

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra bohemistiky

JAZYK LEGENDY Z DOBY BAROKNÍ
Diplomová práce

vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

autor práce: Zdeňka Doležalová, Č-N

ČESKÉ BUDĚJOVICE 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma: *Jazyk legendy z doby barokní* vypracovala samostatně pod vedením doc. PhDr. Marie Janečkové, CSc., pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě, elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

.....

V Českých Budějovicích dne 21. 4. 2008

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení, cenné připomínky a pomoc při práci.

JAZYK LEGENDICKÉ LITERATURY DOBY BAROKNÍ

Anotace

Téma se bude týkat jazykové stránky textu z doby barokní, a to v komplexním pohledu na obsahové pojetí a příznakové rysy plánu hláskoslovného a tvaroslovného. Plán syntaktický a lexikální z důvodu značné rozsáhlosti práce zkoumán nebude. Předmětem analýzy bude dílo pátera Jiřího Davida *Medicus Hercinius, to jest: Velko-lesní hojitel a uzdravitel, aneb Život S. Vintíře, jináč Gunthera neb Guntýře* ... Spis byl vytištěn v Praze roku 1713. V úvodní části se věnujeme obecným informacím o autorovi, o době, ve které žil a tvořil, a o jeho současnicích. Zmíníme se také o legendistické literatuře u nás, o životě svatého Vintíře a o obsahu samotného díla vůbec. Další dvě kapitoly informují o významných humanistických a barokních autorech. Poté se již seznámíme s jednotlivými hláskoslovnými a tvaroslovnými jevy, jak z hlediska teoretického tak i praktického.

Cílem práce bude dílčím způsobem přispět k poznání češtiny doby pozdního baroka.

Summary

Main topic of this work is to analyze language elements used in the legend from baroque period and that from the complete conception on the gross information contents this work and characteristic features of phonetics and morphology. No research in the field of syntax and lexicology was made at this point (our final work would be too extensive). The complete interpretation refers to father Jiří David's baroque legend *Medicus Hercinius*, ... dated 1713. First part we apply to common informations about the author, about the period, in which he lived and wrote his legend, and about his contemporaries. We describe the legendistic literature and conditions to her expansibility in our country, the life of saint Gunther then and the substance of whole David's work in general. There are important informations about noted humanism and baroque authors in next two chapters. We describe individual phenomena of two language levels phonetics and morphology then, especially with regard to theory and practice.

Principal aim of my work is to contribute to a deeper understanding of Czech language from the late baroque.

OBSAH

ÚVOD	7
I. ŽIVOT A DÍLO JIŘÍHO DAVIDA	
1. 1. Páter Jiří David	9
1. 2. Legendistická tvorba u nás	11
1. 3. Poustevník Vintíř	13
1. 4. Legenda o svatém Vintíři pátera Jiřího Davida	16
II. ČEŠTINA NA ROZHRANÍ DVOU OBDOBÍ	
2. 1. Český jazyk v době humanismu	19
2. 2. Český jazyk v rukou barokních gramatiků	20
III. HLÁSKOSLOVÍ (teoretická část)	
3. 1. Obraz hláskosloví 16. století	24
3. 2. Hláskoslovné jevy vyskytující se v legendě o svatém Vintíři	25
3. 2. 1. Protetické –v	25
3. 2. 2. Diftongizace ú > ou	28
3. 2. 3. Diftongizace ý/í > ej	31
3. 2. 4. Úžení é > í	36
3. 2. 5. Změna téžeslabičného aj > ej	39
PRAKTICKÁ ČÁST HLÁSKOSLOVÍ	
Analýza hláskoslovných jevů v legendě o svatém Vintíři	
Protetické –v	39
Diftongizace ú > ou	43
Diftongizace ý/í > ej	45
Úžení é > í	55
Změna téžeslabičného aj > ej	68
Dílčí závěr hláskosloví	69
IV. TVAROSLOVÍ (teoretická část)	
4. 1. Skloňování (deklinace)	74
4. 1. 1. Deklinace jmenná	75
4. 1. 2. Jmenné skloňování adjektiválií	78
4. 1. 3. Deklinace složená	79
4. 1. 4. Deklinace zájmenná	80

4. 2. Slovesné tvary	81
4. 2. 1. Infinitiv	82
4. 2. 2. Présens	82
4. 2. 3. Přechodníkové konstrukce	84
4. 2. 4. Préteritum	85
4. 2. 5. Kondicionál	85
4. 2. 6. Opisné tvary pasivní	85

PRAKTICKÁ ČÁST TVAROSLOVÍ

Analýza tvaroslovných jevů v legendě o svatém Vintíři

Substantiva	86
Adjektiva	116
Zájmena	124
Číslovky	130
Slovesa	132
Neohebné slovní druhy	138
Dílčí závěr tvarosloví	140
ZÁVĚR	142
LITERATURA	150
PŘÍLOHY	153

Úvod

Tématem naší práce je jazykovědný rozbor barokní legendy z počátku 18. století. Rozbor se zaměří především na příznakové rysy plánu hláskoslovného (protetické *v-*, diftongizace *ú > ou*, diftongizace *y > ej*, úžení *é > í*) a tvaroslovného (především ohebné slovní druhy). Plán syntaktický a lexikální musíme bohužel opomenout z hlediska značné rozsáhlosti textu. Předmětem analýzy textu je dílo nepřilíš známého autora třetí barokní generace, pátera Jiřího Davida, s názvem *Medicus Hercinius, to jest: Velko-lesní hojitel a uzdravitel, aneb Život S. Vintíře, jináč Gunthera neb Guntýře, ...* (1713). Naší prací bychom chtěli alespoň zčásti přispět k poznání a oživení úrovně češtiny pozdního baroka, která je ve starší literatuře velice často považována za češtinu nedobrou, omezenou či dokonce přímo úpadkovou.

Nejprve se zaměříme na obecné informace o autorovi, v jakém období žil a působil, kdo byli jeho současníci, o čem pojednává jeho dílo apod. Již v úvodu musíme ovšem podotknout, že informace o průběhu života Jiřího Davida jsou velmi těžko dostupné a omezené. Velice stručné shrnutí Davidova života jsme našli v *Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*, značnou pomoc nám však poskytl příspěvek ve sborníku *K jazyku a stylu českých barokních textů I*, jehož autorkou je Marie Janečková, a který nese název *Legenda o svatém Vintíři v pojetí pátera Jiřího Davida z Tovaryšstva Ježíšova*. Jiřího Davida bohužel nezmiňují ani literární vědci, ať už se jedná o Václava Černého a jeho dílo *Až do předsíně nebes*, Zdeňka Kalistu a jeho *České baroko* či Milana Kopeckého a jeho práce *O barokní kultuře* nebo *Slovesnost českého baroka*. Zřejmě nebyl považován za tak významného autora, který by si zasloužil být uchován pro generace příští. I když my si to nemyslíme ... Jedinou pomocí při určení produktivního působení tohoto autora je pouze datum narození a odhad jeho věku, kdy přibližně vznikaly jeho práce (další jeho prací je první cizojazyčná gramatika ruštiny). Tyto údaje nám tedy pomohou zařadit Jiřího Davida do barokní generace třetí, která působila mezi léty 1680- 1710. Celkově bohužel nešlo o příliš významné autory, které nabízely obě dvě barokní generace předchozí, ale přesto za zmínku určitě stojí. Vedle historiografa J. F. Beckovského, na kterého se Jiří David ve své legendě o svatém Vintíři často odvolává, zde např. působili tvůrci významné lyriky duchovní Václav Karel Holan Rovenský či Jan Josef Božan. Nesmíme také zapomenout zmínit se o hlavní osobnosti, o které Davidova legenda pojednává, a tou je svatý Vintíř.

Další dvě kapitoly věnujeme významným humanistickým a barokním myslitelům, jazykovědcům a historikům, jakými byli např. Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates se

svým společným dílem *Gramatika česká*, Jan Blahoslav, Vavřinec Benedikti Nudožerský, Václav Jan Rosa a jeho *Čechořečnost*, Matěj Václav Šteyer se svým díle *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti ...*, Jiří Konstanc či Jiří Drachovský.

Poté se v teoretické části seznámíme s jednotlivými příznakovými hláskoslovnými jevy, kterým budeme věnovat pozornost ve stěžejní části praktické. Stejně tak tomu bude i ve druhé části naší práce, tedy v oddíle tvaroslovném. Jak jsme uvedli již výše, bohužel se nám nepodařilo z důvodu značné rozsáhlosti psaného textu, prozkoumat i ostatní dvě jazykové roviny (syntaktickou a lexikální). V některých případech, obzvláště v rovině hláskoslovné, jsme rozdíl počtu příznakových a nepříznakových jevů zaznamenali pro větší názornost také číselně. K lepší orientaci v textu slouží samozřejmě i příklady ukázek, které doprovázejí každý zkoumaný jev a ve kterých se daný příznakový jev vždy objevuje. Naše práce se samozřejmě opírá o doprovodnou literaturu, bez jejíž pomoci bychom pravděpodobně neuspěli.

Hlavním cílem naší práce, který byl zmíněn již na úplném počátku tohoto textu, je především poznat úroveň českého jazyka, který užíval a hlavně kterým psal páter Jiří David svou legendu o svatém Vintíři. Zjistíme, jak byla jeho čeština ovlivněna jevy příznakovými a vůbec jevy mluvenými a nakolik se oddálila od humanistické spisovné normy. Doufejme tedy, že naše předpoklady budou naplněny a my alespoň dílčím způsobem přispějeme k poznání onoho bohatství, které barokní čeština skýtá.

I. ŽIVOT A DÍLO JIŘÍHO DAVIDA

1. 1. Páter Jiří David

V naší práci vycházíme z díla nepříliš známého autora třetí barokní generace Jiřího Davida, jehož přesný název zní: *Medicus Hercinius, to jest: Velko-lesní hojitel a uzdravitel, aneb Život S. Vintíře, jináč Gunthera neb Guntýře, z landgrabat turýnských pošlého, svatého Štěpána prvního uherského krále strejce a svatého Jindřicha druhého toho jména císaře přítele, potom řádu s. Benedikta a poustevníka, který v Českém lese nad Hartmanicí, jenž nyní slove u Dobré Vody, v kraji Práchenském, v přítomnosti Břetislava knížete českého a Severa neb Šebíře pražského biskupa svatě život dokonal léta 1045 dne 9. října. Z rozličných kronikářů sebraný, sepsaný a vysvětlený, od pátera Jiříka Davida z Tovaryšstva Ježíšova.*

Spis byl vydán roku 1713 v Praze a čítá 128 stran. My se budeme zabývat rozborem první části díla, která nese název *Života s. Vintíře díl první* (rozsah 84 stran). Druhá část díla *Důležitá a pravdivá správa o zázračném obrazu svatého Vintíře a o Dobré Vodě* nebyla zahrnuta do naší analýzy.

Informace o životě Jiřího Davida jsou velmi stručné a nepřesné. Narodil se zřejmě v polovině 17. století (26. července asi roku 1647) ve Zdicích u Plzně. Patrně navštěvoval školy v Praze a od roku 1644 v Brně, kde také 8. prosince 1682 složil řeholní slib a stal se členem Tovaryšstva Ježíšova. Pět let působil jako učitel, potom jako misionář ve Východní Indii. Nějaký čas také strávil v Rusku. Jeho misijní působení trvalo čtyři roky. Konec svého života strávil jako prefekt v Březnici. Zemřel 23. prosince 1713.¹

Podrobnější informace o misiích Jiřího Davida uvádí ve svém příspěvku *Legenda o svatém Vintíři v pojetí pátera Jiřího Davida z Tovaryšstva Ježíšova* Marie Janečková. David chtěl být poslán na misie do dalekých zemí (do Paraguaye či na Mariánské nebo Filipínské ostrovy), začátkem roku 1685 byl ovšem navržen missionariem pro Moskvu. V této funkci setrval od roku 1686 do 5. září 1689, kdy byl i se svým spolupracovníkem Tobiášem Tichavským z Moskvy vyhnán. Uvádí se, že za svého pobytu v Rusku vytvořil první cizojazyčnou gramatiku ruského jazyka (vyšla roku 1690, je psána latinsky, autor není uveden).² Po svém vyhnání z Moskvy žádal Jiří David ještě dvakrát Svatou kongregaci de propaganda fide v Římě o to, aby mohl být vyslán na nějakou misii, ale jeho žádost byla

¹ *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století, díl II.* (část III., tisky z let 1501 - 1800), Praha 1946, s. 5.

² Mluvnice je hodnocena jako jeden z prvních západoevropských pokusů o popsání základů ruského písma a mluvnice pro cizince.

zamítnuta a on byl nucen zůstat v oblasti jezuitské provincie české. Podle A. Florovského zemřel poté, co pracoval jako ošetřovatel v nemocnici na Novém Městě v Praze a nakazil se morovou epidemií, 10. prosince 1713.³

Jiří David se tedy narodil a žil v době barokní. Je řazen do tzv. *třetí barokní generace*, která svá produkční léta datuje přibližně do období 1680 – 1710. Musíme si uvědomit, že všechny významné barokní osobnosti (Komenský, Michna, Balbín, Pešina, Kadlinský, Bridel, Rosa, Šteyer) působily v době dřívější, v období třetí barokní generace již tak významné autory nenalezneme. Je to také doba neotřesené vlády katolického náboženství řízeného jezuitu. Václav Černý v knize *Až do přesíně nebes* uvádí, že jde o *pokolení pokračovatelů a dědiců, udržovatelů inspirace a tendencí, ne vždy tak úrovně. Je to zchudlá, ač svoji chudobu důstojně a pracovitě nesoucí dcera generace jezuitské. V jednom ohledu jejím přičiněním naše baroko bohatne přec: je to generace významných a početných homiletických rétorů v slovesné poloze dorozvinutého marinismu.*⁴ Jako příklad návaznosti na druhou barokní generaci je uváděn svatováclavský *Nový zákon* (1677) a Šteyerův *Kancionál* (1683). Určitým symbolem může být i premonstrát P. Evermond Jiří Košetický (1639 – 1700), sběratel, dokumentář a repetitor, díky kterému se nám zachovala podstatná část ústně tradované barokní tvorby, kterou zapsal, ovšem bez toho, aby jeho samotného kdy navštívila vlastní múza. Určitým rysem této třetí generace je i to, že jde o první barokní pokolení u nás, ve kterém je kvalitativní i kvantitativní poměr celkové literární činnosti a tvorby ve zbývajících uměleckých oblastech radikálně převrácen.

Balbínovský patriotický historiografismus následuje ve třetí barokní generaci historiograf Jan František Beckovský (1658 – 1725) a jeho dílo *Poselkyně česká* (1700), na kterého ve svém díle často odkazuje právě Jiří David.⁵ Další osobností této generace byl historiograf Jan Florián Hammerschmied, který se věnoval psaní latinských a českých církevněhistorických a lokálně dějepisných spisů. Jazykově kultivačním spisům se věnují např. Kašpar Vusín, Antonín Frozín či Václav Jandyt (jeho latinská *Grammatica* vychází roku 1704). Bohatou dramatickou tvorbu nám z tohoto období zanechal učený jezuitský prefekt Karel Kolčava (1656 – 1717). Ceněna je ovšem homiletika, jejíž úkolem je zdůraznit přímý styk literatury a lidu. Vývoj naší barokní katolické kancionálové písně je ukončen duchovní lyrikou, respektive kancionálem *Kaple královská zpěvní a muzikální* (1693) Václava Karla

³ Janečková, M.: *Legenda o svatém Vintíři v pojetí pátera Jiřího Davida z Tovaryšstva Ježíšova*. In: David, M. (ed.), *K jazyku a stylu českých barokních textů I*, České Budějovice 1998, s. 90–109.

⁴ Černý, V.: *Až do přesíně nebes*, Praha 1996, s. 305.

⁵ V. Černý uvádí, že jde vlastně jen o vlasteneckého vypravěče hájkovského typu, který neoplýval žádnými vědními a badatelskými ambicemi a nezasloužil se ani o žádný ideově nový příspěvek.

Holana Rovenského (1644 – 1718) a kancionálem *Slaviček rajský* (1719) Jana Josefa Božana (1644 – 1716). Často byl nově vydáván i kancionál Šteyerův. Mezi hlavní rysy duchovní katolické písně tohoto třetího období patří souvislost se středověkou písňovou tradicí (formální i obsahová), pevné napojení na tematickou, žánrovou a hudebně písňovou tradici barokní (od Michny počínajíc), posílení a zevšeobecnění marinistického⁶ živlu v celém rozsahu písňové tvorby (to zaujímá představovou a obrazovou složku něžného idylismu ježíškovsko-mariánského i fyzickou drastičnost témat životní marnosti, smrti a jejího rozkladu, pekelných muk a hrůzy). Široké lidové vrstvy a hlavně jejich estetické cítění je tedy ovlivňováno a vychováváno převážně duchovní písní a kázáním, což je hlavním úkolem národně katolického duchovenstva.⁷

Dalším významným žánrem této generace je po duchovní lyrice již zmíněná homiletika. Jde především o žánr mluveného slova s cílem působit na lid (k těmto dvěma rysům se přidává ještě bohatě rozvinuté stadium marinismu a vysoká úroveň jazyka). K významným autorům řadíme Karla Račina, Jana Kleklara, Jana Barnera, Š.F. Náchodského, V. B. Jestřábského a zejména Daniela Nitsche či B. H. J. Bílovského.⁸ K nekatolické literatuře emigrační je v tomto třetím barokním období řazen Daniel Krman.⁹

O Jiřím Davidovi se literatura příliš nezmiňuje, nebyl zřejmě tak známou osobností jako výše uvedení. Víme o něm, že se věnoval historiografii a hagiografii, což nám např. dokládá právě jeho legendistické zpracování života s. Vintíře.

1. 2. Legendistická tvorba u nás

Legendistická tvorba je vedle historických líčení a cestopisů nejvýznačnějším odvětvím české výpravné prózy i poezie barokní doby vůbec. Jak již bylo řečeno výše, zásluhu na tom má zejména české duchovenstvo, které bylo díky své inteligenci a jazykovým schopnostem nositelem českého písemnictví 17. a první poloviny 18. století. Výpravná próza se tedy přizpůsobovala duchovním cílům, respektive cílům náboženské výchovy a převýchovy. Hlavní důvod rozvoje legendy však spočíval v celkovém zaměření doby. Doby, která toužila skrze tento svět poznat Boha a postihnout určitým způsobem přítomnost boží na tomto světě. Doba se tedy klonila k dějům a obrazům života, do nichž pronikal nadpřirozený

⁶ Marinismus značí vyumělkovaný sloh barokní italské literatury.

⁷ Mezi tzv. lidové selské básníky patřil např. Lukáš Volný (1654 – 1732).

⁸ Bílovský byl znám zejména zaníceným vzrušeným divadelnickým projevem, který užíval při svých kázáních.

⁹ Černý, V.: *Až do předsíně nebes*. Praha 1996, s. 305–312.

prvek, v nichž se odrážely proti silám tohoto světa síly vyšší. A to byl právě impuls pro rozvoj legendy jako takové.

Legendistická tvorba doby barokní navazovala na tradice a motivy dob předchozích, zejména gotiky. Bohatě přejímána je např. legenda svatováclavská či svatoprokopská. Legenda zaujala ve své době také Šimona Lomnického z Budče nebo probošta svatovítské kapituly Jiřího Pontana z Breitenberku. Byla rozšířena zejména v dobách válečných, kdy lidé více spoléhali na utišení válečného běsnění právě díky nějakému nadpřirozenému zázraku tohoto světa. Domácí legendistická základna však postupem času nepostačovala, pozornost se tedy zaměřila i k látkám cizím. Bylo to také způsobeno přílivem cizího elementu do pobělohorských Čech a národně neutrálním rázem nastupující pobělohorské protireformace vůbec. V prvním našem velkém legendistickém sebrání¹⁰ *Vitae sanctorum, to jest životové, skutkové, utrpení a smrt Pána Krista, blahoslavené Panny Marie a nejobzvláštnějších svatých ze všech pokolení, stavův, řádův, zemí a časův* se tedy kupodivu zapomíná na tak významnou světici, jakou byla svatá Anežka česká, ale naopak se setkáváme se jmény pro Čechy neznámými (s. Adelkunda, s. Amelberka, s. Foronnána, s. Ferreola či Megenkosa) a s jejich legendami. Tato sbírka se tedy stala vzorem pro sbírky další, zejména pro u nás vznikající legendistickou tvorbu 17. století. Nejvíce upoutávaly legendistické náměty ze Španěl (legenda o s. Isidorovi sedláku, kterou u nás poprvé uvedl roku 1630 Jiří Ferus-Plachý, legenda o Ignáci z Loyoly apod.) Znamé však byly i látky italské či francouzské (s. Kajetán, s. Ludvík Bertrand).

Je známo, že čeští legendističtí autoři se v 17. a v první polovině 18. století dost často neváhali odchýlit od původní konstrukce primárního textu, vypouštěli části pro ně nezajímavé, určité úseky zase naopak doplňovali podle svého vkusu a fantazie. Jejich hlavním cílem bylo oživit a obohatit svoji zemi stopami a zásluhami světců, jejich zázraky a památkou na ně.

České baroko však vytvořilo i původní legendistická vyprávění. Jejich nejvýznamnějším představitelem je všem známý svatý Jan Nepomucký, který je u nás považován za symbol století 17. a 18. vůbec. O rozvoj hagiografie se zasloužili především jezuité, kteří tak chtěli svým význačným členům zachovat určitou památku.¹¹

¹⁰ Životy svatých byly sepsány latinsky kartuziánem Laurentiem Suriem a přeloženy do češtiny páterem Albertem Chanovským z Tovaryšstva Ježíšova (1626).

¹¹ Takovým dílem je např. *Památka páterův a bratrův, kteří od založení Tovaryšstva Ježíšového a v něm skrze mučednictví neb jináč svatě život dokonali, na dni každého měsíce přes celý rok rozdělená*. Jan Tanner např. sepisuje životopis průkopníka české předbělohorské protireformace P. Vojtěcha Chanovského apod. 12

Legendistické prvky však často přesáhly rámeček vlastního literárního žánru legendistického (např. u Balbína), obvykle se totiž mísí s cestopisným vyprávěním. Románovou legendu (legendu bez pevného osobního podkladu vyprávějící o fiktivní osobnosti a vymyšlenou jako román) jsme zaznamenali v překladu Jana F. Beckovského, jehož titul zní *Christoslaus anebo život Krystoslava knížete, z něhož každý křesťanský člověk velmi pěkný příklad, výstrahu a naučení sobě vzíti může*. K dalším legendistickým autorům patřili Bedřich Bridel, Felix Kadlinský, Tomáš Placalius, Matěj Václav Šteyer, Kašpar Petr Drauschovius, Jan Ignác Dlouhovesský apod. Významnými raně křesťanskými legendami, které byly znovu barokně zpracovány, jsou legenda o sv. Alexiovi a legenda o sv. Dorotě.¹²

1. 3. Poustevník Vintíř

Páter Jiří David se tedy v naší analyzované legendě zaměřil na životní osudy sv. Vintíře, světce, který byl uctíván v pražském benediktinském klášteře břevnovském. Kdo byl tedy svatý Vintíř, co o něm víme?

O kolonizaci šumavských lesů se největší mírou zasloužil bavorský klášter Dolní Altaich (Niederaltaich) ležící na řece Dunaj. Hlavní zásluhu na tom ovšem má příslušník tohoto kláštera, právě sv. Gunther neboli Vintíř. O tom, jaký byl Vintířův život před vstupem do kláštera, příliš informací nemáme. Jeho mnišské působení je zahaleno do množství legendárních vyprávění.¹³ Příznivý je ovšem ale i dostatek pramenů a listinných svědectví či zmínek ve starých kronikách. O Vintíři např. pojednal v přepracovaném životopise biskupa Godeharda (*Vita Godehardi II*) hildesheimský kanovník Wolphere, který kolem roku 1035 působil právě v klášteře dolnoaltaiském. Znal Vintíře z osobních setkání, proto jeho pojednání o něm můžeme považovat za pravdivé a hodnověrné. Spolehlivé informace nalezneme také v životopise řezenského biskupa s. Emmerama, který sepsal řezenský mnich Arnold. Ceněno je i dílo *Vita sancti Guntheri* ze sklonku 11. století od neznámého autora.

Vintíř se narodil přibližně okolo roku 955 (přesné datum narození ani jeho původ žádný pramen neuvádí). Určitá svědectví ovšem naznačují, že by mohl pocházet z rodu durynských hrabat z Käfernburgu-Schwarzburgu a mohl by být rovněž spřízněn s císařem Jindřichem II. a s uherským králem Štěpánem I., který měl za manželku císařovu sestru Giselu. Víme jen to, že před vstupem do kláštera vlastnil Vintíř rozsáhlý pozemkový majetek, působil ve vysokých úřadech a získal veliké zásluhy. Podle Arnolda řezenského byl prý velice

¹² Kalista, Z.: *České baroko*. Praha 1941, s. 313–316.

¹³ O odstranění legendárního zahalení postavy sv. Vintíře se zasloužil altaišský benediktn G. Lang.

sebevědomý a pyšný na svůj urozený původ. Informace pozdějších životopisů o jeho těžkých mravních poklescích bereme tedy s určitým odstupem. Číst a psát stejně jako mnoho vznešených mužů té doby (včetně císaře) Vintíř neuměl, jeho vzdělání spočívalo pouze ve výcviku ve zbrani. Mluvil ovšem plynule slovanským jazykem, což se mu později vyplatilo v jeho misiích a v diplomacii.

Významným mezníkem bylo pro Vintíře setkání s biskupem Godehardem (960 – 1038), který byl opatem v Dolním Altaichu, přivedl klášter k rozkvětu a reformoval i kláštery v Tegernsee a Hersfeldu, kde Vintíř vykonával funkci klášterního fojta. Godehard na Vintíře udělal tak obrovský dojem, že ho Vintíř ve svých padesáti letech poprosil o přijetí do benediktinského řádu jako bratra laika. Darovací listinou z 25. prosince 1005 odevzdal všechn svůj světský majetek v přítomnosti Gotthardově svatému Wikipertovi, to jest klášteru hersfeldskému jako prebendu¹⁴ pro klášter Göllingen, jehož správu si vyprosil do konce svého života. S pochopením se však neshledal u Godeharda, ten v této výhradě viděl nebezpečí pro Vintířův duchovní život. Vintířovo přijetí do Hersfeldu či do Göllingen bylo tedy opatem odloženo a Vintíř byl vzat ve svém světském šatě do Dolního Altaichu. Potom následovala Vintířova pouť do Svaté země a po návratu na jaře roku 1006 započal noviciát. Říšský hrabě vytrval a roku 1007 složil řeholní slib. Tento čin váženého šlechtice zaznamenaly četné kroniky z té doby. Poté odešel do kláštera Göllingen a ujal se jeho řízení. Problémy se správou kláštera řešil Vintíř u Godeharda neustálými prosbami o radu, ten mu dal proto na vybranou, buď odevzdá řeholní roucho, nebo se stane opravdovým mnichem. Vintíř si vybral druhou možnost a odešel do Altaichu, kde se mu podařilo nalézt vysněný klid.

Vintíř bral své povinnosti velmi vážně, nespokojil se s pouhou askezí a cvičením v pokoře, proto tedy roku 1008 odešel na horu Ranzingerberg a tam o samotě sloužil Bohu. Později nespokojen odešel na ještě osamělejší místo zvané Rinchnach a tam si zřídil poustevnu. Na jaře roku 1012 se s Godehardovým svolením připojilo k Vintíři několik altaišských řeholníků. Postupně z tohoto malého mnišského místa vyrostl samotný klášter. Roku 1019 byl tamním mnichům vysvěcen pasovským biskupem malý kostel a roku 1029 jim císař Konrád II. daroval rozsáhlý kus lesního pozemku v okolí. Představeným kláštera byl tedy Vintíř, vyznal se výborně v bibli, přestože neuměl číst. Mniši vedli tvrdý život, nejedli maso, vodu dostávali na přesný příděl, tvrdě tělesně pracovali.

¹⁴ Tj. nezasloužená výhoda nebo příjem za „zásluhy“.

Roku 1040 se Vintíř vydal na další pouť a tou byla cesta k Dobré Vodě u Hartmanic. Tam si blízko vodního pramene zřídil novou poustevnu a po pěti letech, 9. října 1045, v ní také zemřel. Bylo mu 90 let. Jeho smrt byla zaznamenána ve všech kronikách.

Je známo, že Vintíř se nejen podílel na životě duchovním a misijním, ale i na životě politickém, kdy zastával místo prostředníka mezi říší a jejími východními slovanskými sousedy. Roku 1017 se prý vypravil jako misionář k pohanským Luticům, usedlým mezi Havolou a Odrou, tato cesta však skončila úplným nezdarem.

Vita sancti Guntheri a *Vita maior s. Štěpána* uvádějí, že Vintíř působil také v Uhrách, kde často býval královým hostem, a zasloužil se o to, že uherský král roku 1018 založil opatství Bakonybel. Vintíř byl také důvěrník a vlivný rádce císařů a králů. Jako poradce císaře Konráda II. vystupoval v burgundské válce v letech 1032 – 1034. Úzce se přátelil s českým knížetem Oldřichem a jeho synem Břetislavem, poznali se zřejmě ještě v době, kdy byl Vintíř světským velmožem na řezenském dvoře, kam byl svým otcem Boleslavem II. poslán i Oldřich, aby se naučil dvorským mravům a státnickému umění. Oldřich však své říši příliš věrným panovníkem nebyl. Císařem Konrádem II. byl roku 1032 pro porušení věrnosti hnán před knížecí soud a poté byl odsouzen do vyhnanství v Bavorsku. Díky Vintířově přímlově se mohl Oldřich znovu ujmout vlády. Ihned téhož roku ovšem Oldřich zemřel a na jeho místo nastoupil jeho syn Břetislav. *Vita sancti Guntheri* a anály dolnoaltaišského opata Hermanna uvádějí, že Vintíř byl Břetislavovým kmotrem. Břetislav byl na rozdíl od svého otce schopný vladař. Kosmas ho pro jeho vojenské úspěchy nazýval novým Achillem. Břetislav se zmocnil Krakowska a Poznańska a z Hnězdna odvezl ostatky sv. Vojtěcha. Německý král Jindřich III. však chtěl, aby se Břetislav všech dobytých území vzdal. Břetislav tedy posílá na říšský sněm do Augspurku k jednání své poselstvo v čele s Vintířem. Roku 1040 dochází mezi Břetislavem a císařem Jindřichem k válce. Příměří opět vyjednává Vintíř, který německému markraběti Ekkerhardovi odevzdává císařův příkaz, aby z Čech ustoupil.

Vintířovy tělesné ostatky dal do Prahy převézt a uložit v klášterním kostele vedle oltáře sv. Štěpána břevnovský opat Meinhard, který byl kdysi jeho spolubratrem v Altaichu. Husitské války však kostel i klášter zpustošily a ostatky se ztratily. Byly však prý znovu nalezeny roku 1685 v proboštství v Polici, kam se právě po roce 1420 uchýlila část břevnovských mnichů. Vintířovy ostatky byly potom uloženy na Vintířově oltáři v nádherném Dientzenhoferově barokním opatském kostele břevnovském. Zde také najdeme starý oltářní kámen z rozbořeného kostela, který je umístěn ve stěně.

Roku 1253, když byl břevnovský klášter sv. Markéty restaurován, chtěli mniši jako

třetího patrona ustanovit právě Vintíře, kult však bohužel nebyl uznán. Došlo tedy ke zvolení patrocinia sv. Dionysia, jehož svátek připadá na Vintířův úmrtní den, 9. říjen. O ustanovení Vintířova kultu se zaslouhoval i král Přemysl Otakar II., ovšem neúspěšně. Schválila jej až bulla Urbana VIII. z roku 1634.

Vintířovo uctívání začalo ihned po jeho smrti. Rozšířilo se zejména v Břevnově, kde se počet zázraků, které se udály na Vintířově hrobě, do roku 1740 rozrostl až k číslu 500. Poté uctívání tohoto svatého stále více sláblo a dnes je bohužel úplně zapomenuto. V Rinchnachu se Vintířova úcta rozšířila teprve v době barokní, ve které byl proboštský kostel vyzdoben freskami z poustevníkovy života. Ve farnosti rinchnašské nalezneme také Vintířovu studánku.

Citujme tedy na závěr samotného Jaroslava Kadlece, z jehož příspěvku jsme informace o životě svatého Vintíře čerpali: *Co znamená svatý Vintíř pro země, v nichž působil, tedy i pro nás? Snad nejlépe to poví symbol, který vlastníma rukama vytvořil, stezka, kterou si proklestil z Rinchnachu přes českou hranici až k Dobré Vodě. Nepřišel po ní jako dobyvatel, leda jako dobyvatel srdcí pro Krista, nepřišel zasazovat rány, nýbrž prostředkovat, usmiřovat, budovat mosty vzájemného dorozumění. Bylo by žádoucí, aby Vintířův duch smířlivosti naplnil všechny lidi naší doby, která tolik volá po míru a přátelství mezi národy.*¹⁵

1. 4. Legenda o svatém Vintíři pátera Jiřího Davida

Svou legendu o svatém Vintíři věnoval páter Jiří David hraběti Maxmiliánu Norbertovi Krakowskému, kterému patřila Březnice v dobách, ve kterých zde právě Jiří David pobýval. Jak jsme již uvedli, ve své práci jsme se věnovali rozboru prvního dílu legendy. Ten začíná uctivým oslovením, poté stručným připomenutím všech nejdůležitějších údajů Vintířova života a zásluh svatého Vintíře a šestistránkovým věnováním hraběti M. N. Krakowskému, které jsme ovšem do našeho rozboru nezahrnuli. Analýzu textu jsme započali od latinského a zároveň českého citátu ze svatého Augustina, který zní: *Méně od rozkoši světských pokoušen bývá, který jest od nich vzdálený, a kdo bohatství nevidí, méně od lakomství soužení trpí.* Předmluva se věnuje autorům, kteří již o svatém Vintíři psali, jde např. o Laurentia Suria, Henrica Canisia, Václava Hájka, pátery Alberta Chanovského, Jana Tannera, Bohuslava Balbína, historiografa Beckovského či Jeronýma Zikmunda Fialu Budínského. Patrně odkazuje i na výše zmíněného kanovníka Wolfhera a mnicha Arnolda, kteří se údajně s Vintířem osobně znali. Jiří David dále uvádí, že jeho cílem není tedy

¹⁵ Kadlec, J.: *Poustevník Vintíř*. In: Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel božích. Praha 1990, s. 140–146.

rozsáhlé sepsání života svatého Vintíře, ale spíše osvětlení a rozvrhnutí časů Vintířova živobytí a především jeho poustevnického života v Bavorsku a v Čechách. Bez toho, aby urazil výše uvedené kronikáře, historiky a skribenty, činí to hlavně k zalíbení Vintířových ctitelů a mnohých jiných.

Po předmluvě následuje jednotlivých 24 dílů (tzv. rozdílů), které se zabývají nejvýznamnějšími událostmi Vintířova života od jeho narození až po úmrtí. První kapitola vypráví o Vintířově narození, o jeho urozeném původu a světském životě. Druhá nám přibližuje místo jeho narození, tedy krajinu turýnskou (durynskou). Třetí až pátá kapitola se zabývá obrácením Vintíře ke stavu duchovnímu, popisují Vintířovo setkání s opatem Gothardem v Niederaltaichu, dále odevzdání světského majetku opatu Wigbertovi a klášteřu Göllingen, Vintířovu svatou pouť do Říma a jeho pozdější klášterní život. Šestá kapitola informuje o tom, že byl svatý Vintíř kmotrem českého knížete Břetislava. V sedmé se dozvídáme, jak Vintíř odchází na poušť, zakládá klášter Rinchnach (v textu Reichenau) a se svými služebníky zřizuje kostelíček sv. Jana Křtitele. Osmá kapitola popisuje návštěvu Vintíře u jeho příbuzného, uherského krále Štěpána. Král Vintíře uctil pečeným pávem, Vintíř však, zavázán svatým půstem, masitý pokrm odmítl. Tu páv obživil a z talíře odletěl. Z toho také všichni u dvora poznali, jak vážený Vintíř byl a jakou moc skrze Boha měl. V dalších dvou kapitolách se David zmiňuje o Vintířově navrácení do kláštera Rinchnach a o jeho putování na jinou poušť (směrem do Čech), kam přišel po zlatých stezkách, o kterých bude řeč v pozdější kapitole. Desátá kapitola uvádí, jak se Vintíř dostal k Dobré Vodě nad Hartmanicemi. V jedenácté a dvanácté kapitole jsou informace o nalezení svatého Vintíře knížetem Břetislavem, který byl spolu s biskupem Severem přítomen při Vintířově smrti. Třináctá kapitola popisuje množství zázraků, které se udály po Vintířově smrti. Čtrnáctá kapitola vypráví o tom, kde a jak dlouho Vintíř na poušti přebýval, odkazuje přitom na B. Balbína a list kláštera Rinchnach. V patnácté kapitole David podrobně uvažuje o tom, na která místa v Čechách Vintíř přišel. Zmiňuje se o Rabí, o Dobré Vodě nad Hartmanicemi, o Březnici a o Zelené Hoře. Jiří David zde polemizuje s Chanovským, některá jeho tvrzení vyvrací. Odkazuje na Beckovského, kritizuje také Balbínovy názory. Nakonec ponechává prostor na vlastní názor samotnému čtenáři. Šestnáctá kapitola popisuje již zmíněné „zlaté stezky“, které Vintíř první našel a po nich do Čech přišel až na Rabí. Sedmnáctá kapitola informuje o náklonnosti, kterou choval kníže Břetislav ke svatému Vintíři. Projevila se zejména v darech, které Břetislav po Vintířově smrti věnoval břevnovskému klášteru. Odkazuje opět na Beckovského, na Radera, na list kláštera Rinchnach a na Balbína. Osmnáctá

kapitola vypráví o Vintířově hrobě a o jeho ostatcích (znovu odkazuje na Beckovského a Balbína). Popisuje zjevení svatého Vintíře opatu Martinovi, kterého Vintíř odradil od chystané pouti do Říma. V devatenácté kapitole nalezneme informace o slavném klášteře břevnovském, ve kterém toužil být svatý Vintíř pohřben. Dvacátá kapitola popisuje Prácheňský kraj a jeho okolí. Další kapitola se věnuje listu z rinchnašského kláštera, na který David často odkazuje a podle jehož chronologických údajů se ve Vintířově životě orientuje. Dvacátá druhá až dvacátá čtvrtá (poslední) kapitola vypravují o životě poustevnickém, popisují jednotlivé poustevníky a jejich cesty k Bohu a nakonec se zamýšlejí nad tím, proč nyní takoví poustevníci nejsou. Po výše uvedených kapitolách ještě následuje krátký přídavek, který oslavuje řád svatého Benedikta a uvádí jména papežů, kteří pocházeli z tohoto řádu a usedli na stolicí apoštolskou. Celý výklad Jiří David doplnil citacemi z historických a legendistických pramenů a častými odkazy na literaturu věhlasných a samotným Davidem ctěných autorů, se kterými nejen souhlasí, ale také s nimi velice často polemizuje a některá jejich tvrzení vyvrací. Výklad Vintířova života je však chronologicky utříděný, přehledný, obsahuje prvky úvahové. David svůj výklad o životě svatého Vintíře rozšiřuje i obecnými informacemi o poustevnictví, jednotlivých poustevnících a slávě benediktinského kláštera vůbec. Do kontextu zapojil také události dobové. První díl je na rozdíl od dílu druhého stylisticky vyšší. Pravopisná norma odpovídá dobovému způsobu psaní a tištění, značná rozkolísanost se projevila pouze u označování kvantity.¹⁶

¹⁶ Janečková, M.: *Legenda o svatém Vintíři v pojetí pátera Jiřího Davida z Tovaryšstva Ježíšova*. In: David, M. (ed.), *K jazyku a stylu českých barokních textů I*, České Budějovice 1998, s. 90–109.

II. ČEŠTINA NA ROZHRANÍ DVOU OBDOBÍ

2. 1. Český jazyk v době humanismu

V 16. století vzniklo několik mluvnic, které mají jak pro poznání mluvnických a stylistických názorů autorů, tak pro poznání českého jazyka té doby velký význam.¹⁷ Tyto mluvnice se vyznačují některými společnými znaky: jejich vzorovými jazyky jsou latina a řečtina; zabývají se především hláskoslovím, správnou výslovností a pravopisem, věnují se i etymologii, tzn. tvarosloví a spojování slov; autoři se vyznávají z lásky k českému jazyku, český jazyk vyvyšují nad jazyky ostatní a snaží se, aby byl zbaven vlivů jazyků cizích, přitom hodnotí jazyk hlavně z hlediska estetického.

Mezi nejvýznamnější mluvnice 16. a počátku 17. století patří *Gramatika česká* (1533), jejímiž autory jsou Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates,¹⁸ dále *Deklarací na Grammatiku českou* (1571) Jana Blahoslava a *Grammaticae bohemicae libri duo* (tj. Dvě knihy o české mluvnici 1603) Vavřince Benedikti Nudožerského.

Gramatika česká byla vydána v Náměšti na Moravě roku 1533. Význam této mluvnice spočívá především v tom, že jeden z autorů, Beneš Optát, zde mluví o českém pravopise a jeho snahou je právě tento český pravopis ustálit.¹⁹ Všichni tři autoři vycházeli ze současných potřeb a právě na současném jazyce založili celou mluvnici. Neuznávali např. dvojhlásky *ie*, *uo*, psali už *í*, *ů*. Chtěli psát *y* místo *g* (=j). Doporučovali odlišovat akuzativ a instrumentál dvojicí *ú-au* (akuz. *krásnú*, instr. *krásnou*). Další z autorů Václav Philomates zase považoval za nesprávné užívání pomocného slovesa v 3. os. sg. i pl. minulého času (nikoli tedy *řekl jest*, ale jen *řekl*).²⁰ Duál byl v úpadku již v době předhistorické, v době historické se jeho zbytky držely hlavně u jmen, v 16. století upadal v zapomenutí. Snahou autorů *Gramatiky české* bylo zbavovat se duálu. Autoři náměšťské mluvnice byli vzorem především pro tehdejší humanistickou Moravu (hlavně pro biskupský dvůr olomoucký). Mluvnice však ovlivňovala i Čechy, vážil si jí např. i známý pražský tiskař Jiří Melantrich z Aventina, který některá její pravidla převzal: tiskl již *víra*, *míra*, *můj dům* (nikoli důsledně), k některým měl však přístup samostatný: psal např. *dvěma* místo náměšťskému *dvoum* apod.

¹⁷ F. Cuřín: *Vývoj spisovné češtiny*, kapitola Humanistické práce o českém jazyce a názory na něj, Praha 1985, s. 40-47.

¹⁸ Beneš Optát, Petr Gzel a Václav Philomates byli autory první naší mluvnické práce po J. Husovi. Jsou představiteli ryzího humanismu v názoru na jazyk.

¹⁹ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 45.

²⁰ Pomocné sloveso ve 3. osobě sg. a pl. prézenta zanikalo již ve staré češtině, aorist a imperfektum zanikaly již koncem 14. a na počátku 15. století.

Jan Blahoslav vycházel ve své knize *Deklarací na Gramatiku českou* z roku 1571 z jiné předlohy překladu Nového zákona než skupina náměšťská. Byl českým bratrem, bratrským biskupem, známým spisovatelem i představitelem názorů jednoty. Úcta k tradici se projevovala hlavně v překladech bible. Značný konzervatismus je typický právě i pro Blahoslavovu mluvnici. Autor si stěžuje, že český jazyk v jeho době upadá, chválí mluvu autorů starších, přitom však kritizuje mnoho svých předchůdců (Husa, Chelčického, Jana Augustu) i současníků. Blahoslav nesouhlasí s některými názory mluvnice Philomatesovy: hájí např. na rozdíl od Philomatesa pomocná slovesa *jest* a *jsou* ve 3. osobě perfekta, naproti tomu zamítá např. Philomatesovo rozlišení akuzativu a instrumentálu dvojhláskou *ou* (viz výše). Jak jsme již uvedli, bratři dávali přednost textu archaickému, není se tedy čemu divit, že i Jan Blahoslav upřednostňoval jazyk starší. To se projevilo hlavně v hláskosloví a tvarosloví. Nepřijímal tedy např. změnu *y* > *aj* > *ej* *pýcha*>*pejcha*, nepřijímal protetické *v-oči*>*voči*, úžení *é* > *í* *krásného*>*krásního*, ponechával dvojí *l*. Co se týče tvarosloví, jen zřídka přijímal v instrumentálu plurálu analogickou koncovku *-mi*, občas, zvláště po číslovce *dva*, užíval duálu. Proti staršímu období však užíval již více složených tvarů adjektiv než tvarů jmenných.²¹

O obou předešlých mluvnicích ovšem nemůžeme uvažovat jako o mluvnicích v dnešním slova smyslu. Jde spíše o poznámky a pozorování vyšlá z jiných prací, hlavně překladatelských. Takovou mluvnici, která by odpovídala dnešním mluvnicím systematickým, napsal až Vavřinec Benedikti z Nudožer. Podal v ní přehled celé soustavy jazyka také na základě Bible kralické. V knize nalezneme výklad o pravopise a výslovnosti, přehled tvarosloví a skladby jednoduché věty. Nudožerský však zná i řeč lidovou, ví o změně *y* > *ej* i o úžení *é* > *í*. Po vzoru svých předchůdců hodnotí tvary lidové a spisovné. Nudožerského mluvnice celkově znamená pro naši literaturu něco nového, je ovšem pravda, že v některých jevech měla již své předchůdce, mezi které můžeme počítat např. Matouše Benešovského a jeho první přehled paradigmát jmen i sloves z roku 1577.²²

2. 2. Český jazyk v rukou barokních gramatiků

Barokní gramatikové žili většinou ve 2. polovině 17. století. K nejznámějším a nejdůležitějším gramatikům barokní doby patřil Václav Jan Rosa, který byl výjimkou mezi

²¹ Cuřín, F.: s. 45.

²² Cuřín, F.: s. 46.

ostatními autory, protože jako jediný nepatřil k jezuitskému řádu. Někteří barokní autoři navazovali na dobu humanistickou, byl to hlavně Matěj Václav Šteyer, jehož nejvýznamnější dílo z roku 1668 nese název *Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti...* Svůj výklad založil Šteyer na Bibli kralické, kterou chválil a upřednostňoval jako pomocníka v boji proti úpadku jazyka. Za spolehlivé mluvnické dílo této doby je považována kniha *Lima linguae bohemicae, tj. Brus jazyka českého* z roku 1667 od Jiřího Konstance. Je psána česky a jejím hlavním cílem je opět boj proti úpadku českého jazyka. Jezuitské autory pobělohorské doby spojuje strach o osud češtiny jako takové, chvála její minulosti a krásy.²³ Mezi nejvýznamnější dvě pobělohorské gramatiky počítáme latinsky psanou *Českou mluvnici* Jiřího Drachovského a latinsky psanou *Čechořečnost seu Grammaticu linguae bohemicae* Václava Jana Rosy. Mluvnice Drachovského vyšla roku 1660 v Olomouci. Obsahuje hláskosloví, tvarosloví a trochu syntaxe. Drachovský se obrací na Jiřího Melantricha z Aventina, výslovně cituje jeho knihu, a pokud si netroufá některé jevy sám posoudit, odkazuje na jiné autory. Proti ostatním autorům své doby zachovával Drachovský staročeské tvary přechodníku přítomného (tzn. stejný tvar pro maskulinum a neutrum, kdežto jiní gramatikové uváděli stejný tvar pro femininum a neutrum). U adjektiv mužského rodu uváděl do nominativu singuláru změnu *y > ej hroznej i hrozný, vděčnej i vděčný...* Naopak v plurálu uváděl jen tvary s *-í(y)- silní, silných, silným ...* Ženské tvary plurálu měly vedle *é* i podobu zúženou, *silné i silný*. K dalším jevům, které podporoval, by náležel např. tvar *bojovali knížata*, skloňování přivlastňovacích adjektiv *Petrova i Petrového* či infinitiv bez *-i*. Dával zřejmě přednost starším podobám s *y- pěkný, milý, hladký* před tvary na *-ej, pěknej*.²⁴

Václav Jan Rosa bývá označován pro svá nově a neústrojně tvořená slova jako kazitel české řeči. Ve skutečnosti však jeho dílo svědčí o něčem zcela jiném. Rosova gramatika byla vydána roku 1672 a člení se na čtyři části: pravopis, etymologii, syntax a prozodii. Ve svém díle se Rosa zabývá i Komenským a jeho pravidly. Podle Rosy je např. starý duál *dvě stě, dvě létě*, ale může být i *dvě sta, dvě léta*. K duálu patří tvary *očima, ušima, rukama, nohama*. Vedle koncovky *-y* v instrumentálu plurálu může stát také koncovka *-ami, -ama: stromy, stromami, stromama; pánmi, národmi*. Neutra končící na *-ko, -no* mají v dativu plurálu tvary *semenám, městečkám*. Adjektiva typu *krásný* či *krásnej* se skloňují *krásného i krásného*. Podle Rosovy mluvnice můžeme psát *pacholata hráli* nebo *hrála*. Lépe zní, když řekneme *běží, leží, mlčí* než *běžejí, ležejí, mlčejí*. Běžné jsou infinitivní tvary *tloucti, mocti*. Protetické

²³ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 60.

²⁴ Cuřín, F.: s. 61.

v- ve slovech *voběd*, *vokousám* je nadbytečné, lépe jest vyslovovati *oběd*, *okousám*. Za správná považuje Rosa spojení *pěkní*, *staří*, *dobří*, *zemští páni*, ale i *pěkný*, *starý*, *dobrý*, *zemský peníze*.²⁵ O poklesu jazykového citu autora svědčí to, že hodnotil a upřednostňoval, co je pěknější, básničtější či vhodnější. Jde většinou o Rosovu osobní sympatii nebo antipatii: upřednostňuje zdrobňování příponou *-iček* před *-ik*, duál *rukama*, *nohama* je podle něj hezčí než tvary *rukami*, *nohami*, instrumentál na koncovku *-ma*: *branama*, *vládykama* užíváme v čísle dvojném a v básních,²⁶ slovo *paní* je dobré psát s koncovým *i*, *pani*, genitiv plurálu od slov *koule*, *růže* je *koulí*, *růží* ne *koul*, *růž*, lepší jsou tvary *dvou*, *dvěma* než *dvouch*, *dvoumi*, *dvouma*, v básni se má vždy užívat genitiv záporový. Rosa také doporučuje užívat více přechodníků. Václav Jan Rosa se stal vzorem pro mnoho jeho pozdějších následovníků, k nejznámějším patří gramatikové Pavel Doležal a Jan Václav Pohl.

Do spisovného jazyka pronikaly české nářeční jevy, např. změna *y* > *ej*, změna *é* > *í*, dále mnoho tvarů téměř obecně nářečních, např. tvary *pánama*, *branama*. Tyto jevy byly pokládány za správné ještě v jezuitských školách v 18. století. Důkaz nalézáme v latinsky psané *České abecedě*, vydané u Rosenmüllera s povolením míst nadřízených z roku 1718.²⁷

Gramatika česká oder die böhmische Sprachkunst Jana Václava Pohla z roku 1756 je dokladem největšího úpadku českého jazyka. Její výmysly působily daleko hůře než výmysly Rosovy, tradice humanistické češtiny se oslabil a u praktiků i teoretiků upadla znalost českého jazyka vůbec. Pohlova čeština byla značně podivná, skloňoval např. *krásnej*, *krásnýho*, *moji*, *mojich*, *mojim*. Na počátku obrození vzbudilo jeho dílo v Čechách značný odpor. Dobrovský nazval Pohlovu mluvnici jako „*unböhmische Grammatik*“ (nečeská mluvnice). Nová slova, která chtěl Pohl uvést v platnost, byla záhy odsouzena, např. *jezna* = jídelna, *dlažkodělna* = cihelna, *modlírna* = modlitebna, *skokotnosta* = taneční mistr, *zámřežna*

²⁵ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 61-62. Zajímavá, často však nesprávně tvořená a zbytečná jsou Rosova nově utvořená slova, např. *vlastenka*, *vlastenečnost*, *způsob poroučejičný* = imperativ, *způsob pokládajičný*, *srovnávajičný*, *nadnášejičný* = pozitiv, komparativ, superlativ. Je možné, že nově tvořená slova zaváděl Rosa hlavně kvůli básníkům, jim totiž dovoloval mnoho novot tvaroslovných i hláskoslovných. O poruše Rosova jazykového citu svědčí mnoho jeho novotvarů: *jidárna*, *odpočívárna*, *dívárna* = divadlo, *sekaninost*, *červeninost*, *majetnost*, *volajetnost*, *mladota* = vynikající mladík, *učenota* = vynikající učenec. Zabýval se i tvary nářečními, nevíme však, do jaké míry nářečí znal. Moravané prý podle Rosy říkají: *pána*, *krála*, *srdca*, *pánu*, *králu*, *srdca*, *žena*, *duša*, *ovca*, *sviňa*; *píšu*, *hrajú*, *trascu*, *seču*. Slezané po způsobu polském říkají *počekují*.

²⁶ Básníci však píší nejčastěji *branma*, *vládykmi* či *vládykma*, neboť prý vůbec je krásné vynechávat v koncovce *-ama*, *-ami* samohlásku a psát *slovmi*, *slovma*.

²⁷ Učí se v ní psát např. *ouborek*, *oučinek*, *oud*, *ouhona*, *oumysl*; *silný* nebo *silnej kůň*; *silné* nebo *silný hovado*, *toho silného koně*, *tě silné klisny* nebo *tý silný klisny*; uvádí se věta *Adamovi náleží Adamový strom*, z něhož *Adamovi potomci v Adamový zahradě rozmnožují Adamový stromy*. Proti starému Veleslavínovu *býk*, *cín*, *cítím*, *dým*, *vývoda* doporučuje se psát jen *-ej*: *bejk*, *cejn*, *cejtím*, *vejvoda*.

= kancelář apod. Jak napsal Pohlův kritik František Jan Tomsa, bohužel jeho spisovnou češtinou by se byl nikdo nedorozuměl.²⁸

Vedoucí myšlenkou celé doby byla působivost mluveného a psaného slova v próze i v barokní poezii. Často se proto v mluvených i psaných kázáních objevovaly paralelismy, krajní protiklady, lidové výrazy a lidová rčení, přísloví, vtipy, dokonce i hrubé vulgarismy. Typické bylo také nadnesené, vysoké vyjadřování s cizími slovy.²⁹

Spisovný humanistický jazyk se poměrně dobře a dlouho držel i v zápisech lidové a pololidové poezie.³⁰

Vývoj jazyka barokní doby můžeme tedy shrnout do několika bodů: u gramatiků pokračoval a zesiloval odpor k cizím slovům, to se projevilo hlavně ve 2. polovině 17. století a ve století následujícím; zmenšila se vzdálenost mezi jazykem spisovným a lidovým, opouštěla se hlediska humanistická, oporou se stal současný jazyk mluvený (hlavně hláskosloví a tvarosloví); krásná literatura a překlady bible byly ještě v 17. století ovlivněny tradicí vypěstovaného humanistického jazyka; v poezii se kladl důraz na vypěstovaný slovník a umělou skladbu (využívalo se synonymiky, básnických tropů a figur, přirovnání, metafor, antitezí, anafor apod.), proti tomu nižší poezie propracovávala zvukovou stránku verše, využívala prostého, lidového slovníku, metafor z přírody, opakování slov, pěkného rýmu a citově zabarvených slov; v 18. století se oba typy poezie sblíží, poezie vyšší dokonce zaniká a poezie nižší pokračuje jen u lidových básníků, silně rozkvétá poezie blízká písni lidové; spisovný jazyk v 18. století upadal, stará gramatická pravidla se rozvrátila, stále častěji se přijímaly hláskové a tvarové jevy z jazyka lidového, do jazyka literatury pronikalo i nářečí – v této době hovoříme již úpadku celonárodního spisovného jazyka a silném oslabení staré tradice.³¹

V prvních dvou kapitolách jsme věnovali pozornost určitému teoretickému úvodu, který nám poskytl informace o autorově životě, o barokní době, ve které autor žil a psal, přiblížil nám některé autorovy současníky a zároveň nám ukázal, v jakém duchu a za pomoci jakých hláskoslovných, tvaroslovných i lexikálních jevů zpracovávali doboví gramatikové svá díla.

²⁸ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 64-65.

²⁹ Cuřín, F.: s. 65.

³⁰ Cuřín, F.: s. 66.

³¹ Cuřín, F.: s. 67-68.

V následující kapitole se již budeme věnovat praktické části, která nás nejprve teoreticky seznámí s problémem hláskosloví, a poté již prakticky zavede do rozboru barokní legendy, na které celá naše práce spočívá.

III. HLÁSKOSLOVÍ

V první praktické kapitole naší diplomové práce budeme věnovat pozornost různým hláskoslovným jevům, které se ustálily v období mezi 14.- 16. stoletím a přetrvaly i ve dvou stoletích následujících. Tyto jevy se budeme snažit v našem textu najít a podrobněji popsat, v závěru je potom shrneme a pokusíme se jim dát určitá pravidla.

3. 1. Obraz hláskosloví 16. století

Vývoj hláskoslovného systému českého jazyka je podrobně prozkoumán pro období do 15. století. Komplikovaná situace 16. až 18. století je dosud známa spíše jen v hrubých rysech a ve svých základních tendencích.³²

Pro období humanismu je typický vynález knihtisku. Roku 1468 vyšla v Plzni první česky tištěná kniha. Tiskařství našlo velikou odezvu zvláště v jednotě bratrské. Samotný knihtisk měl velký vliv na ustálení českého jazyka, nejen pravopisu.³³ Došlo k rozšíření okruhu spisovatelů a čtenářů do měšťanského prostředí i ke kulturnímu sblížení stavu měšťanského, panského a klerikálního. V této době snad již můžeme hovořit o jisté hovorové podobě jazyka.

Na počátku 16. století byla zřejmě dokončena změna *ó > uo > ú*, jak svědčí psaní *ů* (to schvaloval i Blahoslav). Dokončovalo se také úžení *ie > í*, a tak se také psalo a tisklo. Psané *au* se obecně již asi vyslovovalo jako *ou*. Na počátku století byla rovněž provedena i změna téžeslabičného *aj > ej*.

Ostatní jevy ovšem do jazyka spisovného, hlavně do jazyka Bible kralické, pronikaly pomalu, pomalu se také objevovaly u jednotlivých autorů. Naopak protetické *v-* se na západní části našeho území rozšířilo velmi rychle (v tiscích se více objevilo v 1. polovině 16. století,

³² Porák, J.: *Příspěvek k hláskosloví češtiny 17. století*. In: *Studia comeniana et historica* 1971, č. 2, s. 41. Porák vychází ve svém příspěvku z mluvnice Rosovy, která pro něj představuje nejuvěstičnější a nejrozsáhlejší obraz soudobého úzu. Rosovy názory však srovnává i s jinými autory, např. s Rosovým současníkem Kocmánkem, autorem her ze 17. století, J. A. Komenským a se starší gramatikou Jana Blahoslava.

³³ Beneš Optát byl jedním z autorů, kteří sepsali svůj pravopis jako reakci na požadavky tiskařů.

naproti tomu u Veleslavína, jehož čeština byla chápána jako vzorový jazyk, se vyskytovalo jen málo). Stále více ovšem docházelo k úženi samohlásky *é > í*.

Do spisovného jazyka byl však tento jev přijímán jen uprostřed slova, pokud se nacházel po měkkých souhláskách, do koncovek pronikal velmi málo. Dlouhé *y* se v Čechách a na části Moravy měnilo v *ej*, toto *ej* pronikalo i do spisovného jazyka hlavně uprostřed slov, velmi málo na jejich konci. Karel starší ze Žerotína ho často psal i v pozici, ze které později vymizelo, např. v instrumentálu singuláru adjektiv *dobřejm*. Do Žerotínovy korespondence proniká i úženi *é > í*, které užíval hlavně při skloňování adjektiv. Pokud jde o dvojí *l*, můžeme říci, že se v této době zachovávalo velmi nedůsledně.³⁴

O tom, které jevy upřednostňovali ve svých mluvnicích humanističtí a barokní gramatikové, jsme se zmínili již výše. Jak jsme již uvedli, Jan Blahoslav např. ve svém díle *Deklarací na Gramatiku českou* nepřijímal změnu *y > aj(ej)*, nepřijímal ani protetické *v-*, úženi *é > í*, ponechával dvojí *l*. Byl zastáncem jazyka staršího apod.

V 16. století byl dokončen i vývoj souhlásek. Do 15. století např. přesahují depalatalizační změny u retnic. Po 14. století se provedla změna obouretného (bilabiálního) *w > v* retozubné. Ze 14. století do století 15. přesahují i některé změny disimilační, např. změna *šč > šť'- ješče > ještě, ščeňe > šteňe, ščestie > štestie* (ve 14. století převažuje ještě *šč*, ale objevuje se i *šť'*, v 15. století *šč* ubývá a v 16. století převažuje *šť'*). Tato změna byla provedena v Čechách, nedošlo k ní na Moravě a v přechodném nářečí moravskočeském. Paralelní je i změna *ždž > žď'- Ždžár > Žďár*. Po provedení změny *šč > šť'* došlo k depalatalizaci tohoto *šť'* v postavení před souhláskami např. *uščnúti > ušťnúti > uštknouti* (s vkladným *k*), *ščvátí > šťvátí > štvátí, piščcě > pišťce > pištce* (k tomu pak nový nominativ *pištce* místo původního *piščec*). Po 14. století se rovněž dokončují změny v některých typech pobočných slabik.³⁵

3. 2. Hláskoslovné jevy vyskytující se v legendě o svatém Vintíři

3. 2. 1. Protetické *v-*

Ve vývoji jazyka zaznamenáváme i změny, které vznikají v souvislém proudu řeči (v různých skupeních hlásek, na rozhraní slov, v absolutním počátku věty nebo na jejím konci). Všimneme si především tzv. protetických a hiátových hlásek. Jsou to hlásky neetymologické povahy, které stojí na počátku slova před vokály, méně již před konsonanty. Protetické hlásky

³⁴ Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*, Praha 1985, s. 53.

³⁵ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 124–125.

vznikaly v absolutním počátku věty po pauze, hiátové pak v proudu řeči mezi vokály (typickou protetickou hláskou je **h**, typickou hiátovou hláskou je **j**). Obě hlásky se vyskytují na začátku slova a v některých případech je těžké je od sebe odlišit. Proto o nich pojednáváme zároveň.

Některé protetické a hiátové hlásky vznikly již v praslovanském období: *j/ablʹko* (německy *Apfel*), *j/estʹ* (latinsky *est*). V češtině máme protetické **v-**, v ostatních jazycích je spíše **j**. Jiné protetické a hiátové hlásky vznikaly během historického vývoje. K nejstarším českým protetickým hláskám počítáme hlásku **h**, která se objevovala před **i**, **e**, **o**, **u** a někdy i před **r** a **ř**: *čest hi chvála*, *hohen* (ohoň), *Heliseus*. Dnes tuto hlásku najdeme hlavně v nářečích (jihozápadočeské nářečí: *hano*, *haňi*, *Hadam*, hanácké: *hochø* (ucho), *hano* (ano), *halmara*). K nejstarším hiátovým hláskám patří **j**: *jiný*, *jiskra*. Tuto hlásku nalezneme hlavně ve středních Čechách a ve spisovném jazyce, v nářečích stojí dílem **i-**: *inačí*, *iskra*, dílem **hi-**: *hiskra*, *hidro* (jádro). Protetické **v-** se objevuje ve 14. století: *vovcě*, *vosel*, *von*, *vokno*, v následujících stoletích se dále šíří a jeho dnešní rozsah sahá přibližně do 16. století. Hlásky je typická hlavně pro česká nářečí (kromě jižníhooudlebského okraje) a pro západní Moravu. Východní Morava má samohlásku **o** bez proteze.³⁶

Protetické hlásky ovšem najdeme i v jiných slovanských jazycích (oba lužické jazyky, běloruština: *aknó* – *vókny* (plurál), ukrajinština: *vin* (< *von* < *on*), *voná*). Málo protetických hlásek má slovenština.³⁷

Porák se v *Příspěvku k hláskosloví češtiny 17. století* opět vyjadřuje k užití protetického **v-** v dílech Rosy, Kocmánka, Komenského a Blahoslava. Rosa protetické **v-** příliš neuzivá. Z teoretického hlediska tento jev připouští, ovšem s určitým omezením. S protetickým **v-** v jeho díle najdeme např. slova *volej*, *vokáč*, *vokatý*, *voplen*, *vořech* či vlastní jméno *Voldřich* (jsou však doložena pouze jednou). Ostatní slova kolísají mezi oběma podobami: *okno* - *vokno*, *okolo* – *vokolo*, *osel* – *vosel*. Forma s **v-** převládá jen u slovesa *vorati*. Hlásky **o** důsledně převažuje u předložek *o*, *od*, *ob*, dále u zájmen *on*, *onen*, číslovek *oba*, *osm* a slov jako *okov*, *otec*, *otevřený*, *ostežhati se*. Bez proteze najdeme i expresivní výrazy *obžerství*, *opilec*, *ožhralství*, *ožhralec*. Souvislý český text jeho mluvnice protetické **v-** neobsahoval. Rosa byl silně ovlivněn bratrskou kodifikací a jejím územím. Kocmánek má ve svých textech obojí podoby, s protetickým **v-** i bez něj, zastoupeny poměrně stejně často.

³⁶ K protetickým hláskám řadíme i tzv. ráz. Je to neznělá závěrová hlásky, která vzniká tak, že se hlasivky za určitého neznělého artikulačního proudu semknou a pak zase odtrhnou. Ráz má své místo před vokály po pauze: *·ale*, *ani*, dále pak na rozhraní slov: *f·okně*, *s okna*, *f·uchu*. Ráz je rozšířený především v Čechách. Není to hlásky významotvorná, jde pouze o průvodní fonetický zvuk bez fonologické platnosti. Ve staré češtině se zřejmě vůbec nevyskytoval. Tato hlásky má však svůj význam v novočeské ortoepii.

³⁷ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 98-99.

Komenský protetické *v-* neužívá. Objeví se pouze v jediném případě ve sbírce jeho přísloví, kdy je ovšem slovo *vošlejšch* opraveno na *ošlejšch* škrtnutím počátečního *v-*. Podobně jsou na tom i texty Blahoslavovy.³⁸ Proti protetickému *v-* stojí Konstanc i Šteyer.³⁹

Protetické *v-* neproniklo plně do spisovného jazyka. Ve spisovných textech se objevovalo v různých dobách v různé míře. Vyhraněnou skupinou mezi doklady slov, které se objevují s protezí či bez proteze, jsou vlastní jména. Křestní jména zdomácnělá jako např. *Oldřich*, *Ondřej* mají obvykle podobu s *v-* v tom případě, kdy se protetické *v-* vyskytuje i v nářečí, jinak převládají podoby s *o-*. Jména méně zdomácnělá či jména šlechtická (*Ota*, *Otylie*) najdeme častěji s formou bez protetického *v-*, celkově je u nich však úzus dosti rozkolísaný. Příjmení a šlechtické přídomky se chovají podobně jako křestní jména, *v-* nalezneme tam, kde se nachází i v nářečích, *o-* v ostatních případech. Tato jména vlastně vstupují do spisovného úzu ve své nářeční podobě.⁴⁰ Příjmení s protetickým *v-* se tedy ve spisovném úzu drží stále, dokladem mohou být i jejich dnešní podoby: *Vobr*, *Voldřich*, *Votruba*. Pro místní jména a jména řek jsou ve spisovném úzu v tomto období typické spíše jejich lokální (nářeční) podoby: *Vorlice*, *Vostrov*, *Votava*, *Odra*, *Olomouc*.

Protetické *v-* nalezneme zejména v lékařské literatuře, v učebnicích počtů, v rozličných praktických příručkách, v literatuře zábavné a v některých divadelních hrách, především veselohrách a hrách z venkovského prostředí. Můžeme také konstatovat, že protezi častěji užívají někteří pražští tiskaři v období od 30. do 50. let 16. století (Pavel Severýn, Bartoloměj Netolický, do jisté míry i Melantrich), dále je užitá v biblích a v některých tiscích, které se hlásí k tzv. „vyššímu“ stylu. V tomto případě jde hlavně o tendenci k širšímu pronikání protetického *v-* do spisovného úzu jako celku, tendenci, která našla oporu v mluveném úzu na většině českého jazykového území. Prosazovala se však i tendence opačná, jejímž úkolem bylo udržet starší stav bez protetického *v-*. Tato opačná tendence se nejvýrazněji projevila zejména v náboženských, nábožensko–filozofických a nábožensko–vzdělávacích tiscích.

Pokusy zavést protetické *v-* do spisovného úzu byly však neúspěšné. Stylistické rozlišení obou podob se ale udrželo (*v-* našlo své místo v tiscích obsahově blízkých běžnému dennímu životu, v tiscích populárně-naučných; *o-* v kronikách a ve výše zmíněných tiscích náboženských apod.). Tento stylistický rozdíl vzal ovšem za své díky úzu kralickému, který užíval pouze formy s *o-*. Kralický úzus ovlivnil i Veleslavína. Po roce 1620 byl

³⁸ Porák, J.: *Příspěvek k hláskosloví češtiny 17. století*. In: *Studia comeniana et historica* 1971, č. 2, s. 45–46.

³⁹ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979, s. 132.

⁴⁰ Seznam šlechty z roku 1534 ukazuje, že u české šlechty převažují podoby s protetickým *v-*: *Vonšovský*, *Vopice*, *Vopršál*, *Vosterský*, *Votický*; u moravské naopak formy bez proteze: *Oderský*, *Onšik*, *Opice*, *Oslavický* 27

přirozený vývoj spisovného jazyka přerušen. V této době se v tiskařské praxi i jazykové teorii často setkáváme s porušováním stylového rozlišení obou podob (**v-** např. najdeme v nadměrném množství i u textů náboženských apod.).

Předložky, zájmena a předpony (především **ob-**, **od-**) se vyskytují s protetickým **v-** jen ojediněle. Častěji se **v-** objeví u slov s předponou **o-** (*voháněti, vohnouti, vohýbati, vokázati, vomdleti, vosedlati, vostatek, votok, voženiti*), vyskytne se ale i slov, kde **o-** předponou není (*vobilí, vocas, voko, vokolo, vosel, vovce*). Bez proteze jsou většinou doložena slova jako *obec, obcovati, oběť, obloha, obraz, okršlek, osud, ovšem*. V některých slovech běžné slovní zásoby proniklo tedy protetické **v-** do spisovného úzu a tyto formy se držely i v některých textech náboženských z 2. poloviny 16. století. Podoby s **o-** byly u těchto slov zřejmě považovány za knižní. Protetické **v-** bylo výrazným rysem uvolněnějšího spisovného úzu konverzačního a korespondenčního.⁴¹

3. 2. 2. Diftongizace **ú** > **ou**

Diftongizace dlouhé samohlásky **ú** se projevuje až v památkách z posledních desetiletí 14. století. Zcela ojedinělé jsou však doklady již ze století 13. (např. slovo *Caudarius* z roku 1259⁴²) a z 1. poloviny století 14. (slůvko *Zakauti* z roku 1337). Diftong, který z **ú** vznikl, se nejčastěji označuje spřežkou **au** (*Kraupa, nad hlawau*), méně obvyklé jsou spřežky **av**, **aw**, a v neposlední řadě spřežka **ow**, která se objevuje až v 1. třetině 15. století. Spřežka **au** ovšem zcela převládá, pravidelně se jí užívá až do roku 1848.

Diftongizace **ú** > **ou** probíhala ve všech dialektech českého jazyka kromě nářečí moravskoslovenských a lašských (v hanáckém nářečí se diftong **ou** monoftongizoval v **ó**, např. u slov *dlóhé, bóchat*). Zbytky nediftongizovaného **ú** nalezneme v nářečích jihozápadočeských, hlavně v chodštině. V nářečích se **ú** diftongizovalo bez ohledu na postavení ve slově, po tvrdých i po měkkých souhláskách.⁴³ Ve spisovné češtině se dnes vyskytuje nediftongizované **ú** na počátku slova: *úbočí, únor, úřad, ústa*. Tento stav je považován za výsledek častého kolísání kvantity **ú-** / **u-** v první slabice slova (*údolí / udolí, únor / unor, ústa / usta*). Ještě v obrozenecké době vedle sebe často stály dublety **u-** / **ou-** bez stylistického rozlišení, **u** zcela převládlo teprve v první polovině 19. století, kdy se ustálila i jeho dnešní kvantita.

⁴¹ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hlásokslaví a pravopis*, Praha 1979, s. 120-133.

⁴² Jedná se však ne o zcela jistý doklad, neboť toto slovo bylo přejato i do němčiny a tam prodělalo i německou změnu **ú** > **au**.

⁴³ Po měkkých souhláskách ovšem pouze v nářečích, která neměla přehlásku **u** > **i**: *pijú* > *pijou*, *mažú* > *mažou* 28

Fonetické podmínky a průběh diftongizace **ú** > **ou** nejsou úplně jasné. Jasná však není ani původní výslovnost dvojhlásky, která z **ú** vznikla. Podle pravopisu předpokládáme, že se **ú** nejprve změnilo v **au** a teprve potom v **ou**. Důkazem toho, že spřežka **au** označuje ve 14. století a na počátku století 15. výslovnost **au**, a nikoli **ou**, je psaní slovesa *doufati* (se starým **ou**). Změna pravopisu slovesa *doufati* v *daufati* v textech ze 16. století je považována za svědectví o úplném provedení změny **ou** > **au**.⁴⁴ Písaři měli snahu vyjádřit nový diftong graficky. Zvolili spřežku **au** zřejmě proto, že samohláska **a** byla první části diftongu bližší než samohláska **o**.

Co se týče příčin diftongizace **ú** > **ou**, jsou rovněž nejasné. Gebauer považuje za důležitý vliv německé změny **û** > **au** > **ou**, která byla provedena ve 14. a 15. století (*hûs* > *haus* > *hous*). Je však možné, že podnět k diftongizaci **ú** > **ou** vyšel ze samohlásky **y**, u které se projevil tendence k diftongizaci již dříve. To by bylo umožněno tím, že samohlásky **y** a **ú** spolu byly velmi těsně spjaty zvláště po přehlásce **u** > **i**, kdy obě mohly stát jen po tvrdých souhláskách. Je nepochybné, že obě diftongizace (**ú** > **ou** a **y** > **ej**) spolu souvisí. Obě nové dvojhlásky jsou ve stejném vzájemném vztahu jako samohlásky **i** – **u** a **e** – **o** (přední diftong nelabializovaný – zadní labializovaný).⁴⁵ Proč tedy **ou** plně proniklo do spisovného úzu a do všech kodifikací a **ej** nikoli?

Důležitým a rozhodujícím obdobím byla hlavně první polovina 16. století, kdy se **au** plně prosadilo v tiskařském a později i v písařském úzu a vžilo se. Psaní **au** se prosadilo hlavně proto, že bylo nutné odlišit starší **ú** od nového dlouhého **ú**, které vzniklo monoftongizací z **uo**. Litera **ú** byla dvojznačná, v systému vokálů a diftongů jí odpovídal jak nový samohláskový foném **ú**, tak i nový diftong **ou**.⁴⁶ Na toto rozlišení působila zejména výslovnost v centrálních českých oblastech, kde se vyslovovalo např. *louka*, *stůl*. Z hlediska nadnářečního byla stejná situace i v oblastech, kde se tento rozdíl zachoval v jiné podobě (hanácké *lóka*, *stůl*). Foném **ú** nesl značné funkční zatížení hlavně v okrajových oblastech, kde k diftongizaci nedošlo. Toto zatížení zčásti odstraňoval psaný spisovný jazyk. Proti tomu pronikala diftongizace **y** > **ej** do psaných a tištěných textů později a pomaleji, **y** se drželo ve fonologickém systému některých nářečí, kralický úzus mohl tedy tento proces zabrzdit.⁴⁷

Od konce 20. let 16. století začalo v tiscích převažovat psaní **au** uvnitř a na konci slova místo již zmíněného staršího **ú**. Od poloviny 16. století je **ú** již jen ojedinělým nebo

⁴⁴ Toto kritérium je ovšem velmi nejisté, protože u slovesa *doufati* šlo o *ou* původně různoslabičné. Odlišná grafika by tudíž mohla svědčit právě o této různoslabičnosti. Lepší svědectví o fonetické odlišnosti diftongu označovaného *au* od *ou* a o jeho blízkosti k *au* nabízí např. nářeční vývoj slov *almara* > *aumara* > *oumara*.

⁴⁵ Komárek, M.: *Historická mluvnice česká I, Hláskosloví*, Praha 1962, s. 165–167.

⁴⁶ Litera *u* se pro toto novější *ú* prosadila až později. Psaní *uo* se nepodařilo udržet.

⁴⁷ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979, s. 144.

velice řídkým jevem. Vývoj byl poněkud odlišný na začátku slova, po předponě či po spřezkách: *neúroda*, *zúčastnit se*, *zúplna*. Psaní **au** sem pronikalo později a pomaleji. Úzus je odlišný v jednotlivých slovech i v jednotlivých rukopisech a tiscích.

Kvantita počátečního **u-** je popsána velmi kuse. Samohláska **u** na počátku slova se psala literou **v**. Tiskaři však neměli literu **v** s diakritickým znaménkem a mohli délku počátečního **ú** označit pouze po předložce a po předponě, kde se někdy psala litera **u**, nebo v příslovečných spřezkách. Nejspolehlivějším svědectvím o kvantitě počátečního **u-** je právě diftongizace **ú** > **ou**. Tato diftongizace uvnitř a na konci slov, jak jsme již uvedli, však proniká do tisků a rukopisů až od konce 20. let 16. století, diftongizace na začátku slov se objevuje ještě o 20 let později.

Samostatnou skupinou jsou vlastní jména, hlavně místní, a s nimi související jména osobní (zejména šlechtická). U místních jmen jsou již od poloviny 15. století časté podoby s diftongizovaným **ou-**, mnoho dokladů nalezneme v *Profousově slovníku místních jmen v Čechách*. Úzus vlastních jmen byl odlišný od úzu apelativ, o tom svědčí např. *Klaudianova mapa Čech* z roku 1518. Naprostou většinu tvoří podoby s **Au-** u vlastních jmen v *Brikiho tištěném seznamu české, moravské a slezské šlechty* z roku 1534 (*Audražský*, z *Auloha*, z *Autěchowic*) i když v tomto období jsou u apelativ podoby s **au-** v tiscích ještě vzácné. Místní jména, která jsou doložena v tiscích a městských knihách, mají téměř ve všech případech podoby s **Au-**, podoby s počátečním **V-** ve funkci **u-** bývají v menšině. Místní a osobní jména vždy vstoupila ve všeobecnou známost v té podobě, v jaké se užívala v místních nářečích. Příliš velký vliv na ně neměla ani tradice, ani konzervativnost psaného jazyka, proto u nich převládají formy s **Au-**.

Formy s **au-** se často začínají objevovat v lékařské literatuře, jedná se hlavně o běžně známé termíny domácího původu, jako např. *aud*, *auraz*, *austa*. V textech s náboženskou tematikou se podoby s **au-** vyskytují jen velmi zřídka. Od 30. let a hlavně pak od 40. let 16. století zaznamenáváme výkyvy i v různých tiscích téhož tiskaře, tyto výkyvy musíme přičíst vlivu autora samotného. Podoby s **au-** se stále častěji objevují ve 2. polovině 16. století. Slova s počátečním **v-** najdeme jen málo, jedná se především o několik spíše abstraktních nebo knižních slov, která se stále opakují: *včast*, *včinek*, *vtrpnost*. Častější výskyt podoby s počátečním **v-** může být také odrazem kolísání kvantity a převládající počáteční krátkosti: *vžitek*. Od 40. let 16. století se formy s **v-** již neobjevují.

Pro většinu slov je typické kolísání obou forem (pouze s **au-** se vyskytuje slovo *aud*), užití té které podoby je spíše náhodné, nejde o stylistickou motivaci (výjimkou mohou být

snad již zmíněná knižní či abstraktní slova začínající většinou na *v-*). Mezi tisky českými a moravskými nejsou výrazné rozdíly. Znatelnější stylistické rozlišení obou podob se projeví teprve v kralickém úzu, zejména v *Kralické bibli*, která si získala ve většině otázek kodifikace spisovného jazyka autoritativní postavení. Kralický úzus upřednostňuje především podoby s *v-*,⁴⁸ ve svých pozdějších tiscích se k němu přiklonil i Daniel Adam z Veleslavína. Výrazná diference se projevuje i u spisů Komenského (podoby s *au-* často najdeme ve sbírce jeho přísloví, v rukopisu české didaktiky naopak převládají podoby s *v-*).

Gramatikové 16. století se k problému *v-* či *au-* na počátku slov nevyjadřují, na jejich názor je možné usuzovat jen z jejich vlastního úzu. Např. Nudožerský ve své mluvnici zmiňuje slovo *aurok* jako příklad na slabiku složenou jen z vokálů, jde také zároveň o svědectví o diftongické výslovnosti *ou*. Proti úzu Kralické bible se postavil Šteyer, ten dává přednost psaní podle soudobého mluveného úzu, říká: *Mnozí piší: ouroda, ouřad, oupad,*⁴⁹ *etc. V dotčené Bibli čteš uroda, uřad, upad, etc. A tak bezpochyby mělo by se psáti. Nicméně poněvadž nyní vyslovujeme ou, já raději piší ouřad, oupad nežli uřad, upad etc.*⁵⁰ Rosa upřednostňuje formy s *au-* a jako první zkoumá tento jev i z hlediska slovo tvorného. Mluvnice tedy preferují spíše podoby s *au-*. Stylistický rozdíl ovlivněný kralickým územ se začíná stírat. Tento stav se odráží ještě v úzu obrozeneckém, ve kterém byly běžné obě podoby.

3. 2. 3. Diftongizace *y/ í > ej*

Jedním z výrazných hláskoslovných jevů, který se v literárních památkách začíná objevovat již od konce 14. století, je právě diftongizace *y/ í > ej* (*tweych-* genitiv plurálu, *starosta vrzednykowey, maley* apod.). Dokladů s diftongizací postupně přibývá, piší se dílem s *ey* (*beyti, k druheym, mleyn*), dílem s *ay* (*bayti, maydlo, mlayn*). Co se týče neliterárních památek, nalezneme i doklady starší: nejstarším slovem, u kterého můžeme hovořit o diftongizaci je místní jméno *Teinéz* „Tejnec“ z konce 12. století, máme však i doklady ze století 13. a hlavně z počátku století 14.⁵¹ Miroslav Komárek v *Historické mluvnici české* dokládá, že již v roce 1291 se v zemských deskách objevuje zápis *Petrus de Cheinow* (z

⁴⁸ Podoby s počátečním *v-* nalezneme zejména u slov z okruhu intelektuální slovní zásoby či u nábožensko-filozofických textů. Naopak slova s převažující dvojhláskou *au-* jsou typická pro označení skutečností každodenního života a běžné slovní zásoby.

⁴⁹ Tisknuto ovšem „*au*“

⁵⁰ Šteyer, M. V.: *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*, Praha 2001, s. 74.

⁵¹ Není však jisté, zda se nejedná o německou výslovnost našich jmen. Svědčí pro to i okolnost, že diftongy se nacházejí i tam, kde by neměly být. Marečková uvádí místní jména *de Maleteyn* (*Maletín*, 1355), v německém kontextu *de Huleyn* (1362), *de Eywancze* (Ivaneč, 1351) a moravské místní jméno *de Beykowitz* (1361). 31

Chýnova), v listině z roku 1330 čteme *Cheynowiensis* (Chýnovský) a z roku 1336 pochází zápis *in Choleyno* (v Cholýni). Památky z konce 14. století, ale i ze století 15. a 16. mohou někdy na místě starého *y* obsahovat také grafiku *aj*. Jedná se např. o zápis z roku 1378, který zní *w Chotayczanech* (v Chotýčanech)⁵² apod.

Během 15. a 16. století se objevuje stále více diftongizovaných slov, většina literárních památek však zachovává starý způsob psaní s *y*. Je ovšem nutno dodat, že v lidovém jazyce byla diftongizace *y/í > ej* na rozhraní 15. a 16. století na většině jazykového území v Čechách a na Moravě již provedena.⁵³ Ke změně došlo v nářečích v Čechách (původně, jak se zdá, bez jihozápadního okraje) a na Moravě pak v nářečích středomoravských (hanáckých), v přechodném pásu mezi nářečími středomoravskými a východomoravskými, tzn. v nářečí kelečském a v nářečích dolských (zde je diftongizace provedena v maximální míře). K diftongizaci nedošlo v nářečích východomoravských (moravskoslovenských) a slezskomoravských (lašských).

Příčiny, které vedly ke změně *y/í > ej* zaujaly mnoho vědců. Jedním z nich byl např. Gebauer, ten se domníval, že na diftongizaci měla vliv německá změna *i > ei*. Souhlasí s nim Beer, odporují mu Trávníček a Trost. Gebauera zaujala i otázka týkající se grafiky *aj*. Zastával názor, že se staročeské *y* diftongizovalo nejdříve v *aj* a toto *aj* se potom zároveň s *aj* jiného původu (např. ve tvarech *najlepší*, *daj*) změnilo v grafiku *ej*.⁵⁴

S Gebauerem opět nesouhlasil Trávníček, kritizoval ho i Kašík. Další z jazykovědců Havránek nahlíží na změnu *y/í > ej* z toho pohledu, že podobně jako Gebauer nevylučuje možnost vlivu česky mluvících německých obyvatel, kteří mohli své artikulační zvyklosti přenášet i do výslovnosti české. Cizí vliv připouští i Komárek.

Nesmíme však zapomenout, že důležitá byla i vlastní dispozice jazyka samotného, vlastní vnitřní předpoklady, které mohly vytvořit pro změnu vhodné podmínky. Zejména jde o obecnou tendenci dlouhých samohlásek k disimilaci počátku a konce jejich artikulace, jak se to projevuje v mnoha jiných jazycích, např. v angličtině a němčině. Tato obecně fonetická tendence mohla být podepřena tím, že se jazyk snažil uchovat původní protiklad slabik *b'í – b'y*, který by byl v důsledku depalatalizačních procesů v době zanikání měkkostní korelace odstraněn.⁵⁵

⁵² V nářečích dochází k diftongizaci původního *i* po sykavkách *c, z, s* (*cejtit, sejto, vozejk*), místy i po hláskách jiných (*dolejzat, nozejk, dřejví*). Souvisí to s depalatalizací konsonantů a splynutím *i* s *y* po depalatalizovaných hláskách.

⁵³ Komárek, M.: *Historická mluvnice česká I, Hlásokosloví*, Praha 1962, s. 162.

⁵⁴ Komárek, M.: s. 163.

⁵⁵ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 108.

Svou pozornost diftongizaci *y/ í > ej* u jednotlivých autorů věnuje i Jaroslav Porák v již zmíněném *Příspěvku k hláskosloví češtiny 17. století*. Porák uvádí, že Václav Jan Rosa ve své mluvnici důsledně propaguje v koncovce určitých slov obě varianty, na prvním místě variantu s *-ý-*, na druhém s *-ej-*. Koncovka se týká paradigmát tvrdých adjektiv, substantivizovaných adjektiv a paradigmatu zájmena *kdo* (konkrétně instrumentálu *kým – kejm*).⁵⁶ Naopak neuvádí variantu *-ej-* v koncovkách adjektiv přivlastňovacích a u zájmena *ký*. Varianta *-ej-* mívá podle Rosy své místo i v kmeni slov, s tou výjimkou, že po souhláskách *c, s, z* se *í* neproměňuje (promění se pouze u slov *nazývám – nazejvám, psíček – psejček, síti – sejtí, cítím – cejtím*). V příkladech se většinou v Rosově mluvnici objeví obě podoby, jak varianta s *-ý-*, tak varianta s *-ej-*: např. *výš – vejš, slýchám – slejchám* apod. Slovesa *býti, bývati* a jejich odvozeniny uvádí pouze s variantou *-ý-*. Celkově můžeme mluvit o značném kolísání v použití obou variant. Je ovšem nutné dodat, že Rosův vlastní úzus se značně liší od toho, co ve své mluvnici propaguje.

S Rosou se shoduje i jeho současník Kocmánek, ten stejně jako Rosa užívá *-ej-* v kmeni častěji než v koncovkách, celkový podíl podob s *-ej-* je však vyšší. U slovesa *býti* se u Kocmánka řídce objeví i podoba s *-ej-*: *bejti*. V koncovkách rozlišuje absolutní konec slova (*velký*) a případy v koncovkách před souhláskou (*velkého*), ve druhém případě je častější *-ý-*, je tedy obvyklejší tvar *českých* než *českejch*, v případech jako *druhý – druhej* jsou podoby s oběma variantami zhruba stejně časté.

U Komenského se koncovka s variantou *-ej-* nevyskytla. V některých jeho tiscích se však tato varianta vyskytuje v kmeni slova. U Komenského dále pozorujeme značné kolísání v použití variant *-ý-* a *-ej-*: *smýšleti – smejšleti, mýliti – zmejlití se* apod.

Texty Jana Blahoslava jsou, co se týče obou variant, dosti podobné Komenskému. V koncovkách variantu *-ej-* nenajdeme, jedinou výjimkou je slůvko *vonej*. V kmeni slov je výskyt *-ej-* častější. Slovesa *býti, bývati* se opět vyskytují jen v podobě s *-ý-*.

Mluvnice Matouše Benešovského má v paradigmatech adjektiv a zájmen jen koncovky s *-ý-*. Text samotné mluvnice obsahuje koncovku *-ej* v některých slovech. Podle Nudožerského diftongizace do koncovek zřejmě nepronikla, nediftongizované koncovky se udržely pod tlakem morfologického systému. Diftongizace by pravděpodobně vedla k výraznému rozmnožení deklinačních a konjugačních typů a tomu se systém v době, kdy se začala projevat nová vývojová tendence a formální morfologie se zjednodušovala, bránil.

⁵⁶ Obě varianty uvádí Rosa dokonce i v instrumentálu singuláru adjektiva *krásným – krásnejm*, ovšem podoba s *-ejm* není u ostatních autorů, ani u Rosy samotného doložena.

Dále dosvědčuje, že psané *-ý* se v Čechách vyslovovalo jako *-ej*, např. slovo *stryc* se tedy vyslovovalo i četlo *strejc*.⁵⁷

Mluvnice 17. století připouští koncovku *-ej* i do psaného spisovného jazyka a do tiskařského úzu. Matěj Václav Šteyer poukazuje také na určitá slova, která se vyskytují v našem textu v diftongizované podobě. Říká: *Mnozí podle staročeského způsobu píší točené ý s proužkem, kde nyní obyčejně vyslovujeme ej. Tak píší hýbám, kývám, výstupek, smýšlím, etc., a tak jest tištěno v dotčené Biblii. Nicméně poněvadž nyní říkáme: hejbám, kejbám, vejstupek, smejšlím, etc., já také tak píši, aby se písmo neprotivilo řeči. Ty čiň, jak chceš*.⁵⁸ U slov, která Šteyer zmiňuje, se již ve 2. polovině 16. století staly v tiscích běžnými podoby s *ej*. V koncovkách ale upřednostňuje koncovku *-ý* a jediné tu uvádí v paradigmatech. Připomíná ovšem, že někteří často užívají i *-ej*.

V koncovkách přivlastňovacích zájmen se v paradigmatech poprvé vyskytuje koncovka *-ej* v anonymní jezuitské gramatice *Prima principia* v polovině 17. století, tvrdá adjektiva mají v koncovkách jen *-ý*. Obojí koncovky uznává Konstanc.⁵⁹

Jaroslav Porák vyvozuje závěr, že varianta *-ej-* proniká do textů dříve ve kmeni slov, v koncovkách se naopak více drží podoby s variantou *-ý-*. Dá se říci, že *-ej-* v kmeni je častější než v koncovkách. Tento fakt však odporuje situaci dnešní, kdy se tato varianta objevuje v koncovkách častěji než v kmeni slov.⁶⁰ V díle *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis* také uvádí, že varianta *-ej-* (tištěna zpravidla *ay*) se začíná objevovat v některých tiscích teprve ve 20. letech 16. století, a to nejprve v kmeni slov a v předponě *vy-*, později pak v koncovkách adjektiv. Opět nám potvrzuje již zmíněný poznatek, že *-ej-* poměrně málo pronikalo do tvarů slovesa *býti, bývati*. Diftongizované *-ej-* se rychleji šíří zejména v tiscích pražských, ale i mezi těmito tisky se kolem poloviny 16. století přece jen objevují i takové, v nichž je výskyt varianty *-ej-* poměrně nízký. Jedná se hlavně o tisky náboženského a nábožensko-filozofického obsahu. Naopak velmi častý je výskyt varianty *-ej-* v tiscích lékařských, v učebnicích počtů, rozličných praktických příručkách, zábavné literatuře, knihách lidového čtení, hrách z venkovského prostředí apod. V některých tiscích z centrální oblasti Čech lze vypožorovat důslednější pronikání *-ej-* i do spisovného úzu.

V rukopisech je už od počátku 16. století proti tomu výskyt *-ej-* častější. Menší výskyt je v rukopisech určených širší veřejnosti, které plnily vlastně funkci knihy. Naopak často

⁵⁷ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979, s. 143-144

⁵⁸ Štejer, M. V.: *Žáček, aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*, Praha 2001, s. 76-77.

⁵⁹ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979, s. 143-144

⁶⁰ Porák, J.: *Příspěvek k hláskosloví češtiny 17. století*. In: *Studia comeniana et historica* 1971, č. 2, s. 41-43. 34

najdeme *-ej-* v různých zápiscích, soukromé korespondenci apod. Čím je vlastně psaný text bližší mluvenému úzu, tím větší množství podob s *-ej-* v něm nalezneme (i v koncovkách). Musíme si však uvědomit, že zde se již projevují rozdíly, které souvisí nejen s nářečním původem pisatele či písáře, ale také s jeho individuálními odlišnostmi od jednotlivých autorů. O tom, že podoba s *-ej-* pronikala i do jednacého, úředního stylu spisovného jazyka, svědčí její výskyt v městských knihách moravských.

Podoby s *-ej-* výrazně převládly ve slovech běžného denního života, jako např. *pejcha*, *mejdlo*, *tejden*, *sejr*, *vejchod*, *vejš(e)*, *mlejn* apod. Dále jsou příznačné pro slova *vejповěď*, *vejstupek*, *vejtržnost*, *pejchati*, *(po)sejpati* atd. Diftongizace *y/ í > ej* pronikla ve spisovném úzu do některých slov z oblasti administrativně právní, jako např. *mejto*, *vejpis*, *vejběrčí*, do slov z oblasti zemědělství, ovocnářství, botaniky, jako např. *sejпка*, *korejtko*, *bejlí*, *pejr*, *chmejří*, *kopejtko* (nepronikla však do slov *býk*, *pastýř*, *černobýl*), nalezneme ji v názvech živočichů: *hlemejžd*, *vejr*, *sejkora*, *motejl*, *slepejš*, v názvech některých částí těla a v lékařských termínech: *lejtko*, *tejl*, *kejchati*, *dejchavičný*, *nadejmati* (nikoli však ve slovech *měchýř*, *puchýř*). Varianta *-ej-* výrazně převažuje u slova *vejdělek*, sloves *žvejhati*, *vejskati*, *stejskati*, *smejčiti*, *slejchati*, *ostejskati se*, *mejti*, *mejlit se* apod. Je jasné, že se jedná o slova nejběžnější slovní zásoby. Mezi tato patří i odvozeniny od slovesa *myslet*, jako např. *vymejšleti*, *obmejšleti*, *rozmejšleti*, *přemejšleti*, *domejšleti* a *smejšleti*. Již řídčeji je doložena diftongizace u slov *kryti*, *zvýšiti*, *výmluvný*, *výborný*, *výplata* apod. Pouze s *-y-* máme doložena slova *trýzniti*, *trýzeň*, *pýřiti se*, *rozptyliti*. Tento přehled platí pro dobu zhruba od poloviny 16. století, kdy se úzus do značné míry ustálil.

Také vlastní jména vstupovala zpravidla do spisovného úzu v té podobě, v jaké se užívala v místním prostředí. Běžné jsou např. názvy jako *Tejn*, *Mejto*, *Brandejš*, *Zbejšov*, *Chejnov*, *Holejč*. Varianta *-ej-* našla své místo i u šlechtických jmen a přídomků a nesmíme zapomenout ani na některá apelativa přejatá z německého jazyka: *(h)utrejch*, *hampejz*.

Diftongizace původního měkkého *í* po *c*, *z*, *s* je doložena jen zřídka, častější výskyt se objevuje např. u sloves *cejtiti* a *zejskati*. Slova jako *vozik*, *psík*, *nazývati* najdeme s *-ej-* jen ojediněle.⁶¹ Slova *nazítří*, *zítřejší*, *pozítří*, *k zítří* jsou od počátku 16. století doložena až na několik málo výjimek výhradně s podobou *-ej-*. Diftongizace po jiných měkkých konsonantech do spisovného úzu 16. století nepronikala, teprve koncem 17. století se začínají vyskytovat podoby typu *jelejtko* apod.

⁶¹ Rozpor s Rosovým tvrzením. Ten ve své mluvnici uvádí, že měkké kmenové *í* se změnilo po souhláskách *c*, *z*, *s* na diftongizované *ej* pouze u slov *nazývám* – *nazejvám*, *psíček* – *psejček*, *sítí* – *sejtí* a *cítím* – *cejtím*, v jiném případě ke změně nedochází.

V koncovkách tvrdých adjektiv byla změna *y/í > ej* od počátku omezena hlavně na nářečí a na běžně mluvený úzus bez užšího lokálního zbarvení. Do tisků pronikla jen ojediněle. Koncem 16. století *-ej-* v koncovkách značně ustoupilo. O systémové souvislosti diftongizace *y/í > ej* a diftongizace *ú > ou* jsme se zmínili již výše.

3. 2. 4. Úžení *é > í*

Staročeské dlouhé *é* mělo zavřenou výslovnost. Zavřený (úzký) charakter potom vedl ke změně *é* v neměkčící *ī*, které se ve výslovnosti ztotožnilo s původním *í* nebo s *í* ze staršího *ie*. Postup změny probíhal přibližně následovně: *é >* silně zavřené *é* (které zní asi jako *y^é*) *>* neměkčící *ī* (*> í*), tedy *tvé > tvē > tvī > tví*. Nejstarší doklady sahají již do 14. století, v *Žaltáři wittenberském* nalezneme např. doklad *slybi twy*, ale jde zřejmě spíše o nedokonalé zachycení již zmíněného zavřeného *é*.⁶² Velmi málo dokladů objevíme ve století 15., přibývá jich však až ve století 16., např. *u Studýnky, Matky Božij Sněžný*.⁶³ Do spisovného jazyka pronikala změna velice pomalu. Dnešní spisovný stav se ustálil až na rozhraní 16. a 17. století, v slabice *lé* dokonce až ve století 18. (*zelé > zeli, chválé > chváli*).

Co se týče novočeského spisovného jazyka, *í* stojí místo *é* po měkkých souhláskách: *čílko, pečínka, říci, žínka*. Po *l* bývá dílem *í*, dílem *é*: *líška, obilí, zeli*, ale *chlév, mléko, naléhati, lépe/líp, létati/lítat, polévka/polívka*. Po jiných hláskách v základu slova se rovněž vyskytuje dílem *í* (psané někdy *y*), dílem *é*: *kamének/kamínek, okénko/okýnko, světélko/světýlko*, ale jen *kamínka, ohýnek, postýlka, stehýnko*. Pouze *é* bývá v infinitivech: *mésti, nésti, péci, téci*, dále ve slovech jako *délka, péče, stéblo, sténati* a v deklinačních koncovkách adjektiv: *dobré* (neutrum), *dobrého, dobrému, po dobrém*.⁶⁴

Úžení *é > í* bylo důsledně provedeno v lidovém jazyce v Čechách, na Moravě pak v nářečích středomoravských (hanáckých). Ke změně nedošlo v nářečích východomoravských (moravskoslovenských): *dobrého, dobrému, mléko, říct* a slezskomoravských (s výjimkou okrajových úseků na Ostravsku): *dobreho, dobremu, mleko, polefka*.⁶⁵

Porák ve svém *Příspěvku k hláskosloví češtiny 17. století* také věnuje pozornost úžení *é > í*. Tvrdí, že je třeba odlišit od sebe dvě pozice, a sice úžení v koncovce a úžení v kmeni slova. Porák se znovu zabývá gramatikem Rosou, ten užívá, jak jsme již uvedli, důsledně obojí podoby v koncovkách při skloňování adjektiv i zájmen (ne však u složeného skloňování adjektiv přivlastňovacích: *Eviného, Evinému*). Zúžená podoba však v koncovkách značně

⁶² Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 114–115.

⁶³ Komárek, M.: *Historická mluvnice česká I, Hláskosloví*, Praha 1962, s. 170.

⁶⁴ Gramatika Rosova ovšem připouštěla oba tvary: *dobrého* vedle *dobryho* (*dobrý* vedle *dobrej*).

⁶⁵ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s.115.

převládá. Pokud jde o úžení v kmeni, připouští Rosa opět obě podoby, které většinou ve svých příkladech uvádí vedle sebe: *děleji, děle, děl/dýleji, dýle, dýl, chléb/chlīb, lito/léto, mlěti/mlíti, konévka/konývka, plímě/plémě*. Podoba zúžená převládá u Rosy například u slov se sufixy *-ínko, -ínek, -ílko*: *znamínko, kamínek, křídýlko*, také *jadýrko*. U sloves 1. infinitivní řady typu *nésti, péci* převládá *é*. Podobná situace je i u Rosova současníka Kocmánka.

V textech Komenského se zúžené *í* v koncovce i v kmeni vyskytuje jen v ojedinělých případech (např. ve slově *símě, stýblo, chlīb*). Můžeme říci, že Komenský ve svých textech důsledně užívá *é*. Stejná situace nastává i u Blahoslava. Oba gramatikové nepoužívají úžení v koncovkách, i když je znají (je morfologizováno jen u středních stažených kmenů: *obilí, znamení*). Podoby se zúženým *í* jsou běžnější jen u některých slov: oba např. použijí slovo *símě*. Zúžené podoby však nalezneme v hojném množství u Rosy a Kocmánka.⁶⁶

Konstancův Brus z 2. poloviny 17. století věnuje úžení *é > í* značnou pozornost. Na řadě míst uvádí slova s obojí podobou: *dohlédám/dohlídám, nébrž/nýbrž, obydlé/obydlí*. Vyžaduje také psaní singuláru s koncovkou *é*, plurál pak s *í*. Zúžené podoby charakterizuje jako stylově nižší (říkají tak „sprostí“ lidé). V paradigmatu skloňování tvrdých adjektiv užívá obojí koncovky, upřednostňuje však spíše *é* (vypočítává případy, kdy se *é* nachází v předposlední slabice slova: *dobrého, léhám, mého*). Šteyer uvádí v paradigmatech adjektiv také obojí formy, pro jeho vlastní úzus je ovšem typická spíše nezúžená podoba s *é*.

Gebauer předpokládá, že nezúžené *é* se déle drží v koncovkách po *l* (zúžená podoba sem proniká až v 18. století). Jeho tvrzení přejímá Trávníček a rozšiřuje ho dále na každé *é*, které stojí po *l*. Trávníčkův názor přejal Komárek, s Gebauerem souhlasí Lamprecht.⁶⁷

Prvotisky a tisky z počátku 16. století mají pouze *é*, jen ojediněle se vyskytuje *í* (po *č, ž, š, ř, l* zpočátku také *ie*). Zúžené *í* se v tiscích prosazovalo pomaleji než např. diftongizované *ej*, v koncovkách adjektiv se zpočátku na rozdíl od jiných pozic zúžené *í* také příliš neuplatnilo. Ve většině tisků z tohoto období převládá v kmeni slov *é*. Podoby s *í* častěji nalezneme v lékařské a přírodovědné literatuře, v učebnicích a praktických příručkách, dále pak v zábavné literatuře a v divadelních hrách z lidového prostředí. Zúžené formy se uplatňují později.

Zúžené podoby nepronikly do spisovného úzu na konci slova u adverbíí a sekundárních předložek typu *podlé, prvé, také*. Pronikaly ovšem do deminutiv typu *dvířka, jadýrko, srdýčko, studýnka* (kralický úzus zde však dával přednost nezúženým formám). Koncem 1. poloviny 16. století začaly zúžené podoby v hojnější míře pronikat do přejatých

⁶⁶ Porák, J.: *Příspěvek k hláskosloví češtiny 17. století* In: *Studia comeniana et historica* 1971, č. 2, s. 43-45.

⁶⁷ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979, s. 156-157.

slov končících na příponu **-ěř**: *halíř, haltýř, kanclíř*. Zhruba v polovině 16. století proniklo zúžené **í** do slovesných tvarů 4. třídy s kořenem končícím na **-l**: (oni) *chválé, chváléc, chváléce*, v 70. letech i do typu *obilé*. Pronikání zúženého **í** do koncovek sloves a substantiv bylo usnadněno tlakem morfologického systému (zúžené koncovky odstraňují homonymii koncovek a snižují počet deklinací a konjugací). Změna **é > í** přispěla k zjednodušení formální morfologie, z tohoto důvodu se také poměrně rychle prosadila.

Úženi v koncovkách tvrdých adjektiv (*dobrýho*) a zájmen se staženými koncovkami (*svýho*) se neprosadilo v tiscích. V textech, které se svým jazykem blíží jazyku mluvenému, se zúžené podoby v malé míře vyskytují. Nářeční texty proti tomu obsahují zúžené formy téměř ve všech slovech a ve všech slovních pozicích. Podoby s **é** a jejich užití v běžné mluvě a v textech jí blízkých bývá motivováno stylisticky (např. v knižních slovech či ustálených spojeních typu *léta páně*).

Písařský úzus byl poněkud odlišný. Zúžené podoby sem pronikaly mnohem více. Zúžené formy byly systémově rozšířeny v běžně mluveném úzu i ve vytvářející se mluvené podobě spisovného jazyka. Zúžené **í** proniklo ve velké míře i do písemného administrativního vyjadřování a do úředního stylu. Největší zastoupení má zúžené **í** zejména v psaných textech soukromého charakteru, např. v rodinné korespondenci či v soukromých zápiscích (ať už se jedná o kmen slov nebo koncovky).

Převážně nebo výhradně s **í** jsou doložena např. slova typu *nýbrž, hlídka, vyhlídka*. Adverbium *déle, děl* se v tiscích vyskytuje obvykle s podobou **é**, v rukopisech proti tomu převládají podoby s **ý**. Formy s **é** převládají např. u slov *léhati, nalézati, péro, prodlévati, réva, též*. V tiscích najdeme zpravidla s **é** i slova jako *děšť, dvěře, chléb, chlév, jméno, kěž, lékař, lépe, méně, téměř* (v rukopisech jsou ovšem často s **í**). Slovo *léto* nalezneme převážně v této podobě. V 17. století se však objevují i formy se zúženým **í** ve významu ročního období či při určování věku. Ve významu „rok“ v letopočtech je **é** (nezúžená podoba bývá typická i pro soukromou korespondenci osob, které jinak důsledně používají **í**: *minulýho léta*, výše uvedené spojení *léta Páně*). Knižní slova typu *lěč, léčka, léno, péče, plésati* zachovávají tradiční formy s **é**. Již od počátku 16. století jsou slovesa typu *bolévati, bydlévati, modlévati, myslévati* doložena s **í**, které u nich koncem 16. století převládlo. Vlastní jména typu *Slézsko, slézský* najdeme v tiscích převážně s **é**, v rukopisech s **í** (podobně i křestní jména jako *Anežka, Markéta, Vilém*). Často se objevují i cizí slova končící na příponu **-ěř**: *alkéř, centněř, handlěř, talěř*, u některých z nich převládla starší přípona **-íř** (odvozená z přípony **-ieř**): *barvíř, frejíř, pancíř*. Slova z běžného denního života mají v tiscích i rukopisech především formy s **-ýř**:

cvikýř, mordýř, pranyř, šeňkýř. Slova běžné slovní zásoby, která nabývala hanlivého významu, nalezneme i v tiscích zpravidla s *í*: *falšíř, kejklíř, šejdýř*.⁶⁸

3. 2. 5. Změna **aj** > **ej**

Těžeslabičné **aj** během 15. a 16. století přecházelo v **ej**. Změna se označovala jako zpětná přehláska **aj** > **ej** (*daj* > *dej*, *najlepší* > *nejlepší*, *tajný* > *tejnej*). Ve starém jazyce ke změně došlo všude, kde k tomu byly podmínky (*kej se* > *kaj se*, *nejdu* > *najdu*). Změna zasáhla i nářeční tvary (han. *do hejku* > *hájku*, nom. *hejk*). Analogií byly některé případy změny odstraněny, opět tedy máme *kraj*, *hajný*, *tajný*. Změna byla provedena v nářečích v Čechách, na Moravě v nářečích středomoravských (hanáckých) a v nářečích dolských. Nedošlo k ní v nářečích východomoravských a slezskomoravských (*daj*, *najlepší*, *zavolaj*).

Příčinou změny bylo sblížení a nakonec ztotožnění těžeslabičného **aj** s pohybovým diftongem **ei** vzniklým z *j*. První část tohoto diftongu, tzv. široké **e**, bylo velmi blízké **a**, ke změně tedy mohlo dojít. Šlo vlastně o fonologické přehodnocení těžeslabičného spojení v jednotný foném (pohybový diftong).⁶⁹

Praktická část

Protetické **v-** jsme v celém textu zaznamenali ve **3** případech u vlastního jména *Voldřich* – 13s, 13d, 32s a v jednom případě u názvu řeky *Vatava* (Otava) – 52n. Jednou jsme našli i variantu bez proteze: *Oldřich* – 32s.

s. 52: *Ty pak nejvíce se nacházeli a nyní někde se nacházejí v řece od perel chválené Vatavě.*

s. 13: *Pro své udatné a hrdinské skutky nazván Achilles český, otec jeho byl Voldřich kníže české v počtu dvadcátý.*

s. 32: *Téhož roku 4. dne srpna, Voldřich měšťan pražský měl synáčka těžce nemocného a dcerku vodnatedlnou; když je oba na to místo přinesl, hned jim se pomohlo.*

s. 32: *Druhý pak syn téhož Oldřicha těžce od koně obražen, též zhojen ...*

Proteze se vyskytuje ve **2** případech u dokonavého slovesného tvaru *vostal* – 12s, 55s a rovněž ve **2** případech u jeho vidového protějšku *vostával* – 41d, 64d.

s. 12: *Tak napravený Vintíř ne již do kláštera Gelingen se navrátil, ale v klášteře Althaenském pod správou duchovní svatého Gotharda vostal.*

⁶⁸ Porák, J.: *Humanistická čeština. Hláskosloví a pravopis*, Praha 1979, s. 145-154.

⁶⁹ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 116.

s. 41: ... *následuje, že Břimota Benediktýnem jistě byl, poněvadž před s. Robertem mnoho let živ byl a při Zelené Hoře vstával.*

Ostatní slova s počátečním *o-* zůstávají bez protetického *v-*.

V celém textu se nám podařilo najít **142** substantiv začínajících na *o-*, u kterých by ovšem mohlo dojít k protezi. Jedná se o **86** substantiv mužského rodu, **20** substantiv ženského rodu a **36** substantiv rodu středního.

s. 29: ... *bratří toho kláštera pro radost všemi zvony zvonili, jak obyčej měli, a Bohu za ten dar poděkovali.*

s. 7: *Roste tu taky barvínek, ... , z kterého obyvatelové mnohé zisky nabývají.*

s. 8: *Za času s. Jindřicha druhého císaře živ svatě byl s. Gothard řádu s. Benedikta a jakožto opat řídil a spravoval klášter Althaenský ...*

s. 41: *Na čež lehká odpověď jest, ...*

s. 50: *Královské města v tom kraji jsou Písek, Sušice, Vodňany a Prachatice, ale to poslední jest nyní pod ochranou knížete krumlovského, které někdy k Vyšehradskému probošství patřilo.*

s. 14: ... *neb řeholním osobám práva církevní kmotrovství zapovídají ...*

s. 8: **Obrácení s. Vintíře k stavu duchovnímu.**

s. 10: ... *umínil sobě k tomu cíli svatou do Říma pouť vykonati, aby skrze orodování svatých apoštolů šťastně do nového života vkročení mohl učiniti.*

Dále jsme našli **43** adjektiv (**21** adjektiv rodu mužského, **16** rodu ženského a **6** rodu středního), která by mohla začínat protetickým *v-*, ale objevují se pouze s *o-*.

s. 81: ... *nebo Písma svatá k obecnému církve užitku a osvícení vykládali.*

s. 8: *List v německé řeči sepsaný, z kláštera Rinchenau mně onehdá odeslaný oznamuje ...*

s. 70: ... *ale přednější dvořenínové jej obstoupili a od toho ohavného skutku, ačkoliv s velkou těžkostí, jej odvedli.*

s. 12: *Má to obyčejně udatná urozená krev, že na obyčejných věcech nepřestává ...*

s. 6: *Páni té krajiny nazývají se landgráfové jako zemští hrabata. Vůkol vrchy ohražená ...*

s. 66: ... *velebnou oltářní svátostí a duchovním potěšením od něho opatřená ...*

- s. 13: ... *dáleji tak v duchovenstvu prospíval, že v krátkém čase oči všech naň obrácené byly...*
 s. 58: ... *to pocházelo z obzvláštního osvětlení božího a z daru Ducha svatého ...*
 s. 12: ... *nebyl spokojen obyčejné duchovní cvičení obyčejně vykonávati ...*

Zájmena *on, onen* se objevují pouze bez protetického *v-*. V celém textu jsme našli **24** případů. V jednom případě se objevil tvar *ont'* – 17d. Zájmeno *oni* se vyskytlo ve **3** případech – 21s, 71d, 72d, zájmeno *ona* v **5** případech – 36n, 43s, 64n, 65d, 66s.

- s. 13: *Všickni historikové píší, ano i on sám s. Vintíř vyznává ...*
 s. 65: ... *i ona se s nima na cestu vydala ...*
 s. 12: ... *nýbrž nětco víc, nebo králem nebo ničím, jak onen říkával.*
 s. 71: *ale oni žádné jemu rady proti vůli boží dáti neuměli.*
 s. 17: ... *o kterém Kristus Pán řícti ráčil: ont' vás vyučí všem věcem.*

Číslovky se stejně jako předešlé slovní druhy také důsledně vyskytují bez proteze. Nalezli jsme **13** případů. Jedná se např. o číslovku základní: *osum* – 32s, 49d, číslovku řadovou *osmý* – 18n, *osmého* – 37d, *osmdesátého* – 65s nebo číslovku základní *oba* – 32s, 44n.

- s. 32: ... *když je oba na to místo přinesli, hned jim se pomohlo.*
 s. 32: *Žena jedna ze Špitála skoro osum let nemoc krvotočnou trpěla: ...*
 s. 63: *První byl s. Pavel poustevník, mládenec patnácti neb osmnácti letý ...*

Bez protetického *v-* se důsledně vyskytují i všechny slovesné tvary. V textu jsme zaznamenali **96** slovesných tvarů začínajících na *o-*, z nichž **70** se týká slovesných tvarů určitých, **13** slovesných tvarů neurčitých, **9** přičestí n-ových a t-ových a **4** přechodníkových tvarů.

- s. 83: ... *že i jej objímal, líbal, zlatýma řetízky obtahoval, šarlatem přiodíval, ratolesti pak jeho drahými záponami, náušnicemi a náramnicemi ozdoboval.*
 s. 77: ... *na poušť odjíti a z klášterů na pustá místa se odebrati ...*
 s. 28: ... *do Břevňova odeslán byl ...*
 s. 71: ... *snázně žádaje, aby bylo Svatobojovi Království odjato ...*
 s. 8: ... *s. Vintíř vnuknutím Božím ohlídna se na rozpustilost života svého v mladosti své zmařeného ...*

Nalezli jsme také **32** příslovčí začínajících na **o-**, která se důsledně vyskytují bez proteze. Nejčastěji se objevují příslovce *obzvláště* a *obyčejně*, obě v **6** případech. **4**krát jsme našli příslovce *odtád'*, **3**krát příslovce *obšírně* a *opět*, **2**krát jeho komparativ *obšírněji*, **2**krát příslovce *obzvláště* a *odtud*. Pouze jednou se objevilo příslovce *omylně* a *onehdá*. Jednou se také vyskytlo spojení *onde i onde* – 24s.

s. 74: *Pro rozmnožení řeholních svatých řádů, obzvláště poustevnických a mnišských ...*

s. 52: *To jistá pravda jest, že zlatý a stříbrný písek v řekách tohoto kraje se nacházel, odtád' své jméno má město Písek ...*

s. 10: *... před oltářem s. Mauricia (někteří omylně mají s. Martina) patrona kláštera Althaenského ...*

Předložky **o** a **od** najdeme ve všech **222** případech důsledně s **o-**. Předložku **o** jsme zaznamenali v **95** případech, předložku **od** ve **127** případech.

Spojka *okolo* se vyskytuje bez proteze ve **14** případech.

s. 59: *Těch i druhých mnoho se nacházelo brzo po zrostu církve svaté v Egyptě na horách Thebaitských a okolo řeky Jordána ...*

Částici *ovšem* najdeme v textu **3**krát.

s. 4: *A takovým ovšem žeť jest byl, rošafně a vážně panství své řídíc a spravujíc ...*

s. 22: *Následoval v tom ovšem s. Pavla prvního poustevníka, který ...*

s. 43: *... cest ovšem do Čech dosti bylo, ale ne ty a tak snadný, pohodlný a krátký.*

V legendě můžeme nalézt několik slov, která by mohla mít protetické **-v-** po předponě. V těchto případech je ovšem rovněž zachováno **-o-**. Proteze se neuplatnila. Jde o adjektivum *neobyčejné* – 24s, dále o slovesné tvary *neodpověděl* – 41s, *se neomejlím* – 39s, ve **2** případech o slovesný tvar *neoznamuje* – 5s, 42n, jednou o slovesný tvar *vyobrazil* – 12d, *zaopatřil* – 66d, příčestí *zaopatřen* – 68d a *zaopatření* – 77s.

s. 24: *I okázal se mu jelen neobyčejné velikosti a krásy, jehož kníže honiti počna ...*

s. 41: *Opomenouti nemohu, abych tu neodpověděl na tu pochybnost ...*

s. 39: *Snad já se neomejlím, jestli se osmělím smejšleti ...*

s. 42: *Které ale ty stezky jsou a proč se zlaté nazývají, žádný neoznamuje.*

s. 12: *To všecko na sobě vyobrazil s. Vintíř, který oddav se na pokání ...*

s. 66: *... a velebnou svátostí, které od vyjití svého na poušť nepožívala, ji zaopatřil.*

s. 68: *Před jeho svatém skonáním s. Lidmila od anjela napomenutá kněze Pavla k němu vyslala, od kterého posledními svátostmi zaopatřen, v Pánu usnul okolo léta 910 ...*

Jiří David v legendě o svatém Vintíři použil protetické **v-** pouze v **8** případech, a to u vlastního jména *Voldřich* (v jednom případě ovšem užil i neprotetické *Oldřich*), u názvu řeky *Vatava* (Otava) a u slovesného tvaru *vostal*, *vostával*. Objevili jsme dalších **607** slov, ve kterých by protetické **v-** také našlo své místo, autor se však protezi vyhýbal, **o** zachovával na počátku i uprostřed slov po předponách.

Diftongizaci **ú > ou** na počátku slova vnímáme dnes jako příznakovou. V pozdější době nebyla zařazena mezi jevy spisovného jazyka. V textu se projevila pouze u několika slov v náslovné pozici. Jedná se především o substantiva mužského rodu jako *oud* – 28n, *ouklad* – 75n, ve **2** případech slovo *oumysl* – 10d, 11n a *ouraz* – 2d. Ze substantiv ženského rodu jsme zaznamenali pouze **2**, a to slova *ouhona* – 77s a *ouroda* – 51d.

s. 28: *V uherské krajině urozený a možný pán jménem Vavřinec na všechny oudy ochroměl ...*

s. 75: *V pokušeních a dábelských oukladech snadněji sobě pomoci můžeš při společnosti nežli sám sobě zanechaný.*

s. 10: *Po přijatém tedy řeholním hábitu neb oděvu Vintíř zase k svému předešlému oumyslu se navrátil a žádal od s. Gotharda navrátiti se do své vlasti ...*

s. 2: *Však bez ourazu vejš odemně jmenovaných kronikářů, historiků a vzáctných skribentů.*

s. 77: *... ale ti museli býti již v cnostech velmi vycvičení, v duchu silní a zbrání duchovní velmi zaopatření; odevšech ouhon a zlých nákloností vyčištění ...*

s. 51: *Ačkoliv tomu kraji na ourodě nic neschází, nicméně všechny jiné kraje hojností dobrých perel někdy převyšoval.*

Změna **ú > ou** v náslovné pozici zasáhla i **2** adjektiva složeného tvrdého skloňování, a sice adjektivum *ourodný* – 6n a *ouzký* – 42s, 67s.

s. 6: *Vůkol vrchy ohražená, však vnitř na pěkné rovině položená, tak ourodná, že obyčejně se nazývala vemenem německé země.*

s. 42: *Raderus in Bavaria Sancta píše, že jsou ty ouzké a těsné stezky, kterými s. Vintíř do Čech šel a je první našel, než které jsou ty?*

s. 42: *... byly mi sice některé ouzké stezky ukázány, kterými od Hartmanic a okolních míst do Passova a do Bavor se jde ...*

s. 67: *... v jedné ouzké a těsné jeskyni na gruntech svého Pana otce ...*

Diftongizace **ú** > **ou** proběhla pouze u jednoho určitého slovesného tvaru **oučinkoval** – 17d a u jediného participia složeného tvaru **oučastní** – 26s.

s. 17: *To všecko působil a oučinkoval Duch svatý, který z neumělých umělé činí, z neučených učené, jak na svatých apoštolech seznáváme ...*

s. 26: *Z toho pak jeho svatého těla ihned líbezná vůně pocházela, které oučastní byli všichni přístojící ...*

Jak jsme již uvedli, při změně **ú** > **ou** se diftongizovalo **ú**. V textu však nalezneme jedno slovo, které zůstalo ve dvou případech nediftongizováno i přesto, že na svém počátku **ú** má. Jedná se o název města **Újezd** – 2n, 39n. U ostatních **174** slov stojí na jejich počátku krátké **u**.

s. 2: *Itém nachází se Život vejtažně vypsany v knize, jejíž titul jest: Urozenému P. Přibíkovi Jeniškovi z Újezda P. na Břežnici č. připsané a dedičované ...*

s. 39: *... že to místo nad Hartmanicí, kde nyní Dobrá Voda jest svatého Vintíře, tehdáž se nazývalo Břežnice a patřilo vysoce urozenému svobodnému Pánu z Újezda ...*

Pokud věnujeme pozornost pozici **-ú-** na švu složenin, zaznamenali jsme **1** případ, kdy ke změně **ú** > **ou** nedošlo. Jedná se o složené adjektivum **zlatoústý** – 61s.

s. 61: *S. Jan Zlatoústý hom. I. in Marcum o něm takto mluví: ...*

V jednom případě se ovšem v textu vyskytlo i substantivum, u něhož došlo k diftongizaci uprostřed slova. Máme na mysli substantivum **posluchač** – 17s.

s. 17: *... a bratry své k poustevnickému životu, k potupě světa a všech jeho rozkoší, k horlivým modlitbám, k postům, k mrtvení a bdění vzbuzoval ... tak, že oči všech bratrů a poslouchačů slzemi hojně polité bývaly.*

Diftongizace **ú** > **ou** uprostřed slova byla důsledně provedena u **118** substantiv, **33** adjektiv, **2** zájmen, **2** číslovek, **66** slovesných tvarů a **10** adverbíí. Změna **ú** > **ou** na konci slova byla důsledně provedena u **25** substantiv, **60** adjektiv, **35** zájmen, **40** slovesných tvarů a **2** číslovek. Všechny těchto **393** tvarů však vnímáme jako nepříznakové, jejich podoby známe ze spisovného jazyka.

Diftongizace **ú** > **ou** jako příznakový jev se projevila hlavně na počátku slova, a to u **4** substantiv mužského rodu, **2** substantiv a **2** adjektiv rodu ženského a **2** slovesných

tvář. Byla provedena důsledně. Jedinou výjimkou, kterou můžeme spíše připsat náhodě, je zmíněné vlastní jméno *Újezd*, které zůstalo nezměněno.

Diftongizace *y > ej*, *i > ej* legendu o svatém Vintíři příliš nezasáhla, objevuje se pouze u několika slov. Podrobně prozkoumáme, jak tato změna ovlivnila předponu, kmen a koncovku slova.

V předponě slova se tento jev objevuje u šesti slov. Všech 6 slov má společnou předponu *vy-*. Jedná se převážně o substantiva, a to o dvě substantiva rodu mužského: *vejpis* – 57s a *vejstupky* – 5n a o dvě substantiva rodu ženského, z nichž jedno substantivum se zde vyskytuje hned dvakrát: *s vejmkou* – 5s, 9d, *vejsady* – 6d. Posledním slovem, u kterého byla provedena diftongizace v předponě, je adverbium *vejtažně* – 2n.

s. 57: *Ten vejpis toho listu proto sem přiložil, aby se poznalo, že v chronologii s ním se srovnávám, který nepochybně vytažen jest z letopisu téhož kláštera Rinchenau.*

s. 5: *...kterážto marnosti královský prorok, delicta juventutis a ignorantias, vejstupky mladosti a nevědomosti nazývá.*

s. 5: *Jedinká zmínka se činí v jeho Životě, že jmění své, které od předkův svých nabyt i dovolením svých dědiců svatému Vigbertovi odevzdal s nějakou vejmkou, o které dole jednati se bude.*

s. 9: *Pročež umínil sobě všecko své zboží jmenovanému klášteru s povolením dědiců svých zanechati a odevzdati, však s vejmkou tou, aby on Guntherus neb Vintíř...*

s. 6: *...od Dagoberta franckého krále a od papeže Bonifácia devátého a Pia druhého mnohými vejsady a privilegiemy obdarovaný.*

s. 2: *Itém nachází se Život vejtažně vypsany v knize, jejíž titul jest: Dvanácte v řádu rytířův božích.*

Adjektiva změnou *y > ej* v předponě ovlivněna nebyla. Diftongizaci nenajdeme ani u často diftongizovaného příslovce *výborně* – 49s, 58s.

s. 49: *...najde je u Hájka, Balbína, summovně a výborně u Beckovskýho v Poselkyni království českého v listu 203.*

s. 58: *Že pak tak výborně kázával a bratry své vyučoval, ačkoliv neučený, to pocházelo...*

V základu slova dochází ke změně u substantiva mužského rodu *strýc*. Najdeme ji zde ve třech případech, a sice jednou v genitivu singuláru *strejce* – 18s a dvakrát v dativu singuláru *strejci* – 8d, 18d.

s. 18: ... *dostav správu o tak vznešeném a svatém obcování s. Vintíře strejce svého, žádostiv byl jeho viděti a s ním se shledati.*

s. 8: ... *oznamuje, že s. Vintíř stroje se k s. Štěpánovi králi uherskému strejci svému jeti, snad aby od něho...*

s. 18: ... *na cestu se vydal a k s. Štěpánu králi uherskému strejci svému přijel.*

Diftongizaci *y > ej* jsme zaznamenali u adjektiva *Tejnohoršovský* – 35n.⁷⁰

s. 35: ... *na svědectví toho dali pod pečeti Pan děkan hradu Pražského, též Pan arcipříst Tejnohoršovský, vyslýšav dřív Blažeje otce a matku Alenu a jiné 4 sousedy.*

K diftongizaci původního měkkého *i* po sykavkách a polosykavkách v textu nedošlo. Diftongizace v základu slova převládla u pěti slovesných tvarů určitých, jednoho tvaru infinitivního a jednoho přechodníku. I z tohoto mála tvarů můžeme vybrat čtyři, jejichž společným znakem je odvozenost od slovesa *myslet*: určité tvary *se domejšlím* – 39n, *smejšlel* – 39s, infinitivní tvar *smejšleti* – 39s a přechodníkový tvar *přemejšleje* – 25d.

s. 39: *Z čehož se domejšlím, že spisovatel Vestigii Bohemiae piae v tom smyslu byl...*

To abych smejšlel, že i tu nějaká památka s. Vintíře pozůstává ...

...jestli se osmělím smejšleti, že nejprv na Břežnici, místo vlastně tak nazvané, přišel, kteréžto jméno až posavád místu tomu pozůstává.

s. 25: *Tak se s ním rozloučivši kníže na ten den, přemejšleje sobě tu podivnou příhodu a vejš slyšený hlas, odjelo.*

Zbývající slovesné tvary určité, které podlehly změně *y > ej* jsou: *neomejlím se* – 39s, *vytejkal* – 11d, diftongizace *i > ej* se projevila ve tvaru *zejskal* – 11d.

s. 39: *Snad já se neomejlím, jestli se osmělím smejšleti...*

s. 11: ... *s. Jindřichovi císaři, který povolav k sobě Vintíře, jemu přísně a vážně domlouval, jeho vrtkavost a nestálost vytejkal.*

s. 11: *Tím domlouváním to zejskal, že s. Vintíř od té doby všechno své zboží zanechav, z cela Bohu se oddal a podivně svatý život védsti začal.*

⁷⁰ Druhý člen kompozita vlastního jména *Kařtejn* – 51n není příkladem diftongizace, jedná se o zkomolený název místa *Karlštejn* podle německých složenin zakončených na *-stein*.

Důsledně nediftongizované je i sloveso *býti*, *bývati* a odvozeniny od něj: *může býti* – 3d, *pokoušen bývá* – úvodní strana, *bývá* – 75n, *bývají* – 12n, *bývali* – 17s, 73n, *přebýval* – 36s, *přebývali* – 72s, *přebývati* – 20d, 37n.

s. 3: ... *neb může býti kníže turýnské spřízněné s králem uherským, polským ...*

s. 75: *Uvázané hovádko a domácí vždycky bývá krotší a pitomější nežli prosté neb rozpustilé, neuvázané a lesní.*

s. 12: ... *a poznalo se, kterak svatí svatým a sobě vespolek k nabytí veliké svátosti nápomocní bývají.*

Podobně nedošlo ke změně *y > ej* ani u slovesa *nabyt* a u jeho tvarů: *nabývají* – 7s, *pozbyti* – 31d.

s. 7: ... *z kterého obyvatelové mnohé zisky nabývají.*

s. 31: ... *člověk od dvouh d'áblův v způsobu může a ženy pokoušen, nemoh jich pozbyti než pomocí svatého Vintíře ...*

V nediftongizovaném tvaru nalezneme i další slovesné tvary *převýšil* – 81n, *skrývali* – 46d;

s. 81: ... *byť v každým klášteře jen jeden svatý byl, již by ten počet svatých převýšil.*

s. 46: ... *že řeholníci ten hrob před nebezpečností husitskou skrývali ...*

Slovesa *nazývat se* a *vzývat se* v nediftongizované podobě vyskytují v různých tvarech hned několikrát, např: *nazývá* – 5n, *se nazývají* – 3s, 5d, 42n, *se nazývala* – 6n, *se nazývalo* – 39n, 40s, *nazýváme* – 22s, *nazývati* – 42d, *vzýval* – 30d i jako deverbativum *vzývání* – 31s, *pod vzýváním* – 45n.

s. 5: ... *kterážto marnosti královský prorok, delicta juventutis a ignorantias, vejstupky mladosti a nevědomosti nazývá.*

s. 3: ... *z vysoce urozeného stavu zemských hrabat, jenžto se landgrabata nazývají.*

s. 6: ... *tak ourodná, že obyčejně se nazývala vemeno německé země.*

s. 39: ... *že to místo nad Hartmanicí, kde nyní Dobrá Voda jest svatého Vintíře, tehdáž se nazývalo Břežnice ...*

s. 30: ... *když svatého Vintíře vzýval, nemoc přestala ...*

s. 31: ... *skrze horlivé vzývání téhož svatého byl vysvobozen.*

Diftongizaci nemají ani slovesa s *í* po sykavkách a polosykavkách, např: *cítit*.

s. 25: *Což když kníže uslyšelo, náramně se leklo...ku kteréžto když přišlo, vůni líbeznou z té jeskyňky vycházející cítilo.*

Diftongizaci *í > ej* pak nacházíme jen u deadverbiálního adjektiva *zítřejší*, které zde najdeme ve tvaru genitivu singuláru: *zejtřejšího* – 25d.

s. 25: *Chce-li pak při jeho poslední hodině býti, aby dne zejtřejšího se navrátilo, že v třetí po poledni hodině život svůj dokoná.*

Diftongizace *ý > ej* zasáhla pouze jediné adverbium. Jedná se o komparativ a superlativ příslovce *vysoko*. Komparativ *vejš* – 2d, 3d, 25d, 43s, 56d ... se objevuje v textu celkem patnáctkrát, superlativ *nejvejš* – 18s pouze jednou. Oba tvary se vyskytují bez koncového *-e*.

s. 2: *Však bez ourazu vejš odemně jmenovaných kronikářů, historiků a vzáctných skribentů.*

s. 56: *...nalezen byl od Břetislava knížete českého, jakž vejš povědino jest ...*

s. 76: *...jak vejš bylo navrženo, což nyní jest proti přikázání církevnímu.*

s. 18: *Vymlouval se s. Vintíř jak nejvejš mohl, že by to neslušelo na jednoho poustevníka...*

Koncovky adjektiv a rodových zájmen diftongizací *ý > ej* zasaženy nebyly. V celém textu se nám podařilo najít pouze jediný případ, a sice složené tvrdé adjektivum ženského rodu nacházející se v genitivu plurálu: *Thebaitskéjch* – 22s. Toto adjektivum se však dále vyskytuje v lokálu plurálu v nezměněné podobě: *Thebaitských* – 59d.

s. 22: *Následoval v tom ovšem s. Pavla prvního poustevníka, který ještě mladý do Thebaitskéjch hor zalezl a tam život téměř do sta let všem nepovědomý vedl.*

s. 59: *Těch i druhých mnoho se nacházelo brzo po zrostu církve svaté v Egyptě na horách Thebaitských a okolo řeky Jordána ...*

Můžeme říci, že v koncovkách byl důsledně dodržen starší stav českého jazyka, ve kterém diftongizace *ý > ej* své místo nenalezla. Ve všech deklinačních koncovkách přídavných jmen mužského, ženského (jedinou výjimkou je uváděné adjektivum *Thebaitskéjch*) i středního rodu se objevuje nediftongizovaná koncovka *-ý-*.

Koncovka *-ý* zůstala nezměněna v nominativu singuláru maskulin u **214** adjektiv. Ve všech případech mohlo dojít k diftongizaci *ý > ej*, autor se však držel humanistické normy.

s. 4: *Nazván byl při křtu svatém Gunther, jako bys řícti chtěl Gutther, dobrý Pán.*

s. 9: *Ale s. Wigbert znamenav, že by to d'ábelský podvod byl ...*

s. 2: *Mám naději, že laskavý čtenář a ctitel s. Vintíře tím pohrdati nebude ...*

s. 82: *Příliš obšírný bych musil býti, kdybych všechny krajiny a království jen přeběhnouti chtěl ...*

V genitivu plurálu maskulin se u adjektiv opět zcela důsledně objevuje koncovka **-ých**, v celém textu nalezneme **59** příkladů. V genitivu plurálu feminin je koncovka **-ých** ve **23** případech (pouze v jednom případě nalezneme koncovku **-ejch**: viz výše), genitiv plurálu neuter má koncovku **-ých** v **5** případech.

s. 43: *... kdežto prozrazen a od bratrů břevňovských nalezen, jak vejš vypsáno jest ...*

s. 6: *... kteří od králů franckých zahubení byli okolo léta Páně 524 ...*

s. 22: *Vydal se tedy k západní straně do hustých lesů nad Sušici a nad Hartmanice ...*

s. 4: *Ačkoliv o něm se píše a on sám se žalostivě přiznává (což dobrých duší znamení jest) ...*

s. 7: *... s. Bonifácus z řádu s. Benedikta, potom mohučský biskup a německých krajin apoštol.*

s. 10: *Ale nepřítel duší lidských, když někoho od povolání svého odvrátiti nemůže ...*

s. 3: *Podobnější tehdy k víře věc jest, podle všech jiných zdání, že z Turyngie pochází ...*

s. 60: *Vida pak, že by žádných jistých pravidel neměli ...*

Adjektiva mají koncovku **-ým** také ve všech **11** případech dativu plurálu maskulin (často jde o substantivizovaná adjektiva), ve **2** případech dativu plurálu feminin a v **1** případě dativu plurálu neuter.

s. 64: *... jdi a rozprodej všechno, což máš, a dej chudým a pod' následuj mně.*

s. 23: *Tak mnohým jiným svatým, kterých svaté obcování podivně vyjeviti ráčil.*

s. 50: *... k rozličným Pánům patřící, který ho velmi ozdobovali ...*

s. 36: *... leč by někdy bylo to místo k hranicím českým přináleželo, což nikdež nenacházím.*

s. 17: *... a bratry své ... k horlivým modlitbám, k postům, k mrtvení a bdění vzbuzoval ...*

s. 75: *... o věcech svatých jednali a proti osidlám d'ábelským a podvodům pekelného hada nástroje a prostředky sobě činili a o ně se radili.*

45 adjektiv má koncovku **-ý** v akuzativu singuláru maskulin.

s. 4: *... že v mladosti své marný a rozpustilý život vedl ...*

- s. 19: ...*král pak nicméně nastupujíc naň z přátelské zdvořilosti, aby masitý pokrm jedl ...*
- s. 22: *Vydal se tedy k západní straně do hustých lesů nad Sušici a nad Hartmanice cestou nepřístupnou na veliký a přísný vrch, který nyní s. Vintíře nazýváme ...*

U adjektiv v lokálu plurálu najdeme koncovku **-ých** u **12** maskulin, **18** feminin a **3** neuter (substantivum *místo* ve 3 případech).

- s. 23: ... *a tam v **hustých** a **velikých** lesích lov sobě držeti oblíbil.*
- s. 76: ... *najde poušť a samotu také v řeholách, v celle neb komůrce své, obzvláště v řádech poustevnických ...*
- s. 54: *Často v **předešlých** rozdílech stala se zmínka o tomto listu ...*
- s. 35: *Tak ten zběhlý v **českých** památkách spisovatel poznamenal.*
- s. 12: *Má to obyčejně udatná urozená krev, že na **obyčejných** věcech nepřestává ...*
- s. 76: ... *na **společných** modlitbách a v církevních spěvích dnem i nocí sloužejí.*
- s. 74: ... *kteří při některých **kapličkách** a **posvátných** místech jako nějací strážní bydlejí ...*
- s. 59: ... *sloužíce Pánu Bohu na **pustých** místech, mezi horama, skálama, lesy ...*
- s. 37: ... *a že v Čechách na **rozličných** místech třidceti sedum let bydlel: ...*

Adjektiva, která se nacházejí v instrumentálu plurálu mají nediftongizovanou koncovku **-ými** u **8** maskulin a **6** feminin.

- s. 9: ... *jak užitečná a prospěšná k spasení ... věc jest jednati s muži **ctnostnými** a **svatými** ...*
- s. 84: ... ***dobřími** příklady církev svatou a téměř celý svět pohanský osvítily.*
- s. 7: *K víře katolicko-křesťanské s **mnohými jinými** **německými** národy první tu krajinu přivedl s. **Bonifácius** ...*
- s. 16: ... *a když zhubeněl a zlačněl, **kořínkami zemskými** se posilňoval ...*
- s. 34: ... *a **jinými** nemocmi až k smrti soužená ...*
- s. 5: *Mezi **jinými** **německými** krajinami jest Turingia mezi Sassy a Hassy ležící.*
- s. 67: ... *na jeden vrch vůkol **příkrými** skálami rozsedlý se přestěhovala: ... a nad marnostmi **světskými** svítězila.*

Diftongizace nezasáhla ani původem duálovou koncovku *-ýma*, kterou jsme našli v **10** případech instrumentálu plurálu **6** adjektiv rodu mužského a **4** adjektiva rodu ženského.

s. 82: ... *z pohanstva na víru křesťanskou obrácená byla ještě před husitskýma a kacířskými neřády.*

s. 59: ... *a jistýma časy k jednání duchovnímu se scházivali: ...*

s. 50: ... *ty nyní větším dílem, rozličným příběhy a obzvláště skrz vojny ... skažené vidíme ...*

s. 67: ... *a nejprv mezi skalnatými horama v jedné ouzke a těsné jeskyni ...*

s. 9: ... *a od něho vyučen, svěským marnosti pohrdl a je potupil.*

s. 66: ... *přes Jordán suchými nohama přešla ...*

U rodových zájmen nastává ve všech pádech obdobná situace jako u adjektiv. Zájmena se důsledně vyskytují pouze s nediftongizovanou koncovkou *-ý*. Tu najdeme především v nominativu singuláru maskulin u vztažného zájmena *který*, a to ve **43** případech. V **5** případech se v nominativu vyskytne neurčité zájmeno *nějaký*, ve **4** případech záporné zájmeno *žádný* a ukazovací zájmeno *takový*, ve **3** případech najdeme neurčité zájmeno *každý* a vztažné *kterýžto*, pouze jednou se v nominativu vyskytují zájmena *jedenkaždý*, *jaký* a *kterýž*.

s. 4: ... *když českou zem řídil Boleslav příjmím Ukrutný ..., který panoval ...*

s. 28: *Nějaký landfríd z Bavor v klášteře Altahenským, též chromotou sklíčený ...*

s. 74: *Ano, takový život mnohem jest užitečnější ...*

s. 5: *Zdali pak s. Vintíř vždycky v svobodném stavu, co v světě času strávil, živ byl, žádný zřetelně neoznamuje.*

V genitivu plurálu se objevuje nejčastěji přivlastňovací zájmeno *svůj*, v textu nalezneme **11** případů týkajících se mužského rodu a **2** případy týkající se rodu ženského. Pro genitiv plurálu je rovněž příznačné zájmeno *který*, najdeme ho u **7** příkladů mužského rodu, v **1** případě rodu ženského i středního. V genitivním plurálovém tvaru se u maskulin dále ve **3** případech vyskytuje zájmeno *takový*, ve **2** případech zájmeno *kterýchžto* a jednou zájmena *jiný* a *náš*. V genitivu ženského rodu se ve **3** případech setkáme se zájmenem *jaký*, ve **2** se zájmenem *žádný* a jednou se zájmeny *který*, *kterýchžto*, *samý*, *takový*. U substantiv středního rodu objevíme zájmena *který*, *některý* a *žádný*.

s. 23: *Tak mnohým jiným svatým, kterých svaté obcování podivně vyjeviti ráčil.*

s. 5: *... že jmění své, které od předkův svých nabyt ...*

s. 53: *... obyčej míval vodu bráti a do svých domácích studnic přilívati ...*

s. 40: *Aniž žádných pamětí není, v kterých by se vynacházelo ...*

s. 3: *Některých zdání bylo, že by v Uhřích splozen byl.*

s. 60: *Vida pak, že by žádných jistých pravidel neměli, jim regule neb pravidla sepsal ...*

V dativu plurálu maskulin se ve třech případech vyskytuje zájmeno *svůj*, ve 2 případech zájmeno *který* a jednou zájmeno *tvůj*. U substantiv ženského rodu nalezneme zájmena *který* a *některý*.

s. 69: *... oba z řádu s. Benedikta, kterým připojen býti může i poustevník Břimota ...*

s. 47: *... a do Říma cestu chtěje na se vzíti, svým duchovním bratřím nařídil, aby se postili ...*

s. 52: *Že v tom kraji leckdes po zemi taková hojnost malých perel, kterým granátky říkáme, se nacházela, že husy je s trávou požíraly ...*

s. 77: *Pravda jest, že některým řeholním osobám dávalo se někdy od vrchních dovolení ...*

U akuzativu singuláru maskulin jsme zaznamenali nejčastěji zájmena *který* a *některý*, obě ve 3 případech. Dvakrát se v textu vyskytne zájmeno *nějaký*, jednou jeho zkrácená podoba *ňáký* a jednou zájmeno *takový*.

s. 54: *Často v předešlých rozdílech stala se zmínka o tomto listu, který zde, tak jak jsem jej dostal z německé řeči přeložený slovo od slova, přiložím, jenž takto zní.*

s. 55: *S. Vintíř na ňáký čas z Rinchenau vyšel ...*

s. 15: *... kdežto, jak praveno jest pod kázní a cvičením s. Gotharda takový život vedl, že ...*

Zájmeno *který* se v 8 případech objevilo v lokálu plurálu maskulin, dvakrát jsme u plurálu maskulin zaznamenali i zájmeno *některý*. V lokálu plurálu feminin se ve dvou případech objevuje zájmeno *který*. Zájmeno *svůj* najdeme také ve dvou případech, ale v duálové deklinaci. Pouze jednou jsme zaznamenali zájmena *jaký*, *kterýchžto* a *některý*. Zájmena *který* a *svůj* nalezneme i u plurálu substantiv středního rodu.

s. 7: *Prve krajina celá katolicko-křesťanská byla, potom bludy Lutherovými nakažená, v kterých až posavád pozůstává.*

s. 77: *... o těch (poustevnících), kteří o samotě ... poustevnický život vedou ..., jakož o některých málo víme.*

s. 40: *Aniž žádných pamětí není, v kterých by se vynacházelo, že by některé místo ...*

s. 13: *Že pak toho Břetislava s. Vintíř při křtu svatým na svých rukouch držel ...*

s. 25: *... já jsem Vintíř kmotr tvůj, na rukouch svých při křtu svatém tebe jsem držel.*

s. 38: *Na kterých místech v Čechách s. Vintíř svou poušť měl ...*

s. 35: *tomu se při svých kázáních velmi rouhajíce ...*

V instrumentálu plurálu maskulin se v 6 případech vyskytuje zájmeno *svůj*. Pouze jednou jsme v plurálu maskulin zaznamenali zájmena *některý* a *takový*. Duálová deklinace se u maskulin objevila v jednom případě u zájmena *svůj*. Toto zájmeno se v duálové deklinaci vyskytlo v jednom případě i u substantiva ženského rodu. U feminin v plurálu se ve 3 případech objevilo také zájmeno *který*.

s. 70: *... že král opustiv služby boží s služebníky svými, na lov do jednoho lesa Křečin nazvaného odjel ...*

s. 9: *... věc jest jednati s muži ctnostnými a svatými a s takovými se raditi o povolání svém.*

s. 75: *... poustevníci, když rozmnožení byli, svýma časy se scházeli ...*

s. 42: *... že jsou ty ouzké a těsné stezky, kterými s. Vintíř do Čech šel ...*

s. 43: *... ačkoliv taky zlaté nazývati se mohou pro drahé zásluhy s. Vintíře, který je svýma nohama vyšlapal ...*

s. 6: *Počítalo se v ní někdy hrabství 12, opatství 12, měst 144, městeček tolikéž, dva tisíce vesnic, zámků 150. Nad kterýma panovali králové ...*

Řadové číslovky stejně jako zájmena zachovávají v 1. pádě maskulin ve všech případech důsledně psanou koncovku *-ý*, najdeme ji v 55 případech, především v nadpisech jednotlivých kapitol. V jednom případě se řadová číslovka vyskytuje v genitivu plurálu maskulin. Ve 3 případech nalezneme složenou číslovku typu *tříletý*.

s. 5: *Rozdíl druhý. Krátká správa o krajině turínském.*

s. 59: *Těch i druhých (poustevníků) mnoho se nacházelo brzo po zrostu církve svaté v Egyptě na horách Thebaiských ...*

s. 64: *...který šedesát let na poušti strávil a skončil devadesáti letý ...*

s. 63: *První byl s. Pavel poustevník, mládenec patnácti neb osmnácti letý ...*

s. 64: *... všeho se zbavil a třidceti letý na poušť vyšel ...*

Adjektivum *mnohý* s významem četný, hojný se vyskytuje ve všech svých tvarech, které by změně *y* > *ej* mohly podléhat (v nominativu singuláru maskulin, v genitivu, dativu, lokálu a instrumentálu plurálu všech rodů) důsledně s koncovkou *-ý*. Pouze v jednom případě jsme zaznamenali nesprávnou koncovku *-úch* v lokálu plurálu neuter.

s. 7: *Tu krajinu mimo jiných mnohých svatých svým svatým životem a obcováním velmi někdy ozdobil s. Alžběta Ondřeje krále uherského dcera ...*

s. 14: *V kostele hlavním u s. Víta v Praze pochován, pobožnosti své v vystavení a nadání mnohých klášterů a kostelů slavné památky zanechal.*

s. 26: *... v přítomnosti knížete Břetislava a Severa biskupa duši svou mnohými zásluhami obohacenou Bohu svému odevzdal, maje věku svého devadesáte let.*

s. 53: *Zdravé a hojitedlné vody v tom kraji na mnohách místech se nacházejí ...*

Celý text obsahuje pouze třicet pět diftongizovaných tvarů. V předponě slova došlo k diftongizaci celkem u 6 slov, a to u 2 substantiv rodu mužského, u 3 substantiv rodu ženského a jednou u adverbia *vejtažně*. Pokud hovoříme o základu slova, v textu jsme našli 3 případy, kdy došlo k diftongizaci substantiva *strýc*, 2 případy diftongizovaných adjektiv *Tejnohoršovský* a *zejtřejšího*, 7 případů diftongizovaných slovesných tvarů, 15 případů diftongizovaného adverbia *vejš* a jednou diftongizovaný superlativ tohoto adverbia. U adjektiv došlo pouze k jedné změně v koncovce. Ostatní tvary, u kterých by také mohlo dojít ke změně *y* > *ej*, zůstávají ve své starší nediftongizované podobě. Autor Jiří David se přiklonil ke staršímu, humanistickému pojetí jazyka – diftongizované tvary užil výjimečně a výhradně u slov, která vycházejí z dobového mluveného jazyka.

Diftongizované podoby některých slov, která nalezneme v legendě pátera Jiřího Davida, jsou uváděny v příslušných gramatikách. Tak např. gramatiky náměšťská a Blahoslavova mají ve vlastním textu i v příkladech podoby s *ej* v kmeni u slov: *vejš*, *mejlití se*, *zejskati*, *strejc*, *smejšleti* apod. Obě gramatiky ponechávají v koncovkách pouze *-ý*.

Úženi *é > í* se v textu uplatnilo hlavně v koncovce slova.

V základu slova se téměř ve všech případech vyskytuje nezúžené *é*. Výjimkou je však substantivum *símě* – 84n, které jsme našli ve 2 případech.

s. 84: ... *tak svatý Benedikt učiněn byl otcem duchovním mnohých národův a jako Abrahámovi přislíbil Bůh, že jeho símě rozmnoží jako hvězdy nebeské, tak se stalo s. Benediktovi, kterého duchovní símě rozmnoženo bylo jako hvězdy ...*

Ostatní substantiva typu *jméno* – 28n, 29n, 30s, 84n, *léto* – 3n, 27n, 32d a *mléko* – 68s se objevují pouze v nezúžené podobě, v té také vstoupila do spisovného jazyka.

s. 33: *Měšťan pražský jménem Putna s dcerkou svou nemocnou do Břevňova šel, když pak nedaleko již kláštera bylo, dcera mu umřela.*

s. 57: *Innocentia ten byl Innocentius IV. umřel léta 1245, po něm následoval Alevand IV., umřel léta 1260, v těch létech to jednáno bylo ...*

s. 68: ... *krmen jsa mlékem laně, kterou když někdy na honbě Bořivoj kníže české svaté Lidmily pan manžel ranil, tím hřmotem a hlukem Ivana z jeskyně vyvedl, ...*

Úženi *é > í* je ovšem provedeno v adaptované přejímce z německého jazyka u slova *talíř* ve tvaru *z talíře* – 19d.

s. 19: ... *pečený pták k obživení přišel a z talíře odletěl ...*

Také 3 slovesné tvary podlehly úženi *é > í*. Jedná se o určité slovesné tvary *prolízali* – 65n, *zhlídl* – 41 a neurčitý slovesný tvar *přilívati* – 53n.

s. 65: ... *kteří téměř čtyrydcet let na sloupu stáli, až jim červi nohy prolízali, ...*

s. 41: ... *aby ta místa zhlídl ...*

s. 53: ... *z které selský lid v čas suchoparnosti obyčej míval vodu bráti a do svých domácích studnic přilívati, s jistou nadějí jistého, který následoval deště.*

V textu nalezneme ve všech případech také nezúžené podoby příslovcí typu *déle* (komparativ *déleji* – 37n, 38n), *lépe* (komparativ *lépeji* – 11n, 74d), *méně* – úvodní strana, 39d.

s. 37: *Poněvadž déleji poustevnický život védsti nemohl, toliko třidceti sedum let, ...*

s. 38: ... *na pouštích, jak v Bavořích tak v Čechách, déleji nemohl bydleti, jen toliko třidceti sedum let.*

s. 74: *Že lépeji a bezpečněji jest bydleti v nějaké duchovní společnosti pod správou vrchního ..*

Úvod: *Méně od rozkoši světských pokoušen bývá, který jest od nich vzdálený, a kdo bohatství nevidí, méně od lakomství soužení trpí.*

Úží však koncová samohláska v adverbializovaném tvaru *podruhý*:

s. 18: *Vyslal k němu posly své ponejprv i podruhý.*

s. 65: *... chtíc do chrámu vjíti, podruhý i potřetí neviditedlnou mocí odstrčená byla.*

V zúžené podobě, která se vžila do spisovného jazyka, jsme zaregistrovali i spojku *nýbrž* – 12s, 12d.

s. 12: *Má to obyčejně udatná urozená krev, že na obyčejných věcech nepřestává, nýbrž ve všech cvičeních vejš a vejš vystupuje jako oheň, byťs ho skryl, na horu vystupuje a plápolá, až nade všechny živly se vynese.*

s. 12: *Není spokojená býti jako jiní lidé, nýbrž nětco víc, nebo králem nebo ničím, jak onen říkával.*

Nezúženou podobu má v textu často opakovaná spojka *nicméně* – 21s, 26d, 51d, 58s.

s. 21: *Nicméně po velkých prozbách svolil.*

s. 26: *... což se s velikou slávou a počestností svatého stalo a ačkoliv plachý koně do vozu zapřažení byli, však nicméně tiše je vezli.*

Úžení v koncovce se projevilo u adjektiv, zájmen a číslovek celkem ve **45** případech. Adjektiva uplatnila úžení *é > í* u **32** tvarů, zájmena u **10** a číslovky u **3** tvarů.

U adjektiv mužského rodu, která stojí v nominativu plurálu, jsme zaznamenali úžení *é > í* v **5** případech:

s. 82: *... však ale poněvadž jmenované kláštery cizozemský jsou, naši vlast českou opominouti nesluší ...*

s. 68: *... v kterémžto roce její nevinné ostatky nalezený a do města s velkou pobožností a slávou přinesené byly ...*

s. 26: *... a ačkoliv plachý koně do vozu zapřažení byli, však nicméně tiše je vezli.*

s. 74: *... v kterých ustavičný posty, mlčení, užívání žíněných opasků a samota se přísně zachovává ...*

s. 28: *Zázraky u hrobu svatého Vintíře zběhlý.*

V ostatních **12** případech nominativu plurálu maskulin k úžení nedošlo.

s. 52: *Že doly, z kterých zlato a stříbro na horu se vynášelo, v tom kraji hojně byly, ...*

s. 39: *... poněvadž tam nebyly jen samé husté a nepřístupné lesy a pustotiny.*

s. 75: *Mnohé svaté příklady rozličných ctností se dávají a spatřují, ...*

Adjektiva ženského rodu podlehla v nominativu plurálu změně *é > í* v 6 případech.

s. 6: *Vyšší školy zde založené jsou léta 1392 ... mnohými vejsady a privilegiemi obdarovaný.*

s. 42: *A jestli jsou ty (stezky), ... nebo protřeny a trochu vyšlapaný musely býti, ...*

s. 43: *... cest ovšem do Čech dosti bylo, ale ne ty a tak snadný, pohodlný a krátký.*

V dalších 15 případech feminin plurálu k úženi nedošlo.

s. 42: *Raderus in Bavaria Sancta píše, že jsou ty ouzké a těsné stezky, kterými s. Vintíř do Čech šel ...*

s. 21: *Tam se spatřují šlápěje oslíčka v skále na mnoho místech vytisknuté, kteréž ...*

s. 53: *Zdravé a hojitedlné vody v tom kraji na mnohách místech se nacházejí, obzvláště v Svatém Boru blíž Sušice studánka nazvaná Vodolanka ...*

Ke změně *é > í* v nominativu singuláru neuter nedochází. V celém textu jsme našli 25 případů nezúžených:

s. 40: *Mimo toho, že to jméno jest české a Němcům k vyslovení těžké, tam ale větším dílem všechno německé blíž Bavor a Rakous bylo a posavád jest.*

s. 13: *Byl pak ten Břetislav první toho jména české kníže v počtu dvacátý první.*

s. 26: *Aby pak zadosti učinil kníže Břetislav žádosti s. starce, nařídil, aby to svaté tělo jeho ...*

s. 74: *Uvázané hovádko a domácí vřdycky bývá krotší a pitomější nežli prosté neb rozpustilé, neuvázané a lesní.*

s. 6: *Město hlavní jest Erfurt velmi veliké u řeky Gera ležící.*

Koncovku *-é* nalezneme ve 2 případech nominativu plurálu neuter. V tomto případě se ovšem nejedná o úženi *é > í*, ale spíše o přisuzování koncovky typické pro feminina substantivům středního rodu (z důvodu stírání rodových rozdílů). Správně by ovšem neutra měla mít v plurálovém zakončení koncovku *-á*.

s. 50: *Královské města v tom kraji jsou Písek, Sušice, Vodňany a Prachatice ...*

s. 27: *... z toho poznati se může, že na kameně, na kterém modle se klekával neb odpočíval, jako na vosku vytlačené znamení jeho těla se spatřují.*

Nezúžené tvary jsme objevili také ve 2 případech při duálovém skloňování substantiva středního rodu *oko*.

s. 13: ... že v krátkém čase oči všech naň obrácené byly a všem všech ctností obraz, příklad a zrcadlo učiněn byl s nemalým všech podivením.

s. 17: ... což obzvláště činil před jeho svátkem tak, že oči všech bratrů a posloucháčů slzemi hojně polité bývaly.

Úženi *é > í* se dále u adjektiv projevilo ve **3** případech genitivu singuláru maskulin. Jedná se o vlastní jména *Beckovský* – 49s, *Budínský* – 2s a *Stránský* – 51n.

s. 49: *Mnohé jiné pověstné a chvalitebné památky o tom slavném klášteře, kdo žádostiv jest věděti, najde je u Hájka, Balbína, summovně a výborně u Beckovského v Poselkyni království českého v listu 203.*

s. 2: *Urozenému P. Přibíkovi Jeniškovi z Újezda P. na Břežnici, č. připsané a dedičované léta 1630 od Jeronýma Zigmunda Fialy Budínského.*

s. 51: *Počítali se v tom kraji dlé Stránskýho a Balbína dva slavní klášterové řádu cistercienského: Vysoký, jinák Višňový Brod, latinsky Altojadum, a Trnové, jinák Zlaté Koruny, Spineae feu Aureae Coronae.*

Úženi *é > í* nenastalo v ostatních **151** případech genitivu singuláru maskulin, v **60** případech genitivu singuláru feminin a **26** případech genitivu singuláru neuter.

s. 75: ... a kdyby někdo z křeckosti lidské neb z d'ábelského návodu padl, ...

s. 17: ... kterého nepřítel zlý v způsobu nebeského posla oklamati přišel ...

s. 61: *Toho (totižto poustevnického života) původ jest Pavel, osvítil Antoň ...*

s. 67: *Tělo její panenské, po vykročení nevinné, ano anjelské duše, od anjelů pohřbené bylo ...*

s. 22: ... kdež by ... sloužiti v poníženosti a v soukromí ... bezevší lidské překážky mohl.

s. 32: ... třetího dne nemoci své zbavená, po spovědi svaté ... k svým se radostně navrátila.

s. 24: *Jak píše častěji chválený Beckovský v Poselkyni českého království.*

s. 58: *Poustevníci tak se nazývají od pouště neb místa pustého, na kterém bydlí ...*

s. 65: *Sem patří z pohlaví ženského s. Máří Magdaléna, která ...*

Všechna adjektiva stojící v dativu singuláru mají důsledně ve všech případech nezúžené koncovky *-é*, *-ému*. V textu jsme našli **30** případů adjektiv mužského rodu, **12** případů adjektiv ženského rodu a **7** případů adjektiv rodu středního.

s. 12: *To všechno na sobě vyobrazil s. Vintíř, který oddav se na pokání přísnému a svatému životu, nebyl spokojen ...*

s. 29: *... vyrozuměl, že synu doma slepému zrak navrácen jest i zdraví.*

s. 66: *... žádajíc, aby Matička boží odpuštění hříchův a přístupu k svatému kříži jí vyprosila ...*

s. 40: *... neb nepochybně věděl o tom dobrodiní, které s. Vojtěch, ... české zemi na tý hoře učinil ...*

s. 7: *K víře katolicko-křesťanské s mnohými jinými německými národy první tu krajinu přivedl s. Bonifácus ...*

s. 67: *... aby se někdy zarmoucené vlasti, ano i všemu světu, k potěšení a pomoci vyjevilo ...*

s. 5: *Z čehož taky znamenáme, že Turýngia již tehdáž křesťanskému náboženství oddaná byla a s. Vintíř hned od svého narození že dobrým křesťanem byl.*

s. 16: *... ačkoliv se Písmu svatému mimo žalmův neučil, však nicméně Duchem svatým osvícen jsa ...*

s. 50: *... ale to poslední (město) jest nyní pod ochranou knížete krumlovského, které někdy k Vyšehradskému proboštství patřilo.*

V akuzativu plurálu maskulin jsme zaznamenali pouze jeden případ, ve kterém došlo ke změně *é > í*.

s. 78: *... , když v Tassínském klášteře, který založil, bydleti začal, ačkoliv již před tím jiný kláštery řídil skoro 25 let.*

Nezúžená koncovka *é* se u tvrdých adjektiv mužského rodu objevuje v ostatních **29** případech akuzativu plurálu a **20** případech akuzativu singuláru.

s. 22: *... mezi husté lesy se vydala a světu nepovědomá až do skonání setrvala ...*

s. 54: *... pro hříchy lidské porušiti ...*

s. 70: *Když svatý Strachota biskup a slovanského národu apoštol z Říma do Moravy se navrátil a sotva při tom mladém králi půl léta bydlel, již při něm veliké neřády viděl.*

s. 66: *... opat Zozimus jistého poustevníka po pustotínách hledaje ...*

s. 56: *S. Štěpán uherský král pozval k sobě s. Vintíře a jemu páva pečeného předložil ...*

s. 25: *I uzřelo starce šedivého, v tváři jako anjela se skvoucího, an se modlí.*

s. 72: *I povolal časem večerním jednoho věrného služebníka, poručil sobě tajně osedlati koně a opásav se mečem ...*

V akuzativu plurálu adjektiv ženského rodu jsme našli jediný případ, kdy došlo k úženi *é > í*.

s. 35: *P. Balbín navrhuje, že takových zázraků přes tři sta u hrobu s. Vintíře poznamenáno bylo, ale ty skrz rozličný příhody s rejstrama zahynuly.*

Změna se mohla odrazit v dalších **18** případech akuzativu plurálu feminin, ve kterých se však opět vyskytuje nezúžená koncovka *é*.

s. 70: *... zvěděv, že již biskup mši s. dokonává, ... v trouby lovecké troubiti poručil ...*

s. 41: *Mohlo se tehdy státi, že pro ty slavné památky s. Vintíř tam tudy cestu vzal, aby ta místa zhlídl ...*

s. 63: *... za časů Decia a Valeriána císařů ukrutných protivníků víry křesťanské na poušť v Egyptě mezi hory Thebaitské se vydal ...*

Změna *é > í* nenastala u **18** případů adjektiv středního rodu, která stojí v akuzativu singuláru. V akuzativu plurálu se uplatnila rodově shodná koncovka *-á*.

s. 9: *Z čehož nám naučení jistě nemalé zanechal, ...*

s. 35: *Když v tom městě v chrámě s. Doroty jeden vyběhlý mnich ... rouhavé kázání učiniti chtěje ...*

s. 23: *Tak mnohým jiným svatým, kterých svaté obcování podivně vyjeviti ráčil.*

s. 17: *... vyrozuměl a poznal ... hluboká tajemství spisu evangelického tak, že znamenitým kazatelem učiněn jsa ...*

s. 55: *Léta 1008 s. Vintíř ... pustil se do Niderwaldu na pustá místa k Gelingu a odtáď přijel až na místo, které Rinchenau nazval a tam vostal ...*

V lokálu singuláru adjektiv mužského rodu jsme zaznamenali **13** případů úženi *é > í*. Jedná se o adjektiva *altahenský* – 28d, *brzký* – 78d, *císařský* – 13d, *krátký* – 38d, *nazvaný* – 81n, *předpověděný* – 26s, *příkrý* – 1n, *poustevnícký* – 37n, *pražský* – 49s, *pustý* – 45n, *svatý* – 13d, *ustavičný* – 66s, *vydaný* – 38d.

s. 28: *Nějaký landfríd z Bavor v klášteře Altahenským též chromotou sklíčený ...*

s. 78: *Kterýžto řád v brzkým čase po východních a západních krajinách ...*

- s. 13: *Matka Božena ... tak šlechtná, krásná a ctnostná, jako by při císařským dvoře zvedená byla.*
- s. 38: *V Životě pak jeho krátkým, v české řeči léta 1630 vydaným mezi patrony českými čtu ...*
- s. 81: *Ve Špaňhelích v klášteře nazvaným Alcobaffa počítalo se duchovních devět set devadesáte devět.*
- s. 26: *... který v předpověděným čase v přítomnosti knížete Břetislava a Severa biskupa ...*
- s. 1: *O ctnostech a příkrým životě s. Vintíře mnozí historikové psali ...*
- s. 37: *Druhý jest, že tam třidceti sedum let v poustevnickým životě strávil.*
- s. 49: *Oppat toho kláštera knížecí důstojností obdařen byl a v sněmě po biskupu pražským první místo měl i obdarování ...*
- s. 45: *... v Moravě na jednom pustým hradě Rejhrad nazvaném postaviti dal klášter i kostelíček ...*
- s. 13: *Že pak toho Břetislava s. Vintíř při křtu svatým na svých rukouch držel ...*
- s. 66: *... na poušti samotná ... v ustavičným postu a bdění život vedla ...*

V textu jsme našli dalších **49** případů adjektiv mužského rodu nacházejících se v lokálu singuláru, u kterých by mohlo dojít k úženi *é > í*, v textu se ovšem objevují s koncovkou *-ém*.

- s. 13: *... v krátkém čase oči všech naň obrácené byly ...*
- s. 24: *... tu po rychlém běhu jelen se zastavil proti knížeti patře ...*
- s. 50: *... až posavád na jednom vysokém kopci blíž Horažd'ovic se spatřují.*

U adjektiv ženského rodu stojících v lokálu singuláru jsme našli **29** případů, u kterých k úženi *é > í* nedošlo.

- s. 19: *Po dokonané modlitbě, jak hlavy z rukou pozdvihoval a oči k nebi obracoval ...*
- s. 68: *... posledních čtrnácte let v přehrozné jeskyni blíž Tetína v podbrdském kraji ...*
- s. 29: *V Turýnské zemi Petr Vladyka tři léta těžkou nemocí soužen ...*

Úženi se vyskytlo ve **3** případech adjektiv středního rodu stojících v singuláru.

- s. 23: *Píší někteří, že by to vyjetí jeho mělo se státi po slavném vítězství nad Polskem a nad Jindřichem třetím císařem obdržným.*
- s. 35: *Stalo se to i v hlavním městě slezským Vratislavi ...*
- s. 65: *... kdežto v ustavičným s anjely jednaním život více anjelský než lidský vedla ...*

Zbylých **13** adjektiv si zachovalo v lokálu singuláru nezúženou koncovku **-é**.

s. 36: ... *ti zázraci tehďáž přestali, však potom na jiném místě počali ...*

s. 73: *Na tom místě ... stojí posavád klášter Panny Marie na moravském a uherském pomezí, v kterémž jsou bratři Zákona svatého Benedikta, a ten klášter Zábor se jmenuje.*

s. 18: *Neb svatý Štěpán uherský král dostav správu o tak vznešeném a svatém obcování s. Vintíře strejce svého, žádostiv byl jeho viděti a s ním se shledati.*

V instrumentálu singuláru jsme ve **3** případech našli neústrojnou koncovku **-ém** na místě náležité koncovky **-ým**. Jedná se o adjektivum mužského rodu *hildesheimenský* – 20s a o adjektivum rodu středního *svatý* – 23n, 68d.

s. 20: *Zatím s. Gothard hildesheimenském biskupem učiněn byl ...*

s. 23: ... *aby s jejich svatém skonáním ctnosti jejich a příklady neskonaly ...*

s. 68: *Před jeho svatém skonáním s. Lidmila od anjela napomenutá kněze Pavla k němu vyslala, od kterého posledními svátostmi zaopatřen, v Pánu usnul okolo léta 910...*

Adjektivum *mnohý* ve významu četný, hojný se opět ve všech svých tvarech důsledně vyskytuje s nezúženou koncovkou **é**. V akuzativu plurálu neuter stojí správná koncovka **-á**.

s. 4: *V těch také letech mnohé a velké škody činili Uhři Čechům, potom od Čechů poražení.*

s. 75: *Mnohé svaté příklady rozličných ctností se dávají a spatřují ...*

s.22: *Svatého Ivana, který z Dalmácie do Čech přešel a o samotě po mnohá léta mezi horama v neznámosti trval ...*

Úženi **é > í** podléhala v některých tvarech i zájmena. V celém textu jsme našli **10** případů. V nominativu plurálu neživotných maskulin jsme našli **2** případy, a to zájmen *který* – 50d a *některý* – 27d. V dalších **2** případech neživotných maskulin u zájmen *jaký* a *samý* k úženi nedošlo.

s. 50: *Ten kraj před léty počítal dvadcti a čtyry zámky neb hrady k rozličným Pánům patřící, který ho velmi ozdobovaly, ty nyní větším dílem ... skažené bolestně vidíme ...*

s. 27: *Jaké pak v následujících časech divy a zázraky při hrobě svatého Vintíře se zběhly, ..., některý v pořádku svém následují.*

s. 39: ... *nazváno býti mohlo Břežnice, poněvadž tam nebyly jen samé husté a nepřístupné lesy*

...

V nominativu plurálu feminin k úženi *é* > *í* nedošlo. Nezúžených zůstalo **8** tvarů zájmena *který* a **1** tvar zájmena *některý* .

s. 42: *Které ale ty stezky jsou a proč se zlaté nazývají, žádný neoznamuje.*

s. 74: *Ano, takový život mnohem jest užitečnější pro shromáždění hojnějších zásluh, obzvláště které pocházejí z řeholních slibů a regul zachovávání, ...*

s. 42: *... byly mi sice některé ouzké stezky ukázáně, kterými od Hartmanic a okolních míst do Passova a do Bavor se jde, ale zdali ty jsou, které svatý Vintíř první našel, nic se řícti nemohlo.*

Úženi nenastalo ani u zájmen středního rodu stojících v nominativu singuláru, našli jsme **3** případy zájmena *kterýžto* , **2** případy zájmena *který* , **1** případ zájmen *kterýž* , *některý* a *takový* .

s. 46: *To jest také to kníže, které po velkém vítězství nad Poláky léta 1039 tělo s. Vojtěcha, Gaudencia a pěti bratrů z Gnezny vyzdvihlo a do Prahy slavně přineslo.*

s. 39: *... nejprv na Břežnici, místo vlastně tak nazvané přišel, kteréžto jméno až posavád místu tomu pozůstává.*

s. 74: *Příčiny pak, pro které takové poustevnictví již aspoň v těchto časech přestalo, následující mohou býti.*

V genitivu singuláru zájmen úženi neproběhlo. V celém textu jsme zaznamenali **93** případů (**48** tvarů mužského rodu, **30** tvarů rodu ženského a **15** tvarů rodu středního), které by mohly změně *é* > *í* podlehnout.

U maskulin by mohlo být nejčastěji, ve **24** případech, zúženo zájmeno *svůj* , v **18** případech zájmeno *který* , ve **2** případech zájmeno *kterýž* a pouze v **1** případě zájmeno *jakýsi* , *nějaký* , *samý* a *žádný* .

s. 30: *V klášteře byl mládenec jeden jménem Peregrýn ..., kterého padoucí nemoc trápila ...*

s. 65: *Sem patří z pohlaví ženského s. Máří Magdaléna, která ... od samého Krista Pána odpuštění dostala ...*

s. 29: *Na znamení vděčnosti polovici statku svého témuž klášteru daroval; ...*

U feminin mohlo ve **12** případech změně *é* > *í* podlehnout zájmeno *svůj* , v **10** případech zájmeno ukazovací *ta* , v **5** případech zájmeno *který* a ve **3** případech zájmeno *žádný* , ale nestalo se tak.

s. 83: *... že zanechavše slávy své světské, naposledy ji obejmuli a do ní vstoupili ...*

s. 25: ... *ku kteréžto když přišlo, vůni líbeznou z té jeskyňky vycházející cítilo. ... vešel do té jeskyně, co by v ní bylo viděti chtěje.*

s. 43: ... *nemá se tomu tak rozuměti, jako by žádné jiné cesty z Bavor do Čech před ním nebylo*
...

Ze zájmen středního rodu mělo možnost úženi *é > í* 9 tvarů zájmena *svůj*, 2 tvary zájmen *žádný* a *který*, 1 tvar zájmen *můj* a *nějaký*.

s. 40: ... *což může sloužiti k potvrzení mého zdání, že i tady svatý Vintíř cestu svou vážil ...*

s. 47: *Martin oppat to slyše, od svého předsevzetí upustil.*

s. 71: ... *skrže to, že jemu Pán Bůh žádného štěstí ani prospěchu nedá.*

Stejná situace jako u genitivu singuláru nastala také v dativu singuláru zájmen. K úženi zde nedocházelo. Změně *é > í* ovšem mohlo podlehnout 31 zájmen.

U maskulin se mohla v 9 případech zúžit koncovka *é > í* u zájmen *který* a *svůj*, ve 4 případech u zájmena *žádný* a ve 2 u zájmena *samý*.

s. 31: ... *pomocí svatého Vintíře, kterému se ukázav, svou holi tak ho uhodil, že bolestně to snesl ...*

s. 62: ... *aby Bohu svému, samotní samému ... od světa vzdálení, sloužili ...*

s. 72: ... *trval na té poušti osmnácte let, žádnému se nezjeviv, kdo by byl.*

U feminin jsme nezúženou koncovku *-é* objevili u zájmen *kterýžto*, *nějaký* (zkrácená podoba *ňáký*), *svůj* a *žádný*.

s. 25: ... *a nad ním jeskyňku z dříví postavenou, ku kteréžto když přišlo ...*

s. 46: ... *řeholníci ten hrob před nebezpečností husitskou skrývali, aby k žádné nepočetnosti nepřišel ...*

s. 51: *Tak že Balbínus píše, kdyby ten kraj nějaké šlechetné matroně připodobnil ...*

s. 50: *Ten pak tak oslavený klášter, jako i všechny téměř jiné (čehož všichni nábožní želi), chasa husitská a žiškovská tak vypálila, zbořila a skazila, že posavád k své předešlé slávě se nenavrátil.*

s. 73: *O těch toliko jest otázka, kteří samotníci slouli a k žádné společnosti nepatřili ...*

Neutra mohla uplatnit změnu *é > í* pouze 2krát, a to u zájmena *svůj* a *takový*.

s. 34: *Poctivá žena ze vsi Blatnice jménem Bolemilla ... k zdraví svému přišla.*

s. 19: ... *a více k ničemuž takovému s. poustevníka nenutil.*

Úženi *é > í* se u zájmen neuplatnilo ani v akuzativu singuláru a plurálu. V akuzativu singuláru maskulin jsme našli **2** případy, kdy by k úženi ovšem mohlo dojít, jedná se o zájmena *který* a *svůj*.

s. 23: *Tak s. Ivanovi, kterého Bořivojovi knížeti českému vyjevil.*

s. 29: *... radil dobrému svému příteli, aby též syna svého k svatému Vintíři donesl.*

V akuzativu plurálu maskulin by úženi *é > í* mohlo nastat v **18** případech, ale uplatňuje se v nich důsledně koncovka *-é*. Nejčastěji, tedy v **9** případech, jsme zaznamenali zájmeno *svůj*, **5**krát se objevuje zájmeno *který*, **3**krát zájmeno *některý* a v **1** případě zájmeno *takový*.

s. 81: *... jen některé kláštery tuto připomenu.*

s. 13: *Pro své udatné a hrdinské skutky nazván Achilles český, otec jeho byl Voldřich ...*

s. 68: *Měla i česká zem takové skryté poklady, jakožto jsou s. Ivan ...*

Úženi *é > í* nepostihlo taktéž akuzativ plurálu feminin. Našli jsme **14** případů, kdy by ovšem změna mohla nastat. Jedná se opět o nejfrekventovanější zájmena *svůj* v **6** případech a *který* v **5** případech a dále pak o jediné případy výskytu zájmen *kterýžto*, *nějaký* a *žádný*.

s. 14: *... a ty příčiny, pro které řeholním osobám kmotrovství se zapovídá, ...*

s. 5: *... kteréžto marnosti královský prorok, delicta juventutis a ignorantias, vejstupky mladosti a nevědomosti nazývá.*

s. 56: *Kterážto knížata s. Vintíř skrze zásluhy své u Boha šťastně porovnal a smířil.*

s. 59: *Někteří tak samotní byli, že žádné lidské tváře viděti nechtěli ...*

Z celého textu jsme vyexcerpovali **21** případů týkajících se akuzativu singuláru neuter, které by úžením mohly být postihnuty. Znovu jde o typická zájmena *svůj* (v **10** případech) a *který* (v **7** případech), dále pak o zájmena *nějaký* (ve **2** případech), *můj* a *takový* (v **1** případě).

s. 41: *Což ačkoliv nejistím, nicméně zdání mé vypisují, zanechávaje laskavému čtenáři zdání jeho.*

s. 23: *Břetislav kníže nebo pro obveselení své, nebo z nějakých jiných příčin vyjel do Prácheňska a tam v hustých a velikých lesích lov sobě držeti oblíbil.*

s. 12: *Takové pokušení někdy Pán Bůh dopouští taky na vyvolené své, aby pokusivše d'ábelské lsti, jiné vyučovati uměli ...*

V 1 případě by mohlo dojít k úženi *é > í* u zájmena *některý*, které stojí u substantiva středního rodu v akuzativu plurálu. Správný tvar by měl ovšem mít plurálovou koncovku neuter, a tou je koncovka *-á*.

s. 55: *Však některé poznamenání na ten list učiniti musím.* (myšleno v plurálu).

Změna se nedotkla ani zájmena *svůj* stojícího v akuzativu u substantiva *ruce*:

s. 19: *Ale muž svatý skloniv hlavu na ruce své, horlivě a slzavě se modlil, ...*

Úženi *é > í* proběhlo v 6 případech lokálu singuláru maskulin. Změně podlela zájmena *každý* – 81n, *který* – 69n, 83n, *kterýžto* – 4s, *některý* – 20s a *svůj* – 65s.

s. 81: *... byt' v každým klášteře jen jeden svatý byl, již by ten počet svatých převýšil.*

s. 69: *... poustevník Břimota téhož s.řádu, o kterým vejš zmínka se učinila.*

s. 83: *... biskup, o kterým jest tento veršiček: ...*

s. 4: *... který panoval až do léta Páně 967, v kterýmžto roce šťastně v Pánu usnul ...*

s. 20: *Po některým tehdy čase s. Vintíř aby všeliké cti, kterou v svém klášteře mezi bratřími měl, ustranil, umínil sobě jinam se vystěhovati ...*

s. 65: *... v modlitbách, kajícnostech a toužením po svým miláčkovu Kristu Ježíši celých třidcet let setrvala ...*

Ostatní zájmena rodu mužského stojící v lokálu singuláru zůstala nezměněna, k úženi *é > í* u nich nedošlo. Nalezli jsme 14 případů (6krát se objevilo zájmeno *svůj*, 5krát zájmeno *který*, 2krát *kterýžto* a v 1 případě zájmeno *kterýž*).

s. 27: *... na kameně, na kterém modle se klekával neb odpočíval, jako na vosku vytlačené znamení jeho těla se spatřují.*

s. 70: *... král z lovu se navrátil, do kostela na svém koni ... vskočil ...*

s. 66: *... v kterémžto čase veliká tělesná pokušení s pomocí boží udatně přemohla.*

Úženi *é > í* jsme zaznamenali také ve 2 případech rodu ženského u zájmena *ta* – 40d, 55n.

s. 40: *... dobrodiní, které s. Vojtěch ... české zemi na tý Hoře učinil, když od šesti let kladby ji rozvázal...*

s. 55: *V tý cestě zajel do Niderwaldu, kdežto opatem byl s. Gotthard ...*

Ostatních **15** případů zájmen ženského rodu změně nepodlehlo. Jedná se opět o ukazovací zájmeno *ta*, které jsme v nezúžené podobě zaznamenali **6**krát, dále o zájmeno *svůj*, které jsme objevili na **4** místech v textu, zájmeno *který*, to se vyskytlo **3**krát a pouze jednou jsme našli zájmena *kterýžto* a *nějaký*.

s. 5: ... *odevzdal s nějakou vejmkou, o které dole jednati se bude.*

s. 72: *V kteréžto těžkosti a v činění pokání trval na té poušti osmnácte let ...*

s. 76: ... *najde poušť a samotu také v řeholách, v celle neb komůrce své, obzvláště v řádech poustevnických ...*

V lokálu singuláru zájmen středního rodu k úženi *é > í* nedošlo. Nalezli jsme **6** případů. **3**krát se vyskytlo zájmeno *který*, **2**krát zájmeno *svůj* a jednou zájmeno *takový*.

s. 58: *Poustevníci tak se nazývají od pouště neb místa pustého, na kterém bydlí a život nábožný vedou sloužíce Pánu Bohu ...*

s. 9: ... *a s takovými se raditi o povolání svém.*

s. 39: ... *neb na takovém místě samoty milovník svatý Vintíř bydleti umínil, aby od žádného nalezen a prozrazen nebyl ...*

Podobně jako u adjektiv jsme také u zájmen, která se týkají středního rodu a stojí v instrumentálu singuláru, objevili v jednom případě nezúženou koncovku *-ém*. Tato koncovka přešla do spisovného jazyka v podobě zúžené *-ým*. Jde o zájmeno *svůj* – 56s.

s. 56: *V tom času před skonáním svém nalezen byl od Břetislava knížete českého ...*

Úženi *é > í* postihlo ve **3** případech řadovou číslovku *druhý* – 18s, 53s, 65d.

s. 53: ... *Dobrá Voda s. Vintíře, o které v díle druhým jednati se bude.*

V ostatních **29** případech určitých číslovek k úženi nedošlo.

s. 31: *Za času papeže Innocencia čtvrtého a Mikuláše papeže pražského ...*

s. 2: ... *na jedné tabulce v české řeči a na druhé v řeči německé ...*

s. 65: ... *umřela okolo léta Páně osmdesátého ...*

Adjektivum *mnohý* se opět ve všech svých tvarech důsledně vyskytuje s nezúženou koncovkou *é*. V akuzativu plurálu neuter stojí správná koncovka *-á*.

s. 4: *V těch také letech mnohé a velké škody činili Uhří Čechům, potom od Čechů poražení.*

s. 75: *Mnohé svaté příklady rozličných ctností se dávají a spatřují ...*

s.22: *Svatého Ivana, který z Dalmácie do Čech přešel a o samotě po mnohá léta mezi horama v neznámosti trval ...*

Úženi *é > í > i* jsme objevili ve **13** případech u příslovce *také* – 1d, 5n, 7n, 39s, 50n. Zbylých **6** případů zůstalo nezúžených – 4s, 18d, 45n, 46n, 63s, 72s.

s. 39: *A v čas předešlého moru léta 1680 břežničtí mimo jiných patrona taky svatého Vintíře sobě zvolili.*

s. 72: *I přijali jsou ho a davše kápi poustevnickou jej jsou oholili i také snažně za něho Pánu Bohu se modlili, aby mu dal v začatém dobrém předsevzetím setrvání.*

Úženi *é > í* jsme tedy zaznamenali v základu slova ve **2** případech substantiva *símě*, v **1** případě u adaptované přejímky z německého jazyka *talíř*, ve **3** případech slovesných tvarů *prolízali*, *přilívati*, *zhlídl* a u spojky *nýbrž*. V koncovkách jmen se úženi objevilo ve **32** případech adjektiv (u **22** adjektiv mužského rodu, u **7** adjektiv rodu ženského a **3** adjektiv rodu středního), v **10** případech zájmen (u **8** zájmen mužského rodu a **2** zájmen rodu ženského) a ve **3** případech číslovek. Ostatní slova úženi *é > í* nepodlehla. V celém textu jsme našli dalších **790** slov, u kterých by ke změně *é > í* mohlo dojít. Jedná se o **530** adjektiv (tedy **297** adjektiv rodu mužského, **136** adjektiv rodu ženského, **95** adjektiv rodu středního a **2** adjektiva stojící u substantiva *oči* skloňovaného dle zbytků duálu), **227** zájmen (tedy **108** zájmen rodu mužského, **73** zájmen rodu ženského, **45** zájmen rodu středního a **1** zájmeno stojící u substantiva *ruce* skloňovaného dle zbytků duálu) a **33** číslovek. Příslovce *také* bylo zúženo ve **13** případech, v ostatních případech tohoto příslovce ke změně *é > í* nedošlo.

Změna téžeslabičného *aj > ej* se dotkla místního názvu *Rejhrad* – 45n.

s. 45: *Toho také roku Břetislav kníže z obzvláštní lásky ... v Moravě na jednom pustým hradě Rejhrad nazvaném postaviti dal klášter a kostelíček pod vzýváním s. Petra a Pavla, do něho uvedl řeholníky s. Benedikta a jej k Břevňovskému klášteru připojil.*

Cizího vlastního jména *Rajmund* – 56n se změna nedotkla.

s. 56: *Léta 1040. s. Vintíř klášter svůj Rinchenau se všemi případnostmi odevzdal opatovi Rajmundovi v Niderwaldu na všeckny budoucí časy s přidavkami císaře Jindřicha čtvrtého.*

Změna *aj > ej* zasáhla v **6** případech příslovce *nejprv* – 20d, 38d, 39s, 63s, 67s a ve **2** případech totéž příslovce rozšířené o předponu *po-* : *ponejprv* – 18s, 45d a v **1** případě superlativ *nejméně* – 15n.

s. 15: *Maje věku svého s. Vintíř nejméně padesáte tři léta ...*

s. 38: *Na které ale místo nejprv se dostal, když do Čech se odebral, opět je mezi spisovateli jeho Života nějaká rozepře.*

s. 45: *Kdežto se Břetislav s svatým Vintířem snad ponejprv shledal.*

V **1** případě jsme objevili příslovce *tejně* – 31n, které jsme ale v jiném případě našli nezměněné: *tajně* – 72n.

s. 31: *Dva malomocní před Prahou bydlíce do Břevňova odešli, na pohřebnici proti hrobu Svatého na zdraví své Pána Boha žádali, třetího dne ... tejně pryč odešli ...*

s. 72: *... poručil sobě tajně osedlati koně a opásav se mečem ...*

Změna *aj > ej* postihla substantivum (místní jméno) *Rejhrad*, dále pak příslovce *nejméně*, *nejprv*, jeho variantu *ponejprv* a příslovce *tejně* (toto příslovce jsme ovšem zaznamenali také v nezměněné podobě *tajně*. Vlastní jméno *Rajmund* – 56n změně nepodlehlo.

Příznakové hláskoslovné jevy, které jsme objevili v legendě o svatém Vintíři, jsou shrnuty v následující tabulce. V závorce za příslušným slovem je uveden počet tvarů, tzn. kolikrát se dané slovo v příznakové podobě vyskytlo (tam, kde počet uveden není, znamená to, že se slovo v dané podobě objevilo pouze jednou). U koncovek adjektiv a zájmen, které podlely úžení *é > í*, uvádíme pouze některé příklady (celkový počet změn je opět uveden v závorce u příznačných pádů).

Protetické -v	Vlastní jména	Slovesné tvary	Počet slov bez proteze	
	Voldřich (3), Vatava	vostal (2), vostařal (2)	608	
Diftongizace <i>ú>ou</i> - na počátku slova	Substantiva oud, ouklad, ouraz (2), oumysl (2), ouhona, ouroda	Adjetiva ourodný ouzký	Slovesné tvary oučinkoval oučastní	
- uprostřed slova	poslouchač			

- neprovedena	Újezd (2), zlatouústý			
Diftongizace <i>y/t>ej</i>	<u>Předpona</u> vejpis, vejstupky, vejsady, s vejminou (2); vejtažně	<u>Základ slova</u> strejci (2); strejce Tejnohoršovský, zejtřejšího; zejskal, vytejkal, smejšlel, se domejšlím, neomejšlím se, smejšleti, přemejšleje; vejš (15), nejvejš	<u>Koncovka</u> do Thebaitskéjch hor	
Úžení <i>é > í</i>	<u>Základ slova</u> símě (2), z talíře; zhlídl, prolízali, přilívati; podruhý; nýbrž (3)	<u>Koncovka adjektiv</u> - <u>nominativ plur. M: (5)</u> kláštery cizozemský - <u>nominativ plur. F: (6)</u> školy obdarovaný - <u>akuzativ plurálu M:</u> jiný kláštery - <u>akuzativ plurálu F:</u> rozličný příhody	- <u>lokál sing. N: (3)</u> v hl. městě slezským - <u>lokál sing. M: (13)</u> v brzkým čase - <u>vlastní jména : gen. sg.</u> u Beckovského od Budinského dlé Stránského	<u>Koncovka zájmen</u> - <u>nomin. pl. M: (2)</u> některý divy a zázraky - <u>lokál sg. M: (6)</u> biskup, o kterým po svém miláčkovi - <u>lokál sg. F:</u> na tý Hoře v tý cestě
		<u>Koncovka číslovek</u> v díle druhým (3)	<u>Príslovce</u> taky (13)	<u>Nezúženo</u> 790 slov
Změna <i>aj > ej</i>	<u>Vlastní jméno</u> Rejhrad	<u>Príslovce</u> nejprv (6), ponejprv (2)	tejně, nejméně	

V kapitole hláskosloví jsme se věnovali čtyřem nejvýznamnějším hláskoslovným jevům, které se rozvíjely v období mezi 14. a 16. stoletím. Jedná se o protetické *v-*, diftongizaci *ú > ou*, diftongizaci *y > ej* a úžení *é > í*. Můžeme tedy říci, že ačkoliv jsme u každého hláskoslovného jevu zaznamenali určitý počet příznakových jevů (tvarů, které prošly danou změnou), přesto zcela jasně převládají tvary nezměněné, které odpovídají rysům starší češtiny. Jedinou výjimkou je změna páta, tedy změna téžeslabičného *aj > ej*, která sice neměla takové významné postavení jako čtyři hlavní výše zmíněné hláskoslovné jevy, ale uplatnila se téměř ve všech slovech, ve kterých se uplatnit mohla.

Kromě těchto pěti důležitých hláskoslovných změn můžeme v textu najít i méně významné hláskové změny, nebo alternace, které se ovšem objevují spíše nahodile a náhodně. Jedná se např. a) o záměnu jednotlivých samohlásek u slov typu: *anglická země - do englické země - 60s*, *dech - duch popadaje - 24d*, *prosinec - měsíce prasince - 14n*, *šlápěje - šlápěje - 21n*,

- b) o změny ovlivněné kvantitou: *domnění* > *dumnění* – 3s (*o>ó>uo>ů* s následným krácením *u*), alternace při deklinaci *průpovídka* > *propovídka* – 64n, *půst* > *posty* – 62d, *vzrůst* > *po zrostu* – 59d, *od knih* > *od kněh* – 82d,
- c) o změny ovlivněné provedením či neprovedením přehlásky: *Ludmila* > *Lidmila* – 68d (bez přehlásky nebo s přehláskou *u>i*),
- d) o změny ovlivněné slovtvornou strukturou: *krvetočná* > *krvotočnou* – 32d, *polomrtvá* > *polumrtvá* – 31s, (konekt *-o-* a vznik pravé složeniny),
- e) o různé tvary téhož slovesa: *musel by* > *musil by* – 37d, 82n (*muset, musit*), *opomenouti* > *opominouti* – 82n, *pomysleti* > *pomyšliti* – 82d, *navracející se* > *navracující se* – 41n (přechodníkové tvary ze sloves *navracet se, navracovati se*), *pověděno jest* > *povědĕno jest* – 56s, *vypověděn byl* > *vypovědĕn byl* – 7n (délka ve tvarech participia n-ového),
- f) modifikované tvary adverbií: *nikdy* > *nikdá* – 32n, *odtud* > *odtúd'* – 7n, 52s, *onehdy* > *onehdá* – 8d, 63s, *snadno* > *snadně* – 14s, 37n, 43n, *tehdy* > *tehdáz* – 5n, 14s, 36n (se vztažným *-ž*), *teprve* > *teprva* – 38n.

K různému způsobu psaní souhlásek docházelo zejména u přejatých slov podléhajících postupné adaptaci na český hláskoslovný a tvaroslovný systém. Zaznamenali jsme např. slova typu *anjel* – 62s, 65s, 78d, *anjelský* – 65s, 67d (psáno grafémem *g*), *bulgárské* – 82n, *landgrabství* – 6s, *landgraběti* – 7s, *landgrabata* – 3s, *mohutský* – 7d dnes *mohučský*.

Jiným jevem bylo působení znělostní asimilace: *řechtání* – 70d, *srpské* – 82n, *zběř* (sběř, rota) – 46d, 51s, *žiškovské* – 51n apod. nebo výskyt různotvarů morfologických: *bylo odjato* – 71n, *všickni* – 26d, 31s, 42n, 61n, *všecken* – 70d. Náležitý je tvar *zařícený, zaříceného* – 46d, vzniklý od staročeského slovesa *zařútiti* > *zařítiti* (zasypati).

Všechna slova, která dnes na svém počátku mají znělou souhlásku *z*, mají v textu neznělé *s*, písmo respektuje znělostní asimilaci: *skazila* – 50n, *skažené* – 82s, *skůšení* – 14d, *skušenost* – 51s, *spěvy* – 49n, 76d, *splozený* 53d, 64n, *po spovědi* – 32n, 75d, *spůsobí* – 47d, *spůsob* – 51d, 66d, *svítězila* – 67d; a naopak *sečísti* > *zčísti* – 81n, *strávilí* > *ztrávilí* – 83d.

K přesmyku souhlásek došlo u slovesa *octnout se*: v textu je *se odcnul* – 43s.

Ze souhláskových změn bych zmínila např. depalatalizaci některých souhlásek, kterou jsme zaznamenali u slov typu *bechyňský* - *bechynský* – 50s, *čtyři* - *čtyry* – 43s, 80d, *jeskyně* - *do jeskynky* – 21d, 22s, 25n, *jeskyne* – 25n, 22s, *křesťanský* - *křestanskému* – 5n, *měšťan* - *měšťan* – 29s, *plzeňský* - *plzenský* – 50s, *plzenského* – 53d, *poušťka* - *poušťku* – 22s, 56s, *Prácheňsko* - *do Práchenska* – 23d, *v práchenském* – 27s, *vězeň* - *věžnů* – 45s, *nějaký* - *nejaká pochybnost* – 14s, 39s, *nejaké skormoucení* – 10d, 74n, *s nějakou vejmkou* – 5s, 78s.

Záměna sykavek se vyskytuje v případech: *rodice* - *rodiců* – 53d, *rožumberských* - *rozumberských* – 51s, *veršiček* - *versiček* – 83n, *vždycky* - *vzdycky* – 5s, 24s, 75n.

Naopak palatalizace některých souhlásek se objevila u slov typu *Břevnov* - *do Břevňova* – 29d, 31n, *břevňovský* – 82s, *břevňovského* - 21n, 26d, 27s, 28s, *Březnice* - *na Břežnici* – 39n, 41s, 43s, *vlast* - *vlast'* - 82n, *zástup* - *žástup* – 34s, *nachází se* - *se nachází* – 1s, *nazvaný* - *místo nazvané* – 40n, *ohrazená* - *ohražená* – 6n, *rouhajíce se* - *se rouhajiče* – 35s, *dokud* - *dokud'* – 30s, *odtud* - *odtud'* – 30s, *pokud* - *pokud'* – 45d.

U slovesného tvaru *jsem* stojícího v 1. osobě singuláru pravidelně autor vypouští náslovné *j*, užívá tedy pouze tvar *sem* - 42s, 57s, 84s. V 1. osobě plurálu jsme také našli tvar bez náslovného *j*: *sme* – 7d.

Často najdeme tzv. pobočné slabiky, které obsahovaly neslabičné sonanty *l*, *r* (*j*, *m*, *n*) a projevíly se zejména u slov typu *hojitedlné* – 53n, *mučedlnice* – 48d, *neviditedlná* – 65d, *nevyhnutedlně* – 37d, *pamětitedlné* – 53s, *prozřetedlnost* – 23n, 53d, 73n, *učedlníci* – 64d, *vodnatedlná* – 32s, *zřetedlně* – 5s.

Tzv. přechodné *t* najdeme u zájmena *něco* - *nětco* – 5s, 12d, 78n, u substantiva *ovoce* - *na ovotci* – 16n, u slovesa *řici* - *řicti* – 4s, 42d, u adjektiva *vzácný* - *vzáctný* – 4d, 44n, *vzáctného* – 19s, 69d. (u adjektiva *knížecí* - *knížetci* – 22d nastává jiná situace, zde se odvozovací sufix připojuje ke kmeni, který je rozšířen o *-et-*).

U některých slov je vypuštěna určitá hláska, u jiných je zase do slova vsunuta. Někdy se může jednat o tiskovou chybu, jindy je zjednodušení dáno běžnou výslovností. Jedná se např. o slova *náklonost* – 77s, *nemoh* – 31d, *dovolení odjít* – 77n, *nejprv* – 38d, 67s, *nidwaldský* – 56d, *pod'* – 64n, *prv* – 30s, *rozličný* > *roličnýma* – 50d, *rozšafně* > *rošafně* – 4s, *s koně ssedna* – 70s, *teprve* > *teprv* – 56s, *udatněji* > *udatněj* – 67s, *vjíti* – 65d, *vzrůst* > *po zrostu* – 59d, *vlidně* > *vhlidně* – 41n, *zřiceniny* > *řiceniny* – 50s.

Adaptované přejímky mají různé varianty: *Alexander* – 79d, *do Ethiopie* – 60s, *Silvestr* > *Silvester* – 79d, *do Špaňhel* – 60s, *ve Špaňhelích* – 81n, *španihelským* – 3d, *theologové* – 74d.

Celá skupina hlásek byla vypuštěna u názvu *Karlštejn* > *Kařtejn* – 51n, slabika u neurčitého zájmena *nějaký* > *ňaký* – 46d, 55d.

U příslovce *obzvláště* a adjektiva *obzvláštní* došlo často k záměně souhlásek, respektive k jejich prohození: *obzvláště* – 50d, 76s, *z obzvláštního* – 58s.

Souhláska *d* byla vsunuta v případě slovesa *vésti* > *védsti nemohl* – 37n, 66n.

Autor v některých slovech zdvojnásobil souhlásku, doklady najdeme nejčastěji u substantiv

cizího původu, ale i u substantiv původem domácích: v *celle* – 76s, *oppat* – 47s, 49s, 55s, 66s, *raddy svaté* – 8s, 8n, 31s, 71d, *svattost* – 23n, *svattostí* – 44n, 46n, 66n, u adjektiva *opatovský* > *oppatovský* – 82s, u příslovce *sumovně* > *summovně* – 60d. Zdvojené souhlásky mají často cizí propria *Gotthard* – 55n, *Ottogar* – 49n, 51s, *Otto* – 57d, *Otton* – 56d, *Zacharráš* – 80d, ale i propria domácí: *Drahomilla* – 34n; dále toponyma cizího původu: z *Passova* – 55d, *do Affriky* – 60s, *v Irrlandu* – 81d, *do Portugallu* – 60s, *filippínské* – 60s.

Přestože jsme v celém textu legendy o svatém Vintíři našli několik hláskoslovných jevů příznakových, můžeme říci, že autor Jiří David stále zachovával humanistickou normu staršího jazyka s tím, že občas použil slova z češtiny mluvené, tedy jevy právě změněné.

IV. TVAROSLOVÍ

Ve třetí kapitole nás bude zajímat skloňování substantiv v určitých pádech, respektive vyhledávání jejich příznakových tvarů. Dále se budeme věnovat příznakovým tvarům adjektiv, pozornost zaměříme např. na jevy složené a jmenné deklinace. U sloves prozkoumáme odlišnosti, které se vzhledem k dnešní podobě projeví v prezentu, préteritu, u přechodníků apod. Nejprve se o tvarosloví zmíníme teoreticky, poté se budeme opět věnovat praktické stránce, tedy konkrétním příkladům, které jsme objevili v samotném textu.

4. 1. Skloňování (deklinace)

Skloňování je tvoření tzv. pádů, to znamená určitých vztahových tvarů, které u substantiv označují vztahy k jiným substantivům, popřípadě k substantivním zájmenům (někdy prostřednictvím sloves) ve větě. U adjektiv a adjektivních zájmen se pádovými formami vyjadřuje pouze gramatická shoda. Tyto formy zároveň vyjadřují také mluvnické číslo a zčásti i rod. Primární úlohu mají ovšem pády, proto tedy říkáme deklinačním koncovkám koncovky pádové.

Skloňujeme-li v nové češtině spojení substantiva se zájmenem a s adjektivem (např. *ten dobrý člověk*), vidíme, že se v jednotlivých pádech koncovky všech tří jmen od sebe značně liší. Gramatické významy, které jména vyjadřují jsou ovšem shodné. Důvodem je to, že každé ze skloňovaných jmen patří k jinému druhu deklinace: substantivum k deklinaci jmenné, zájmeno k zájmenné a adjektivum k deklinaci adjektivní, z historického hlediska nazývané deklinací složenou. Původnější je deklinace jmenná a zájmenná, jejíž počátek sahá do indoevropského dávnověku. Složená deklinace vznikla skládáním a splynutím koncovek deklinace jmenné a skloňovaných zájmenných tvarů, počátky sahají do období baltoslovanského.

Podle jmenné deklinace se v historické době skloňují substantiva, jmenné tvary adjektiv (*chud, pěš, bratrův, matčin*), některé druhy číslovek (*tři – deset, čtver, pater*). Zbytky jmenné deklinace se zachovaly u původních participií nt-ových, s-ových, l-ových, n-ových a t-ových. Zájmenná deklinace se uplatňuje u původních zájmen, to znamená u zájmen osobních, některých ukazovacích, posesivních a tázacích (*ten, on, můj, náš, kto, č(so)*) a u číslovek (*jeden, dva, dvój, trój*). Deklinaci složenou mají delší (tzv. určitá) adjektiva (*dobrý, pěší, vlčí*) a novější zájmena (*který, jaký*).

4. 1. 1. Deklinace jmenná

V prajazyce byla deklinace jmen určována především kmenotvorným formantem, tzv. tématem. Tímto kmenotvorným formantem mohl být vokál či spojení vokálu s konsonantem. Podle toho se rozlišovala deklinace vokalická a konsonantická. Pro další vývoj v praslovanštině a v historických jazycích slovanských byly významné následující vokalické deklinace: o-kmeny, u-kmeny, a-kmeny, i-kmeny a ū-kmeny. Z deklinací konsonantických mají pro vývoj ve slovanských jazycích význam n-kmeny, nt-kmeny, r-kmeny, s-kmeny a t-kmeny.

Rodový princip, který se v indoevropštině začal uplatňovat ve vlastní deklinaci jmen, se projevil především v rodové diferenciaci některých produktivních deklinací (o-kmeny byly podobně jako u-kmeny a n-kmeny rozděleny na maskulina a neutra, i-kmeny se rozdělily na maskulina a feminina). Méně produktivní deklinace rodovou diferenciací zasazeny nebyly. Došlo ovšem ke značnému zvýšení původního počtu deklinačních typů.

Další rozmnožení jmenných deklinací pochází z praslovanštiny, kdy vlivem hlásky *j*, připojené na kořen před kmenotvornou hlásku, vznikaly nové varianty původních koncovek v řadě pádů, a tak se některé původní deklinační typy štěpily na typy „tvrdé“ a „měkké“ (o-kmeny, a-kmeny a zřejmě také u-kmeny).

Pračeština toto bohatství typů získané z praslovanštiny dále rozmnožila díky stažení skupiny *V + j + V* v koncovkách těch jo-kmenů a ja-kmenů, které měly před příponou *-ъ*. Nově tedy vznikly typy *r'ebri, znamenie a lani*.

Zároveň ovšem pozorujeme příznaky úpadku některých neproduktivních typů, zejména typů konsonantických. Příčina menší produktivnosti těchto typů spočívá ve tvarové odlišnosti konsonantických deklinací od běžnějších deklinací vokalických, v nestejnosti kmene konsonantických deklinací (nominativ singuláru, případně akuzativ singuláru má jinou podobu kmene než pády ostatní) a v neschopnosti vyjadřovat koncovkami gramatický rod. Z konsonantických deklinací se tak do pračeštiny dochovaly jen trosky, žádný z původních konsonantických typů si neuchoval všechny tvary v úplnosti.

Historická čeština ve svém počátku rozmnožuje deklinační typy uplatňováním principu životnosti a neživotnosti (jde o diferenciaci *chlap – hrad, oráč – meč, Juří – řebří*) a formálními důsledky chápání přirozeného rodu u a-kmenů (diferenciace *žena – vladyka, dušě – panošě, lani – sudí*). Na druhé straně je počet deklinací silně redukován odstraňováním tvarově nevýrazných nebo přežitkových typů (máme na mysli typy *řebří, Juří, lani*, mužské i-kmeny, *ъv*-kmeny a většinu deklinací konsonantických).

Výsledný novočeský stav má čtyři deklinace mužské, které jsou rozlišeny měkkostně a podle kategorie životnosti, dále mužský a-kmenový typ *předseda*, reliktní ja-kmenový deklinační typ *soudce*, čtyři deklinační typy ženské, z nichž tři jsou pokračováním starého stavu (a-kmenů, ja-kmenů a i-kmenů), čtvrtý deklinační typ *píseň* potom vznikl kolísáním a přecházením mezi ja-kmeny a i-kmeny. Střední rod má deklinaci tvrdou a měkkou, jeden produktivní typ stažený (*stavení*) a jedinou produktivní deklinaci od původu konsonantickou (*kuře*).⁷¹

V daném textu budeme zkoumat tvaroslovné jevy příznakové, ke kterým patří tvary vyskytující se v nominativu, genitivu, lokálu a instrumentálu plurálu maskulin, genitivu singuláru, dativu, lokálu a instrumentálu plurálu feminin a instrumentálu plurálu neuter. Zaměříme se ovšem také na ostatní pády.

V nominativu plurálu se po celou historickou dobu vedle o-kmenové koncovky *-i* vyskytuje také u-kmenová koncovka *-ové* bez jakékoli významové nebo gramatické diference (*bohové, pánové – býkové, hadové – časové, potokové*). Koncovka *-ové* se ustaluje u jmen osobních vedle koncovky *-i* teprve v době národního obrození. Jména živočišná mají pouze koncovku *-i*. Jestliže dnes nalezneme koncovku *-ové* v jiném případě než u jmen osobních, jedná se o silné archaické zabarvení (*hrobové, hříchové, skutkové*). Toto rozdělení je důsledkem pronikající kategorie životnosti a neživotnosti.⁷²

U mužských o-kmenů nalezneme v historické době ještě jiné novotvary, které byly většinou převzaty od jiných deklinačních typů. V nominativu plurálu se tedy vedle koncovek *-i, -y, -ové* objevuje také konsonantická koncovka *-é*, přejatá od jmen na *-janin* (*měšččéné*) a koncovka *-ie* (novočesky *-í*), která původně patřila mužským i-kmenům (*holubie, l'udie*). Tuto posledně jmenovanou koncovku nalezneme dnes pouze v některých nářečích (východomoravské *chlapi, holubí ...*, jihozápadočeské *vlcí ...*).

V genitivu plurálu zvítězila u-kmenová koncovka *-óv*. Tím došlo k odstranění nežádoucí tvarové homonymie s nominativem, případně akuzativem singuláru. Začátkem historické doby, v nejstarších písemných českých památkách, nalezneme zřídka původní bezkoncovkový genitiv plurálu (*bóh, hřiech, vlas*).

V lokálu plurálu se vedle původní o-kmenové koncovky *-iech* po celou historickou dobu objevuje i koncovka *-ech*, která nakonec převládla, ovšem až v době národního

⁷¹ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 138–139.

⁷² Přípona *-ové* je původem krátká, délka se sem dostala analogií podle nominativu s konsonantickou příponou *-é* (*zeměné, přátelé*) a díky vlivu mužských i-kmenů. Koncovka *-ové* je dnes u osobních jmen častá z toho důvodu, že zabraňuje homofonii (stejně výslovnosti) nominativu a akuzativu plurálu u mnoha osobních jmen, která skloňujeme podle tvrdého typu (např. původní nominativ *filozofi* a akuzativ *filozofy* ve výslovnosti splýval). Koncovku *-ové* najdeme také u jmen osobních, která patřila k jo-kmenům (*mužové, otcové*). 76

obrození. Vedle koncovky *-ech* se dnes vyskytuje ještě koncovka *-ích*⁷³, která je typická u jmen končících na *-g, -h, -ch, -k* (o *bioložích, hořích, vrazích*) a ojedinělá u jmen zakončených na souhlásky *-s, -z, -l* (v *lesích, kostelích*).

Unifikace některých koncovek v lidových nářečích a obecné češtině je důsledkem tendence k zániku rodových rozdílů v plurálu. Máme na mysli zejména instrumentál plurálu, který nahrazuje původní koncovku, ne zcela vyhovující pro homonymii s akuzativem a případně nominativem, koncovkou *-mi* (*časmi*) či *-ami* (*rohami*), později pak duálovým a-kmenovým zakončením *-ama* (ve většině českých dialektů). Méně často se v dialektech objevují koncovky *-ami, -oma, -mi*. Původní staročeské tvary zachovávají dodnes pouze nejarchaičtější úseky nářečí českých, střední část nářečí východomoravských a nářečí doudlebské.⁷⁴

Při skloňování substantiv ženského rodu často nalezneme slova, která jsou přechodná mezi vzory *kost* a *píseň*. Tento přechod má svůj původ v historické době. Při důsledném uplatňování kategorie rodu se i-kmeny staly jednou z typických deklinací ženských. Původní skloňování se zachovalo ve spisovném jazyce skoro beze změny, ovšem jen u části původních jmen. Část jmen této deklinace byla totiž ovlivněna ja-kmeny. Obě deklinace měly shodný gramatický rod a některé shodné tvary (dativ, lokál, instrumentál singuláru, později také genitiv plurálu). Tyto shody zapříčinily přejímání koncovek obou deklinací navzájem (i-kmeny měly nepůvodní tvary již ve staré češtině: dativ plurálu zněl *kostiem* (*kostím*), lokál plurálu *kostiech* (*kostích*)). Ja-kmeny zase přejímaly koncovky i-kmenů. Výsledkem bylo sblížení obou deklinačních typů, jehož následkem vznikl nový, nehistorický deklinační typ *píseň*. Konstituce tohoto deklinačního typu byla dovršena v 16. – 18. století, kdy došlo k rozšíření novotvarů genitivu singuláru (*bázně, poutě, rozkoše, sítě* ...). Došlo k odstranění poměrně nezávažné homonymie genitivu a dativu singuláru (vlastní i-kmenům) a alternace měkkého a neměkkého konsonantu ve skloňování plurálu. Typ *píseň* odstranil nedostatky obou typů, ze kterých se vyvinul, totiž závažnou homonymii nominativu a genitivu singuláru a nominativu a akuzativu plurálu typu *duše* a méně závažnou homonymii genitivu a dativu singuláru typu *kost*.⁷⁵

Instrumentál plurálu neuter je v novém jazyce podobný jako instrumentál plurálu maskulin. Pod vlivem maskulin sem právě od konce 14. století pronikaly novotvary typu *městmi, městami*. Původní tvar *městy* na rozdíl od maskulin ovšem protisystémovou

⁷³ K vytlačení původního *-ích* z lokálu plurálu došlo nejspíše kvůli snaze zabránit měkčení kořenné souhlásky, které by bylo při koncovce *-ích* nutné.

⁷⁴ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 141–145.

⁷⁵ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 161–162.

homonymií netrpěl. Původní tvary jsou zachovány pouze ve spisovném jazyce, nářečí a obecná čeština mají obvykle unifikované novotvary s koncovkami *-ama*, *-ami*.⁷⁶

4. 1. 2. Jmenné skloňování adjektiválií

Jmenná deklinace se ve staré češtině uplatnila i u jiných slovních druhů, především u adjektiv. Nejčastěji jde o deklinaci o-kmenovou a a-kmenovou a o deklinace odvozené, méně často o deklinaci i-kmenovou. Z ostatních deklinací (u-kmenové a deklinací konsonantických) se do historické doby dochovaly pouze zbytky.

Deklinace a-kmenová a o-kmenová byla nejfrekventovanější. Byla schopna svými tvary vyjádřit všechny tři gramatické rody. Ve větších či menších zbytcích se zachovala u přídavných jmen přivlastňovacích typu *bratrův*, *bratrova*, *bratrovo* a *matčín*, *matčina*, *matčino*; u druhových číslovek se suffixem *-er*: *čtver*, *pater*, *desater*; u adjektiv typu *chud*, *chuda*, *chudo* a u participií n-ových (*nesen*, *nesena*, *neseno*) a t-ových (*bit*, *bita*, *bito*).

K deklinaci jo-kmenové a ja-kmenové patří kromě nepatrných zbytků skloňování určitých komparativů a superlativů adjektiv typu *chuzí*, *chuzši*, *chúze* a *bohatěji*, *bohatější*, *bohatějie* (užívalo se jich pouze ve funkci přísudkové a doplňkové)⁷⁷ také zbytky jmeného skloňování adjektiv typu *pěš*, *pěša*, *pěše*. Taková adjektiva jsou ovšem již v nejstarší historické době považována za archaismy. Podle ojedinělých tvarů adjektiv typu *pěš*, *lěň*, *pozdň*, *nic* a posesivního *páň* je možné určit, že jmenné tvary se do staročeštiny dochovaly v nominativu, genitivu, dativu a akuzativu singuláru maskulin a neuter, v nominativu a akuzativu singuláru feminin, v nominativech a akuzativech plurálu a v nominativu a akuzativu duálu. Během historické doby ovšem ve všech případech převládly tvary složené deklinace. Jediný utajený zbytek původního skloňování nalezneme u adverbia *zvláště*. K této deklinaci však zčásti patřily i zbytky některých skloňovaných tvarů participií nt-ových, a sice femininum a později i neutrum 1. typu *nesúci* a 2. typu *trpieci*. Koncové *i* brzy odpadlo, vznikly nové tvary *nesúc*, *trpiec*, jejichž pokračování je součástí novočeské normy. Podobně je vykládán i vznik ženských a později neutrových tvarů participií s-ových: *nesši* a *dělavši*. Ty jsou součástí spisovné normy dodnes. Jo-kmenové zakončení najdeme také v akuzativu singuláru maskulina typu *nesúc* a *trpiec*. Další tvary participií nt-ových a s-ových mají původ v konsonantickém skloňování.

⁷⁶ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 152.

⁷⁷ Původní skloňování těchto tvarů zaniklo, jeho zbytky však najdeme např. u adverbií *blíže* a *výše*.

K њjo-kmenové a њja-kmenové deklinaci náležela původně druhově posesivní adjektiva typu *boží, ovčí, psí, ptací*. K nim přistoupila ještě adjektiva *diví, třetí a velí*. Dlouhé stažené koncovky měly ovšem za následek přechod těchto adjektiv k deklinaci složené.

I-kmenová deklinace patřila adjektivním číslovkám *tři a čtyři*.

K u-kmenové deklinaci náležely původně mužské tvary adjektiv *bliz, cěl a mlád*.

Konsonantická deklinace se projevila u staročeské číslovky *čtyřé* a v některých tvarech participií nt-ových (participia patří k typům *nesa a trpě*) a s-ových (rozlišujeme typy *nes* a *dělav*), které byly ovšem ve staré češtině často porušeny ja-kmenovými a jo-kmenovými koncovkami.⁷⁸

4. 1. 3. Deklinace složená

Složená deklinace je ze všech tří druhů deklinací nejmladší. Složená se nazývá proto, že její zvláštní koncovky vznikly skládáním adjektivních deklinačních koncovek jmenných s postponovanými tvary zájmena *j, ja, je*. Motivem postpozice zájmena byla (kromě důvodů sémantických, tedy snahy přesněji určit, determinovat jméno) snaha formálně odlišit adjektivum, které mělo jinou syntaktickou funkci, od substantiva. Další vývoj potom přinesl splynutí těchto původně samostatných zájmenných tvarů v jedno slovo s adjektivy a nějaké změny v této spřežce. Teprve však předhistorická hlásková změna, tzv. stahování, měla za následek vznik samostatné deklinace s osobitými tvary. Musíme ovšem říci, že ne všechny dnešní tvary vznikly pouze stažením, některé byly převzaty z jiných deklinačních typů.⁷⁹

Složená deklinace skoro úplně zatlačila jmennou flexi přídavných jmen a stala se typickou pro adjektiva vůbec. Působila však i na flexe ostatní (jmennou a zájmennou).

Pro složené skloňování rozlišujeme dva základní vzory: *dobry, dobrá, dobré*, to je typ tvrdý, jehož jmenné tvary pro mužský a střední rod jsou o-kmeny a pro rod ženský a-kmeny: *dobr, dobra, dobro*. Druhým vzorem je adjektivum *pěší, pěšie, pěšie*, to je typ měkký se jmennými tvary na *-io* a *-ia*: *pěš, pěše, pěše* a na *-io, -ia*: *boží, božie, božie*.⁸⁰

Oba vzory formálně splynuly a v historické češtině se od nejstarších dob projevují vlastně jako jeden typ skloňovací, tedy složený.⁸¹

Složená deklinace se dnes uplatňuje u většiny adjektiv, u některých zájmen a číslovek.

⁷⁸ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 172–178.

⁷⁹ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 188.

⁸⁰ Co se týče jmenného typu *boží, božia, božie*, již v pračeském období v pádech, ve kterých se původní jmenné podoby lišily od skloňování složeného typu *pěší*, přijala adjektiva vzoru *boží* koncovky složeného typu *pěší*.

⁸¹ Vážný, V.: *Historická mluvnice česká II*, Praha 1964, s. 112.

4. 1. 4. Deklinace zájmenná

Zájmena mají v indoevropských jazycích zvláštní flexi, která se liší od deklinace substantiv ve většině pádů. Ani sama zájmenná deklinace přitom není jednotná. Rozlišujeme dvě základní skupiny, jejichž tvary se téměř ve všech pádech liší. Jedná se o skupinu zájmen bezrodých a skupinu zájmen rodových.

Bezrodá zájmena patří ke starší vrstvě zájmen. Pádové přípony jsou velice svérázné a nemají ve flexi ostatních slovních druhů obdoby. Pro deklinaci bezrodých zájmen je typická silná kmenová supletivnost (některé pády vznikají nejen připojováním různých přípon, ale také obměnou slovních základů). Spolu s nedostatkem vyjádření gramatického rodu ukazují tyto rysy na velikou starobylost těchto deklinací.

K bezrodým zájmenům náležela v pračeštině zájmena osobní *jáz*, *ty*, *my*, *vy*, *vě*, *va* a zájmeno reflexivní. Vedle nominativu *jáz* se od nejstarší historické doby objevuje také tvar *já*. Mladší tvar *jáz* ovšem ještě najdeme v textech z konce 14. století. Akuzativ *mä*, *tä*, *sä* se postupně vyvíjel k dnešním tvarům *mě*, *tě*, *se*. Vedle těchto krátkých tvarů se záhy vyskytují genitivy – akuzativy *mne*, *tebe*, *sebe*. Vedle tvarů *tobú* a *sobú* v instrumentálu se od 14. století objevují tvary s analogickým kmenem *tebú* a *sebú*, které potom od 15. století převládají. V akuzativu zájmen *my* a *vy* se vedle původních tvarů *ny*, *vy* objevuje genitiv – akuzativ *nás*, *vás*, a to již v nejstarší době. Tyto nepůvodní tvary vítězí v 16. století. Zvláštní duálové tvary pro vyjádření pojmů „my dva“ a „vy dva“ jsou již na počátku historické doby zčásti nepůvodní (není např. doložen nominativ *va*, místo něho se vždy vyskytuje tvar *vy* apod.). Pro starou dobu není přímo doložen kratší tvar dativu reflexivního zájmena *si*.

Zájmena rodová mají také specifickou deklinaci, nenajdeme zde však zvláštnosti, kterými se vyznačovala zájmena bezrodá. Původně se rozlišoval rod dvojí, a to osobní a věcný (např. *kto* – *čso*), u většiny zájmen však dnes rozeznáváme rod trojí: mužský, ženský a střední. K rodovým zájmenům např. patřila zájmena *k(to)* a *č(so)*. V nominativu zájmena *kto* je v nové češtině zájmeno *kdo*, jehož podoba vznikla analogií podle tázacích příslovcí *kde*, *kdy*. Instrumentál singuláru je nepůvodní, očekávaný tvar by zněl *ciem*. Tento nepohodlný tvar s konsonantickou alternací byl však nahrazen instrumentálem adjektivního zájmena *ky*. Tvary zájmen *kto*, *čso* známe dnes s určitými hláskovými obměnami ze spisovného jazyka a z nářečí českých, západomoravských a východomoravských. V nominativu a akuzativu původnější tvar –*č* se dodnes zachoval v novočeském akuzativu *proč*, *nač*. Jinak byla ovšem

původní podoba vytlačena tvarem *čso*. Splynutím obou sykavek vzniklo dnešní *co*, které převažuje od 15. století.⁸²

K rodovým zájmenům dále patří zájmena *t(en)*, *ta*, *to*. Ve skloňování ženského rodu došlo během historického období k vyrovnání tvarů genitivu, dativu a lokálu singuláru. Původní tvar genitivní (*bez té, k té, o té*) převládl ve spisovném jazyce. V nářečích se naopak ustálil tvar dativu – lokálu (moravské nářečí upřednostňuje tvary *bez tej, k tej, o tej*). Redukce tvarů spočívá v tom, že se ukazovací zájmeno *ten* syntakticky blíží adjektivu. Téměř výhradně také vystupuje ve spojení se substantivem, kdy právě koncovky ukazovacího zájmena vlastně jen naznačují gramatickou shodu. Stejným způsobem se skloňovala zájmena *on*, *ona*, *ono* (ve významu ukazovacího zájmena, dnešní *onen*⁸³), číslovky *jeden*, *dva*, *oba* a v některých případech i zájmeno *sám*, *sama*, *samo* (obvyklejší je ovšem deklinace složená). Kromě nominativu a akuzativu se podle této deklinace skloňuje plurál zájmena *vši*, *všě*, *všě*.

Mezi rodová zájmena dále patří zájmena osobní *j(en)*, *ja*, *je*. Původní nominativy tohoto zájmena (*j*, *ja*, *je*) nebyly příliš vyhovující, proto jejich funkci převzalo ukazovací zájmeno *on*, *ona*, *ono*. Po předložkách se však užívají tvary s počátečním *ň* (*bez něho, k níž*). V historické době se v nominativu singuláru maskulin obvykle vyskytuje rozšířený tvar *jen(ž)*, v akuzativu reduplikací vzniklý tvar *jej*. Dubletnost tvarů genitivu singuláru maskulin a neuter *jeho/ho* vznikla sekundární genezí tvaru kratšího a byla později napodobena i femininy a genitivem plurálu všech rodů (*jie/jejie*, *jich/jejich*). Tyto delší tvary genitivu vyjadřovaly posesivitu a byly původně nesklonné.⁸⁴ Tyto deklinační tvary žijí opět s určitými hláskovými obměnami ve spisovném jazyce dodnes. Stejně jako zájmeno *j*, *ja*, *je* se skloňují také zájmena *náš*, *náša*, *náše*, *váš*, *váša*, *váše*, singulár zájmena *veš*, *vša*, *vše* a archaické zájmeno *sen*. Původem sem též náleží deklinace zájmen posesivních: *můj*, *tvůj*, *svůj* a deklinace číslovek *dvój*, *trój*.⁸⁵

4. 2. Slovesné tvary

Budeme věnovat pozornost vyhledávání příznakových slovesných tvarů, které se objevují v našem textu z počátku 17. století. Zaměříme se na jednoduché slovesné tvary, tedy

⁸² Dnešní tvar záporného zájmena *nic* vznikl z původního *ni-čso*, které se změnilo v *ničse* a to potom dalo výslednou podobu dnešního zájmena *nic*.

⁸³ Ukazovací zájmeno *ono* je původem upozorňovací citoslovce, jako zájmeno se uplatnilo až v sekundárním pojetí.

⁸⁴ Ženský tvar *jejie* přejal ovšem koncovky deklinace složené (*jejie*, *jejieho*, *jejiemu* ...). Tyto nové tvary se rozšířily v 15. století a ve století 16. úplně převládly nad nesklonným tvarem *její*. Tvar *jeho* je nesklonný a není již chápán jako genitiv posesivní, původní postpozice (*řekl bratrovi jeho*) se změnila v antepozici (*jeho bratrovi*).

⁸⁵ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986, s. 179–187.

infinitiv, präsens a přechodníkové konstrukce, a na slovesné tvary složité, tedy minulý čas, podmiňovací způsob a opisné tvary pasivní.

4. 2. 1. Infinitiv

Infinitiv je původem ustrnulý tvar verbálního substantiva na *-tb*. Slovanský infinitiv má koncovku *-ti*. Tuto podobu najdeme také ve staré češtině, kde se uplatnila vedle koncovky *-ci* vzniklé z *g-ti*, *k-ti*. V nářečích se často odsouvá koncové *-i*, takže infinitiv potom končí na *-t'* (jde o nářečí podkrkonošská, východomoravská a lašská). Původní tvar končící na *-ti* se v nářečích vyskytne jen zřídka. Velmi často nalezneme infinitiv s tvrdým zakončením *-t*, který vznikl díky vlivu supina. Infinitivy končící na *-t* se objevují ve staré češtině od 2. poloviny 14. století, zpočátku jen sporadicky, později (od 16. století) častěji. Tato podoba infinitivu se vedle infinitivu na *-ti* stala součástí spisovné normy teprve ve 20. století. Dnes dáváme kratšímu tvaru infinitivu přednost.

V nářečích a hovorovém jazyce se projevují tendence k vyrovnávání forem infinitivu zakončeného na *-ci* s infinitivy ostatními. Výsledkem jsou hovorové tvary *péct*, *mocť* a nářeční tvary *péct'*, *mocť'*.

Dvouslabičné infinitivy měly ve staré češtině dlouhou kořenovou slabiku (*chtíti*, *klásti*, *péci*). Krátkou kořenovou samohlásku mají jen slovesa *jeti*, *moci*, *pěti*, *spěti* a *vrci*. Tato dlouhá samohláska se zkrátila při rozšiřování počtu slabik, tedy po připojení předpony (*dáti* – *vydati*, *krýti* – *ukryti*, *žíti* – *užiti*). U sloves, jejichž kořenové *-á-* vzniklo stažením, se délka zachovává (*báti se* – *nebáti se*, *smáti se* – *zasmáti se*). Délka zůstává také u sloves, jejichž kořenové *-í-* vzniklo z diftongu *ie* (*mříti* – *umříti*). Dlouhou hlásku *í* měli také odvozeniny slovesa *jíti* (*najíti*, *přijíti*). Krátkou hlásku nenajdeme ani u sloves s kořenovým *-ú-* (> *ou*): *douti* – *nadouti*.

Tento stav infinitivů začal být po 16. století porušován analogií. V nové češtině dochází ke krácení pouze u sloves s kořenovou samohláskou *-á-*, pokud ovšem nevznikla stažením (*bráti* – *vybráti* ale *smáti se* – *zasmáti se*). Ostatní případy mají kvantitu infinitivu předponového shodnou s kvantitou slovesa prostého.⁸⁶

4. 2. 2. Präsens

1. osoba singuláru měla ve staré češtině koncovku *-u*. Příponu *-m* mělo pouze pět sloves atematických (*viem*, *dám*, *jiem*, *jsem*, *jmám*). V historické době se však koncovka *-m*

⁸⁶ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 240–241.

rozšířila k velkému počtu sloves, která měla původně koncovku *-u*. Přejímání koncovky *-m* napomáhala tvarová analogie: dlouhé koncovky 2. a 3. osoby singuláru sloves 5. třídy (*děláš, dělá; sázieš, sázie*), které byly podobné tvarům atematických sloves (*dáš, dá; vieš, vie*), zprostředkovaly přijetí atematického tvaru 1. osoby. Takto byly odstraněny tříslabičné tvary 1. osoby singuláru *dělaju, sázěju* a oba typy sloves se v singuláru začaly navzájem podobat: *dělám, děláš, dělá* jako *dám, dáš, dá; sázíem, sázieš, sázie* jako *viem, vieš, vie*. Formální analogie dále působila po monoftongizaci *ie > í*, kdy tvary sloves *sázíš, sází; umíš, umí*, podobné tvarům sloves 2. a 3. osoby 4. třídy (*prosíš, prosí; trpíš, trpí*), způsobily proniknutí koncovky *-m* právě do této 4. třídy, vznikly tak novotvary *prosím, trpím*. Tyto změny probíhaly do počátku 15. století. Koncovka *-m* pronikla přechodně i k některým slovesným tvarům 3. třídy s kořeným *-i-* podléhajícím stažení. Tyto tvary se ovšem v 16. století vyrovnaly se slovesy s kořeným *-y-* (s typem *kryji, kryješ*), které stažení nepodlehly a vznikly dnes známé tvary *biji, liji, piji*. Atematická koncovka *-m* se v nové češtině nachází v 1. osobě singuláru u sloves 4. a 5. třídy.

Ve vývoji tvarů 1. osoby singuláru sehrála důležitou roli také tendence k tvarové uniformitě morfů, které měly stejný význam. U typu *mazati* v 1. slovesné třídě a u všech sloves třídy 3. došlo v 1. osobě ke změně *'u > í*. Tím se původní slovesný tvar *mažu* změnil v *maži*, tvar *kryju* v *kryji* apod. V důsledku uvedené tendence se ovšem v 17. století začala v těchto typech opět obnovovat koncovka *-u*. V nové spisovné češtině máme koncovku *-i* pouze po předcházející hlásce *-j-* (*kryji, kupuji*) a u slovesa *chtíti (chci)*. Obě koncovky jsou možné po souhláskách *ž, š, č (pláču/ pláči)*, výběr koncovek je podmíněn stylově.

Ve 2. osobě singuláru převládla přípona *-š*, a to i u atematických sloves. 3. osoba singuláru mohla být již v indoevropštině bez koncovky, nebo měla koncovku *-t*. Ve staré češtině nalezneme koncovku *-t* pouze u atematického slovesa *jest*.

U 1. osoby plurálu se ve staré češtině vyskytují koncovky *-m, -me, -my*. Staročeská koncovka *-m* byla nejdříve možná u všech tematických sloves, protože 1. osoba singuláru původně na *-m* nekončila (*prošu, volaju*). Když sem byla ovšem přejata atematická koncovka *-m*, musel se tvar 1. osoby plurálu těchto typů změnit na *-me* či *-my*. Ostatní slovesa mohla mít všechny tři koncovky. Tak je tomu i dnes. Koncovka *-my* se však objevuje pouze v archaických nářečích východní Moravy a Lašska. Díky kontaminaci s duálem vznikla také koncovka *-ma*. Dnes tuto koncovku nalezneme jen velice zřídka v nářečích na Šumpersku.

Původní koncovka 2. osoby plurálu *-te* se zachovala dodnes. Ve 3. osobě plurálu se vyskytuje koncovka *-ejí* (typ *sázěti*) nebo *-ají* (typ *dělati*). Koncovku *-í* najdeme u typů

prositi, trpěti a ve slovesných tvarech *jedí* a *vědí*. V mluvených útvarech tíhnou slovesa obou typů 4. třídy ve 3. osobě plurálu k vyrovnání: *oni trpí* i *sází* (v jihozápadních Čechách a v českomoravských nářečích) nebo *trpějí* i *sázejí* (zbylá nářečí v Čechách). V českých nářečích se u slovesných tvarů 4. a 5. třídy ve 3. osobě plurálu koncové *-í* často odsouvá (*děljaj, prosej*). Na Moravě se u slovesných tvarů 4. třídy objevují koncovky *-ijó, -ijou, -ijú, -ijá, -ijá* (*prosijó, prosijou, sed'ijou, prosijú, prosijá*). V archaických nářečích východní Moravy a Lašska nalezneme původní koncovky, to znamená koncovku *-ú* v 1., 2. a 3. třídě, koncovku *-á* ve třídě 4. a koncovku *-ajú* ve třídě 5. (*nesú, táhnú, prosá, volajú*).⁸⁷

4. 2. 3. Přechodníkové konstrukce

Participium nt-ové existovalo ve staré češtině ve dvou typech. K prvnímu typu, který se uplatnil u sloves 1., 2., 3. a 5. třídy patřily přípony *-á* (pro rod mužský), *-úci (úc)* (pro rod ženský) a *-úce* (pro plurál všech rodů). Pro druhý typ, který se uplatnil u sloves třídy 4., byly typické koncovky *-ě(e), -ieci (iec)* a *-iece*. Dnes participiu nt-ovému náleží novější koncovky: *-a, -ouc, -ouce; -e, -íc, -íce*. Na rozdíl od staré češtiny, kdy se tvar neutra vyjadřoval pomocí tvaru maskulina, platí dnes první tvar jen pro maskulina, druhý tvar pro neutra a feminina a třetí tvar pro plurál všech rodů. Přechodník přítomný se dnes tvoří od kmene přítomného sloves nedokonavých a vyjadřuje současnost s obsahem přísudku v přítomnosti, minulosti a budoucnosti.

K prvnímu typu náležela i slovesa typu *kryti* (stč. *kryjě, kryjúc-*), *kupovati* (*kupujě, kupujúc-*), *mazati* (*mažě, mažúc-*), *volati* (*volajě, volajúc-*). Po staročeských hláskových změnách (*ie > í* a *'u > í*) však tato participia s měkkými kořennými či kmenovými souhláskami splynula s typem *trpě, trpíc-*.

Participiální základy *volajúc-, trpiec-* atd. se staly také východiskem pro tvorbu deverbálních adjektiv (zpřídavnělých přechodníků) typu *volajúcí, trpiecí*. V některých případech se ovšem deverbální adjektiva hláskově liší od příslušného participia. Důvodem je jejich dávný původ a to, že zakončení *-úci* se emancipovalo jako samostatný slovtvorný prostředek (staročeské *bydl'úci, čič'úci, hoř'úci*). Méně frekventované byly varianty s příponou *-ějúci (hoř'ějúci)* a *-ujúci (chod'ujúci)*. Pokud se tato skutečnost dochovala do nové češtiny, liší se od zpřídavnělého přechodníku významově (*hořící* kontra *horoucí*).⁸⁸

Participium s-ové se tvoří u sloves s kmenem zavřeným a u typu *tisknutí* příponami *-0, -ši, -še*; u sloves s kmenem otevřeným příponami *-v, -vši, -vše*. U sloves typu *pieti, pnu* se

⁸⁷ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 233–236.

⁸⁸ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 238.

vyskytovaly dvojí tvary: *spen, spenši, spenše* a *p'av, pěvši, pěvše*. Rozdíly, které vznikly mezi maskulinem a femininem působením přehlásky, se vyrovnaly jedním či druhým směrem: *sňav, sněvši ... dalo sňav, sňavši; udržav, udržěvši ... dalo udržev, udrževši*.

Adjektivizované složené tvary *přišedší, zajavší* a jiné vznikly teprve během národního obrození díky nápodobě ruštiny. Dnes se přechodník minulý tvoří od kmene minulého sloves dokonavých a vyjadřuje předčasnost před dějem přísudku. U tradičních nářečí participium *s-*ové ani jeho zbytky nenajdeme.⁸⁹

4. 2. 4. Préteritum

Opisný slovesný tvar préterita je tvořen spojením participia *l*-ového s indikativem přezenta slovesa *býti* (*nesl jsem, nesl jsi, nesl jest*). Ve 3. osobě singuláru a plurálu se tyto tvary již od nejstarších historických dob často vyskytují bez *jest* a *sú*. Počátkem 16. století jsou původní tvary typu *nesl jest* a *nesli sú* již velice vzácné. Ve 2. osobě singuláru došlo k redukci původního tvaru *jsi* na *-js* a dále na *-s* (*žejs ho slyšěti nerodil; uvedls ny*).⁹⁰

4. 2. 5. Kondicionál

Opisný slovesný tvar kondicionálu se od nejstarších historických dob vyjadřoval tvary aoristového plusquamperfekta, to znamená spojením tvarů *bych, bys, by, bychom, byste, by* a *l*-ového participia slovesa významového. Zpočátku se ve 3. osobě plurálu pravděpodobně užívalo původního tvaru *bychu*, který je však doložen jen vzácně, protože byl velice brzy nahrazen dnešním tvarem *by*. Ve 2. osobě singuláru nalezneme od 17. století analogické zakončení *-s* (*bys*).

Prostředkem jazyka nového je kondicionál minulý (*byl bych nesl, byl bych býval nesl*), který se ve staré češtině objevoval pouze v ojedinělých případech.⁹¹

4. 2. 6. Opisné tvary pasivní

Tyto tvary vznikají spojováním tvarů slovesa *býti* s participiem pasivním (*n*-ovým nebo *t*-ovým): *jsem nesen, bud' nesen, budu nesen*, popřípadě *byl jsem nesen, biech nesen* atd.

V nejstarších dobách se pasivní indikativ přezenta vyjadřuje slovesem reflexivním (*chválí se*), později především spojením participia pasivního s tvary slovesa *bývati* (*nebývá*

⁸⁹ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 242–243.

⁹⁰ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 244.

⁹¹ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 245.

súzen), tento způsob není však ustálen. Takový způsob vyjádření pasivního přezentu se zachoval až do národního obrození. Opisné tvary typu *chválen jest* měly totiž původně préteritální význam. Protože dlouhou dobu neexistovaly ustálené přítomní a futurální protějšky (spojení *bude súzen* bylo časově nevyhraněné, vyjadřovalo příležitostně také přítomnost), bylo možné – podobně jako ve spojení s původním participiem I-ovým – *jest* a *sú* jako znak třetích osob vynechávat (*uzřě, že země porobena, všeho dobrého zbavena*).

Dnešní způsob vyjádření se ustanovuje teprve od 2. poloviny 17. století, převážně ve století 18. (*je chválen* = přezens, *byl chválen* = préteritum). Opsané pasivum se tedy pevněji začleňuje do systému časů. V tomto případě je však užití znaků 3. osoby *jest* a *sou* (*nesen, nesení* ...) nutné, neboť tyto znaky mají zároveň platnost časovou, vyjadřují tedy přítomnost proti minulosti (*byl, byli*) a budoucnosti (*bude, budou*).⁹²

V lidovém jazyce takovéto složené vyjadřování pasivních tvarů nenajdeme. Musíme totiž odlišit skutečné pasivum (*jsem chválen*) od spojení deverbálních adjektiv se sponou *býti*, která má však význam resultativní, nikoli přímo dějový – tvoří se tedy od sloves dokonavých (spisovný výraz: *jsem unaven, je rozpoután, jsou svoláni*, lidový výraz: *pole je posečený*). V těchto případech nejde totiž vůbec o slovesný tvar, protože význam adjektivní (jakosti) zcela zatlačil do pozadí význam dějový.⁹³ Starý způsob vyjadřování dnes najdeme jen jako stylisticky příznakový v tzv. *biblickém* slohu (*psáno jest* ...).

Praktická část

V nominativu plurálu maskulin se v textu objevuje původní o-kmenová koncovka *-i* u substantiv životných *mniši* – 60s, *Poláci* – 71d, *poustevníci* – 58d, 73n, 74s, 75s, 76n, *řeholníci* – 21n, 51d, 73d, *samotníci* – 59n, 73d, *učedníci* – 64s, *žáci* – 71s a u maskulina cizího *clerici* – 60s. U všech těchto substantiv dochází v plurálu k alternaci souhlásky *k* > *c* (*poustevník* > *poustevníci*).

s. 60: *Po smrti pak jeho, která se přihodila léta Páně 430, jak clerici s. Augustýna, tak mniši a poustevníci velmi se rozmnožili ...*

s. 71: *Vojensky do jeho království vpadli Uhři, Poláci, Němci i Čechové, hanebně moravskou zem hubíce.*

s. 58: *Poustevníci tak se nazývají od pouště neb místa pustého, na kterém bydlí a život nábožný vedou, sloužíce Pánu Bohu na pustých místech ...*

⁹² Zbytky starého stavu nalezneme ještě v minulém století u *Jungmanna* v jeho překladu *Ataly*: ...*od nich všemožnou péčí chován jsem* ... (to znamená *byl jsem chován*).

⁹³ Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: s. 245–246.

s. 73: ... a když umřel, jej tu, kde jiní poustevníci bývali pochovaní, pohřbili.

s. 21: Zvědouce o něm řeholníci kláštera Břevňovského, pustili se po něm a hledali jej, ...

s. 73: ... ačkoliv na poušti některý čas i osamotě pozůstávali, však ale i řeholníci byli a k jisté společnosti řeholní přináleželi.

s. 59: ... od měst a lidí vzdálení, jsouce na světě jako ven z světa živí o samotě, a proto jinak se nazývají samotní neb samotníci.

s. 73: O těch toliko jest otázka, kteří samotníci slouli a k žádné společnosti nepatřili, jako byl s. Ivan, s. Máří Magdaléna, Rozálie a jim podobní ...

s. 64: Že pak pro pověst jména jeho mnozí učedníci za ním na poušť se táhli, jim představen byl za duchovního správce neb oppata.

s. 71: Kněží a žáci z Moravy do Čech se obrátili a v Moravě zůstal lid neumělý a hloupý, bez služby boží.

Koncovka **-i** se objevila i u cizího jména **Sorabi** – 6n.

s. 6: Nad kterýma panovali králové řečení Sorabi, kteří od králů franckých zahubení byli okolo léta Páně 524, a krajina učiněná landgrabství.

Koncovka **-i** se v nominativu plurálu životných maskulin vyskytla u několika substantiv řadících se k původnímu jo-kmenovému vzoru *oráč*. Jedná se o substantiva *barvíři* – 7n, *kacíři* – 35d, *muži* – 72s, *Němci* 71d. Nalezli jsme ji však také u substantiva rodu mužského neživotného *zázraci* – 35d (viz níže).

s. 7: Roste tu taky barvínek, kterého barvíři suken užívají a hojně odtád' odnáší, z kterého obyvatelové mnohé zisky nabývají.

s. 35: Stalo se to i v hlavním městě slezským Vratislavi, kdežto hned od toho času, jak kacíři poničili obrazy Matičky boží ... přestaly(i) všechny její obzvláštní milosti a zázraci.

s. 72: ... a tak dlouho po horách a lesích chodil, až přišel k jedné chaloupce poustevnické, kdež tři nábožní muži přebývali, od nich on žádal až do dne třetího odpočinutí.

s. 71: Vojensky do jeho království vpadli Uhří, Poláci, Němci i Čechové, hanebně moravskou zem hubíce.

V nominativu plurálu životných maskulin dochází také k dloužení díky vlivu nominativní koncovky mužských i-kmenů. Koncovka **-i** se objevila u maskulin *Páni* – 5d a *Uhří* – 4s, 71d. Zaznamenali jsme ji také u cizího vlastního jména *kartuziáni* – 74s.

s. 5: *Pání té krajiny nazývají se landgráfové jako zemští hrabata.*

s. 4: *V těch také letech mnohé a velké škody činili Uhří Čechům, potom od Čechů poražení.*

s. 71: *Vojensky do jeho království vpadli Uhří, Poláci, Němci i Čechové, hanebně moravskou zem hubíce.*

s. 74: *Pro rozmnožení řeholních svatých řádů, obzvláště poustevnických a mnišských, jakožto jsou poustevníci s. Pavla, s. Augustýna, itém kartuziání, kamaldulenští a jiní těm podobní ...*

Substantiva *bratří* a *kněží* se dříve jako tzv. staročeská kolektiva řadila k *ьja* –kmenové deklinaci a skloňovala se podle plurálových forem vzoru *laní*. Teprve v pozdější době se tvary *bratří*, *kněží* začaly chápat jako tvary plurálové či duálové. V našem textu se tvary *bratří* – 29n, 73n a *kněží* – 35s, 58s, 71s objevují také.

s. 29: *... bratří toho kláštera pro radost všemi zvony zvonili ...*

s. 73: *... v kterémž jsou bratří Zákona svatého Benedikta, a ten klášter Zábor se jmenuje.*

s. 35: *... za jehožto času povstali bludní kněží (totižto z husitské roty), tomu se při svých kázáních velmi rouhajíce ...*

s. 58: *Aniž se není co tomu diviti, poněvadž ani svatý Benedikt zakladatel tak slavného řádu, ani svatý František Seraffinský, ani svatý Pavel první poustevník, ani svatý Antonín veliký, kněží nebyli, a nicméně velicí svatí a divotvorní byli, jak Životové jejich oznamují.*

s. 71: *Kněží a žáci z Moravy do Čech se obrátili a v Moravě zůstal lid neumělý a hloupý, bez služby boží.*

Původní u-kmenová koncovka *-ové* se v nominativu plurálu životných maskulin (domácích i cizích) objevila u substantiv *apoštolové* – 61s, *dvořeninové* – 24s, 70d, *historikové* – 1n, 43d, 51s, *landgráfové* – 6n, *svědkové* – 34s, *theologové* – 74d, u obyvatelského jména *Čechové* – 47s, 71d a u substantiva původní u-kmenové deklinace *synové* – 61n.

s. 61: *Jako apoštolové učinění jsou knížata kněžská, tak s. Jan Křtitel učiněn jest knížetem poustevníků.*

s. 24: *Když tehdy jednoho dne k lesům těmto přijížděl a do nich se pustil, dvořeninové jeho onde i onde zvěři hledajíce, nic neprospívali.*

s. 70: *... chtěje biskupa u oltáře zamordovati; ale přednější dvořeninové jej obstoupili a od toho ohavného skutku, ačkoliv s velkou těžkostí, jej odvedli.*

s. 1: *O ctnostech a příkrým životě s. Vintíře mnozí historikové psali ...*

s. 43: *Tu též znamenati se má, že spisovatel Života jeho, ačkoliv starožitný a jemu přátelsky známý, žádné zmínky nečiní o Břežnici ani o Rabí, což všickni jiní historikové činí.*

s. 6: *Pání té krajiny nazývají se landgráfové, jako zemští hrabata.*

s. 34: *Svědkové toho byli Mikuláš biskup pražský a velký zástup lidu přítomného.*

s. 74: *Ano, takový život mnohem jest užitečnější pro shromáždění hojnějších zásluh, obzvláště které pocházejí z řeholních slibů a regul zachování, jak obyčejně učí theologové, nežli život svobodný.*

s. 47: *... na tom se horliví Čechové snesli, aby své posly do Říma vyslali a to při papeži snažně vyhledávali, aby Gunter řádem církevním za svatého byl vyhlášen.*

s. 61: *Naše kníže Eliáš, náš Elisaeus, naši vůdcové, synové proroků.*

Koncovku *-ové* nalezneme také u několika substantiv, která se původně řadila k jo-kmenové deklinaci. Jde o substantiva *císařové* – 83s, *dědicové* – 5s, *kazatelové* – 83d, *králové* – 6n, 83s, *obyvatelové* – 7n, *otcové* – 61s.

s. 83: *Takový strom hodněji sluje řehola s. Benedikta, kterou císařové, králové, knížata a kněžny tak zamilovali, že zanechavše slávy své světské, naposledy ji obejmuli a do ní vstoupili, aby ostatní čas živobyti svého samému Bohu tam sloužíce ztrávili.*

s. 5: *Ale dědičové mohou býti bratři a krevní přátelé, pročez k víře podobnější věc jest, že vždycky v svobodném stavu zůstával, neb jistě by o tom někdo byl nětco poznamenal.*

s. 83: *A pro ty příčiny kazatelové obyčejně svatého Benedikta připodobňují patriarchovi Abrahámovi ...*

s. 6: *Nad kterýma panovali králové řečení Sorabi, kteří od králů franckých zahubeni byli okolo léta Páně 524, a krajina učiněná landgrabství.*

s. 7: *Roste tu taky barvínek, kterého barvíři suken užívají a hojně odtád' odnáší, z kterého obyvatelové mnohé zisky nabývají.*

s. 61: *Těm se připojuje s. Jan Křtitel na poušti hned z mládí samotný bydlící, kterého za vůdce a knížete všech Nového zákona poustevníků téměř všickni svatí otcové uznávají.*

Koncovka *-ové* se v textu vyskytla u dvou tvarů, které sice označovaly osoby přirozeného rodu mužského, ale skloňovaly se podle a-kmenů (vzor *žena*) a ja-kmenů (vzor *dušě*). Jedná se o tvary *evangelistové* – 43d a *vůdcové* – 61n.

s. 43: *Čemuž se není co diviti, neb co jeden kronikář opustil, druhý to doložil, jest toho*

příklad i v Kristovém zákoně, neb co jiní evangelistové opustili, s. Jan Kristův miláček doložil.
s. 61: *Naše kniže Eliáš, náš Eliseus, naši vůdcové, synové proroků.*

Některá maskulina, která dnes považujeme za neživotná, se objevují v nominativu plurálu s tzv. zživotňující koncovkou *-ové*. Jsou to substantiva *divové* – 35s (zaznamenali jsme i tvar *divy* – 27d), *klášterové* – 51n, *národové* – 71d a *životové* – 58s.

s. 35: *Starožitný pak český kronikář Hájek píše, že takoví divové trvali až do krále Václava syna Karla čtvrtého jména toho císaře, za jehožto času povstali bludní kněží ...*

s. 27: *Jaké pak v následujících časech divy a zázraky při hrobě svatého Vintíře se zběhly, nimiž Bůh dotčeného svatého oslaviti ráčil, některý v pořádku svém následují.*

s. 51: *Počítali se v tom kraji dle Stránského a Balbina dva slavní klášterové řádu cistercienského: Vysoký, jinak Višňový Brod, latinsky Altoyadum, a Trnové, jinak Zlaté Koruny, Spineae feu Aureae Coronae.*

s. 71: *I zvěděvše okolní národové, že král moravský jest v zlořečení a skrze to, že jemu Pán Bůh žádného štěstí ani prospěchu nedá.*

s. 58: *Aniž se není co tomu diviti, poněvadž ani svatý Benedikt zakladatel tak slavného řádu, ani svatý František Seraffinský, ani svatý Pavel první poustevník, ani svatý Antonín veliký, kněží nebyli, a nicméně velicí svatí a divotvorní byli, jak Životové jejich oznamují.*

Neživotné substantivum *zázrak* jsme v nominativu plurálu našli ve tvaru, který známe dnes, a sice jako *zázraky* – 27d, 28n s koncovkou neživotných maskulin *-y*, ale také ve tvaru starším, tedy s původní o-kmenovou koncovkou *-i*: *zázraci* – 35d, 36n.

s. 27: *Jaké pak v následujících časech divy a zázraky při hrobě svatého Vintíře se zběhly, nimiž Bůh dotčeného svatého oslaviti ráčil, některý v pořádku svém následují.*

s. 28: *Zázraky u hrobu svatého Vintíře zběhlý.*

s. 35: *Stalo se to i v hlavním městě slezským Vratislavi, kdežto hned od toho času, jak kacíři poničili obrazy Matičky boží (slova jsou v předavku Historie české svatohorské z rozdílu prvního), přestaly(i) všecky její obzvláštní milosti a zázraci.*

s. 36: *Totížto pokud' pravá víra, horlivost k Bohu a jeho svatým trvá, potud i dobrodiní i zázraci trvají, přestávají, když ona přestává.*

Ačkoli pak při hrobu s. Vintíře ti zázraci tehdáž přestali, však potom na jiném místě počali, jak se v druhém dílu povídati bude.

Plurálovou koncovku *-y* jsme našli ve tvaru *posty* – 74s (dnešní *půsty*).

s. 74: ... *v kterých ustavičný posty, mlčení, užívání zíněných opasků a samota se přísně zachovává ...*

V nominativu plurálu maskulin jsme také zaznamenali koncovku *-é*. Tato koncovka se nově vyskytla u tvarů *lidé* – 62s (za dřívější *-ie>-i*) a *přátelé* – 5s, 29d.

s. 62: *Osvícení potom od Ducha svatého z učení a kázání apoštolského nábožní lidé obojího pohlaví zanechavše marností a rozkoší světských, jako i z příkladu Krista Pána a s. Jana na pouště se vydávali ...*

s. 5: *Ale dědicové mohou býti bratři a krevní přátelé, pročez k víře podobnější věc jest, že vždycky v svobodném stavu zůstával, neb jistě by o tom někdo byl nětco poznamenal.*

s. 29: *Všichni přátelé jeho z toho se radovali.*

V nominativu plurálu dále stojí několik substantivizovaných adjektiv, která se důsledně vyskytují s koncovkou *-í*. Jsou to např. tvary *břežničtí* – 39s, *divotvorní* – 58s, *duchovní* – 29n, 51s, *hodnověrní* – 39s, *kamaldulenští* – 74s, *nábožní* – 50n, *postižení* – 51s, *strážní* – 74n, *svatí* – 58s.

s. 39: *A v čas předešlého moru léta 1680 břežničtí mimo jiných patrona taky svatého Vintíře sobě zvolili.*

s. 58: *Aniž se není co tomu diviti, poněvadž ani svatý Benedikt zakladatel tak slavného řádu, ani svatý František Seraffinský, ani svatý Pavel první poustevník, ani svatý Antonín veliký, kněží nebyli, a nicméně velicí svatí a divotvorní byli, jak Životové jejich oznamují.*

s. 29: ... *z čehož tu přítomní duchovní dali zvoniti, spíváním a modlitbami Pána Boha chválice.*

s. 39: ... *jak mi hodnověrní povídali ...*

s. 74: *Pro rozmnožení řeholních svatých řádů, obzvláště poustevnických a mnišských, jakožto jsou poustevníci s. Pavla, s. Augustýna, itém kartuziáni, kamaldulenští a jiní těm podobní ...*

s. 50: ... *(čehož všickni nábožní želi) ...*

s. 74: *Nacházejí se sice mnozí poustevníci, kteří při některých kapličkách a posvátných místech jako nějací strážní bydlejí ...*

s. 51: *O klášteře Zlaté Koruny toto historikové píší a zkušenost samá svědčí, že postižení tam duchovní dva upálení byli ...*

V genitivu singuláru maskulin se pravidelně objevují tvary, které známe ze současné češtiny. O-kmenovou koncovku *-a* nalezneme u neživotných substantiv např. ve tvarech *bochnik* > *bochníka*, *dvůr* > *dvora*, *chléb* > *chleba*, *klášter* > *kláštera*, *kostel* > *kostela*, *les* > *lesa*, *svět* > *světa*, *zákon* > *zákona*, *život* > *života*; u názvů měsíců: *březen* > *března*, *červen* > *června*, *srpen* > *srpna*; u místních jmen: *Benešov* > *z Benešova*, *Břevňov* > *do Břevňova*, *Lapanov* > *z Lapanova*, *Passov* > *do Passova* a u živočišného jména: *had* > *hada*.

Životná maskulina mají genitivní koncovku *-a* ve tvarech *anjel* > *anjela*, *biskup* > *biskupa*, *Bůh* > *Boha*, *bratr* > *bratra*, *člověk* > *člověka*, *d'ábel* > *d'ábla*, *Duch* > *Ducha*, *opat* > *opata*, *Kristus Pán* > *Krista Pána*, *páter* > *pátera*, *patron* > *patrona*, *posel* > *posla*.

Koncovka *-a* je dále důsledně užitá u vlastních jmen domácích: *Bohuslav Čech* > *Bohuslava Čecha*, *Břetislav* > *Břetislava*, *František* > *Františka*, *Hájek* > *Hájka*, *Jan* > *Jana*, *Jindřich* > *Jindřicha*, *Karel* > *Karla*, *Pavel* > *Pavla*, *Petr* > *Petra*, *Prokop* > *Prokopa*, *Robert* > *Roberta*, *Svatopluk* > *Svatopluka*, *Štěpán* > *Štěpána*, *Václav* > *Václava*, *Vojtěch* > *Vojtěcha*, *Voldřich* > *Voldřicha* i u jmen cizích (často u jmen pocházejících z latiny po odsunutí koncového *-us*): *Agapitus* > *Agapita*, *Albánus* > *Albána*, *Alexandr* > *Alexandra*, *Augustýn* > *Augustýna*, *Benedikt* > *Benedikta*, *Dagobert* > *Dagoberta*, *Elizeus* > *Elizea*, *Ferdinad* > *Ferdinanda*, *Gaudencius* > *Gaudencia*, *Gothard* > *Gotharda*, *Innocencius* > *Innocencia*, *Jeskymulus* > *Jeskymula*, *Mauricius* > *Mauricia*, *Oktaviánus* > *Oktaviána*, *Otton* > *Otona*, *Ottogar* > *Ottogara*, *Pius* > *Pia*, *Raimundus* > *Raimunda*, *Severus* > *Severa*, *Synybaldus* > *Synybalda*, *Walerián* > *Waleriána*, *Wolfgang* > *Wolganga*.

Ve dvou případech je užitá starší o-kmenová koncovka *-a*. Jedná se o vlastní jména (název vesnice) *Špitál* a jeho genitiv *Špitála* –32d a (název řeky) *Jordán* a jeho genitiv *Jordána* – 59d. Obě substantiva mají dnes v genitivu koncovku *-u* (převzatou od u-kmenů), tu jsme u substantiva *Jordán* našli také.

s. 32: *Žena jedna ze Špitála skoro osum let nemoc krvotočnou trpěla: však skrze zásluhy svatého Vintíře bylo jí zdraví navracené.*

s. 59: *Těch i druhých mnoho se nacházelo brzo po zrostu církve svaté v Egyptě na horách Thebaitských a okolo řeky Jordána, kterých Životy vypsál s. Jarolím Damiánus a vysvětlil Heriberrus Rofweidus.*

s. 60: *Poustevníci, kteří v krajinách východních a okolo Jordánu se nacházeli, původ vzali od Eliáše a Elizea proroků ...*

Jo-kmenová koncovka *-e* se pravidelně objevuje v genitivu životných maskulin *císař* > *císaře*, *král* > *krále*, *mesiaš* > *mesiáše*, *mládenec* > *mládence*, *otec* > *otce*, *papež* > *papeže*, *pokušitel* > *pokušitele*, *spasitel* > *spasitele*, *stařec* > *starce*, *strejc* > *strejce*. Najdeme ji u vlastních jmen osob *Antoň* > *Antoně*, *Diviš* > *Diviše*, *Eliáš* > *Eliáše*, *Izaiáš* > *Izaiáše*, *Jan Křtitel* > *Jana Křtitele*, *Jaroš* > *Jaroše*, *Mikuláš* > *Mikuláše*, *Ondřej* > *Ondřeje*, *Řehoř* > *Řehoře*, *Vintíř* > *Vintíře* a u názvů zvířat: *kůň* > *koně*. Vyskytuje se i u neživotných substantiv *centnýř* > *centnýře*, *červenec* > *července*, *děšť* > *deště*, *kraj* > *kraje*, *měsíc* > *měsíce*, *nápoj* > *nápoje*, *oltář* > *oltáře*, *prasinec* > *prasince*; u názvu vesnice *Husinec* > *Husinece*.

Jiný původ má koncovka *-e* u substantiva *správce*, které se skloňovalo podle typu *duše* a u substantiv *den* > *dne*, *kamen* > *kamene*, *pramen* > *pramene*, která dříve náležela k n-kmenům.

V genitivu singuláru maskulin nalezneme u spousty neživotných substantiv také původní u-kmenovou koncovku *-u*, která se dochovala do dnešní doby a je koncovkou neživotných maskulin vzoru *hrad*. Jedná se většinou o jednoslabičné tvary *dům* > *domu*, *dar* > *daru*, *čin* > *činu*, *čas* > *času*, *chrám* > *chrámu*, *hrad* > *hradu*, *hrob* > *hrobu*, *krk* > *krku*, *lid* > *lidu*, *list* > *listu*, *letopis* > *letopisu*, *lov* > *lovu*, *mor* > *moru*, *návod* > *návodu*, *národ* > *národu*, *počet* > *počtu*, *pokrm* > *pokrmu*, *prospěch* > *prospěchu*, *rod* > *rodu*, *rok* > *roku*, *řád* > *řádu*, *skutek* > *skutku*, *mysl* > *smyslu*, *spis* > *spisu*, *statek* > *statku*, *stav* > *stavu*, *svátek* > *svátku*, *úraz* > *ourazu*, *věk* > *věku*, *zámek* > *zámku*, *zrak* > *zraku*. Koncovku *-u* najdeme také u cizích zeměpisných názvů: *do Damašku*, *do Erfurtu*, *z Hessu*, *do Hirsfeldu*, *z Mansfeldu*, *do Meriku*, *do Portugallu*, *z Švarcenburgu*.

Vlastní jména *Břimota* a *Fiala* označují sice osoby přirozeného rodu mužského, ale skloňují se podle typu *žena*. Mají tedy v genitivu singuláru koncovku *-y*.

s. 2: ... *od Jeronýma Zigmunda Fialy Budínskýho*.

s. 41: ... *a od Břimoty vhlídně uctěn byl, jak vypisuje Beckovský v listu 194*.

Pro genitiv plurálu maskulin je typická koncovka *-ů*, kterou známe z dnešní češtiny, a také koncovka *-ův*, která se objevovala v češtině starší. Novější koncovku *-ů* jsme zaznamenali u dnešních životných maskulin domácích i cizích, která se řadila k o-kmenovému skloňování: *anjelů* – 67d, *apoštolů* – 10s, *arcibiskupů* – 80n, *biskupů* – 80s, *bratrů* – 17s, 43s, 46n, 68s, *historiků* – 2d, *kardinálů* – 80n, *měšťanů* – 55n, *mnichů* – 80d,

opatů – 82d, pánů – 51s, poutníků – 57d, prelátů – 81d, 82d, proroků – 61n, protivníků – 63n, skribentů – 2d, studentů – 7n a u obyvatelského jména Čechů – 4s.

s. 67: Tělo její panenské, po vykročení nevinné, ano anjelské duše, od anjelů pohřbené bylo a 470 let v zemi jako nějaký drahý poklad skryté leželo ...

s. 10: ... umínil sobě k tomu cíli svatou do Říma pouť vykonati, aby skrze orodování svatých apoštolů šťastně do nového života vkročení mohl učiniti.

s. 43: Těma tehdy zlatýma stezkama, když na Břežnici (kdekoliv ona byla) přišel, na Rabi čtyry míle od Břežnice se odcnul a tam poušť sobě zarazil, kdežto prozrazen a od bratrů břežňovských nalezen, ...

s. 2: Však bez ourazu vejš odemně jmenovaných kronikářů, historiků a vzáctných skribentů.

s. 51: První od rožumberských pánů, druhý od Ottogara posledního toho jména krále vystavený, založený a hojně nadaný, ale oba od husitsko-táborské zběře léta 1420. porušení a zohavení.

s. 57: Pozůstává ještě jedna otázka, která mi několikrát od pobožných poutníků podaná byla, totižto: zdali s. Vintíř byl knězem podle řádu církevního posvěcený?

s. 4: V těch také letech mnohé a velké škody činili Uhři Čechům, potom od Čechů poražení.

U životných maskulin, která se skloňovala podle jo-kmenového typu *oráč*, se genitivní koncovka *-ů* vyskytla u tvarů: *císařů – 63n, 83d, ctitelů – 2d, dědiců – 5s, 9d, králů – 6n, 83d, kronikářů – 2d, mužů – 54d, otců – 69s, 75s, papežů – 79n, poslouchačů – 17s, rodičů – 53d, 64n, učitelů – 7n a vězňů – 45s.*

s. 63: ... za času Decia a Valeriána císařů ukrutných protivníků víry křesťanské ...

s. 9: Pročež umínil sobě všecko své zboží jmenovanému klášteru s povolením dědiců svých zanechati a odevzdati ...

s. 69: Tak učinil i s. František de Paula, který před založením svého řádu čtyry léta na poušti svatě živ byl pod cvičením otců rassinenských řádu s. Benedikta.

s. 17: ...; což obzvláště činil před jeho svátkem tak, že oči všech bratrů a poslouchačů slzemi hojně polité bývaly.

s. 53: ... z urozených rodičů splozený a léta 1581. narozený, který svou apoštolskou prací s horlivostí všeckny téměř neřády husitské z toho a plzenského kraje vykořenil a vypudil.

s. 7: ... ostatní díl husitských učitelů a studentů pro kacířské bludy z Prahy vypovědín byl, nejvíce do Erfurtu se jich přestěhovalo a shrnulo.

s. 45: Píše sice Raderus, že to darování těch vězňů se stalo při smrti s. Vintíře léta 1045. ...

Koncovku *-ů* jsme objevili také u maskulin s nominativem singuláru končícím na *-a*: *husitů* – 82s a *patriarchů* – 80s, která se skloňovala dle a-kmenového typu *žena*, a u u-kmenového typu *synů* – 83d. Objevila se také u substantiva *lidé* (genitiv plurálu měl tvar *lidů* – 70d).

s. 82: ... *kolik ale klášterů toho s. řádu zde se nacházelo, vypisuje Balbín in Bohemia Sancta, všechny téměř od husitů zrušené a skažené ...*

s. 80: *Kardinálů s. římské církve z toho s. řádu učiněno bylo 180, mezi nimi s. Petr Damiány, arcibiskupů 1564, biskupů 3512, patriarchů 52 ...*

s. 83: *Královských a knížecích synů a dcer veliký počet, jak vypisuje Beyerling a Englgrave locis citatis.*

s. 70: *Toho času veliký jest byl hřmot od lidí, řechtání od koňstva ...*

Neživotná maskulina patřící k o-kmenovému, jo-kmenovému a u-kmenovému skloňování měla většinou genitivní koncovku *-ů*: *klášterů* – 60d, 77n, 79n, 80d, 82s, *kostelů* – 14n, *lesů* – 15s, 22n, 39n; *centnýřů* – 6d; *darů* – 44s, *časů* – 46s, 80s, *granátků* – 52s, *kroků* – 67s, *opasků* – 74s, *řádů* – 74n, *slibů* – 74d, *strůsků* – 52d, *zámků* – 6n a *zázraků* – 27s, 35n.

s. 14: *V kostele hlavním u s. Víta v Praze pochován, pobožnosti své v vystavení a nadání mnohých klášterů a kostelů slavné památky zanechal.*

s. 6: ... *a věž, v které se nachází ten rozhlášený zvon Zuzanna nazvaný léta 1497. litý, kterýžto 270 centnýřů váží a má býti největší v německých zemích.*

s. 44: *Náchylnost k svatému Vintíři jakožto kmotru svému Břetislava knížete poznati se může z těch darů, které Břetislav klášteru Břevňovskému při jeho pohřbení štědře udělil, o kterých zmínka se učinila v rozdílu 13.*

s. 67: ... *na místě Quisquinia řečeném, třicet tisíc kroků od města Panormu o samotě bydlela...*

s. 74: ... *v kterých ustavičný posty, mlčení, užívání žiněných opasků a samota se přísně zachovává ...*

s. 74: *Ano, takový život mnohem jest užitečnější pro shromáždění hojnějších zásluh, obzvláště které pocházejí z řeholních slibů a regul zachovávání, jak obyčejně učí theologové, nežli život svobodný.*

s. 35: *P. Balbín navrhuje, že takových zázraků přes tři sta u hrobu s. Vintíře poznamenáno bylo, ale ty skrz rozličný příhody s rejstrama zahynuly.*

Koncovku **-ův** jsme našli u dnešních životných maskulin patřících k o-kmenovému skloňování u tvarů: *anjelův* – 17s, *apoštolův* – 70n, *bratrův* – 72d, *duchův* – 17s, *d'áblův* – 17s, 31d, *katolíkův* – 35d, *poslův* – 18d, *poustevníkův* – 16s, 60d, 72d, *předkův* – 5s, *svědkův* – 33s a u dvou živočišných jmen *orlův* – 12d a *psův* – 70d.

s. 17: *Dostal taky dar od Boha rozeznání duchův, aby poznati mohl lest a chytrost osidel d'áblův v spůsobu anjelův světla se zjevujících, jakož jest poznal v poustevníkovi Tamonovi, kterého nepřítel zlý v spůsobu nebeského posla oklamati přišel.*

s. 70: *I přihodilo se na den ss. apoštolův Petra a Pavla, že král opustiv služby boží ...*

s. 72: *Když pak na sobě nemoc těžkou poznával, svých bratrův poustevníkův povolal ...*

s. 35: *... chtě prokázati, že čest, která se od katolíkův děje obrazům Matky boží, není než pouhá modloslužebnost Bohu protivná ...*

s. 18: *Nicméně na třetí poslův vyslání a poručení svých vrchních na cestu se vydal a k s. Štěpánu králi uherskému strejci svému přijel.*

s. 5: *Jedinká zmínka se činí v jeho životě, že jmění své, které od předkův svých nabyl ...*

s. 33: *Svědkův bylo na to mnoho vedeno.*

s. 12: *Podobná jest urozenost orlův letem svým všeliké ptactvo přemáhajících.*

s. 70: *Toho času veliký jest byl hřmot od lidí, řechtání od koňstva, zvuk od troubení a od psův štěkání v tom kostele.*

V jednom případě se genitivní koncovka **-ův** vyskytla u jména skloňovaného podle typu *oráč*, a sice ve tvaru *rytířův* – 2n.

s. 2: *Itém nachází se Život vejtažně vypsany v knize jejíž titul jest: Dvanácte v řádu rytířův božích.*

U neživotných maskulin se koncovka **-ův** objevila v genitivních tvarech *divův* – 35s, *hříchův* – 65s, 66n, *národův* – 84n, *zázrakův* – 36n a *žalmův* 16d.

s. 35: *... lidu prikazovali, aby tam nechodili, pravíce rouhavě, že není Guntýř ale Huntýř, a tu hned Pán Bůh více svých divův ukazovati neráčil.*

s. 65: *Sem patří z pohlaví ženského s. Máří Magdaléna, která ačkoliv všech hříchův svých od samého Krista Pána odpuštění dostala ...*

s. 84: *... neb jako on byl otec mnohých národův (což znamená jeho jméno), tak svatý Benedikt učiněn byl otcem duchovním mnohých národův ...*

s. 36: *... hned byl konec všech zázrakův, skrze týž obraz od Boha činěných.*

s. 16: *Dal Pán Bůh s. Vintíři milost, že ačkoliv se Písmu svatému mimo žalmův neučil, však nicméně Duchem svatým osvícen jsa ...*

V genitivu plurálu se objevili také tvary *bratří* – 49n a *přátel* – 31s, 34d.

s. 49: *Ten klášter po časech od knížete Břetislava častěji chváleného a od krále Ottogara třetího tak byl poctěn a nadán, že v něm tři sta bratří Pánu Bohu sloužilo ...*

s. 31: *... s velikou radostí všech přátel k prvnějšímu zdraví přišla.*

V dativu singuláru maskulin se objevuje koncovka *-ovi* u většiny vlastních jmen domácích i cizích, která náležela k o-kmenové či jo-kmenové deklinaci: *Břetislavovi, Benediktovi, Gothardovi, Gunterovi, Ivanovi, Jindřichovi, Ludvíkovi, Mainhardovi, Raimundovi, Štěpánovi* (objevili jsme také tvar *Štěpánu*, viz níže), *Vigbertovi; Ananyášovi, Bořivojovi, Svatobojovi*. Tuto koncovku najdeme také u apelativního maskulina patřícího k o-kmenové deklinaci: *opatovi* – 8s, 27s, 56n (v jednom případě jsme u tohoto substantiva zaznamenali o-kmenovou koncovku *-u*, viz níže) a u maskulina skloňovaného podle a-kmenů: *patriarchovi* – 83d.

s. 56: *Léta 1040. s. Vintíř klášter svůj Rinchenau se všemi případnostmi odevzdal opatovi Raimundovi v Niderwaldu na všeckny budoucí časy s přídavkami císaře Jindřicha čtvrtého.*

s. 83: *A pro ty příčiny kazatelové obyčejně svatého Benedikta připodobňují patriarchovi Abrahámovi ...*

Dativní koncovku *-u* nalezneme u o-kmenových maskulin *biskupu* – 70n, *Bohu* – 10n, 18d, *kmotru* – 44s, *kurfírťu* – 6s, *opatu* – 9s, *Pánu* – 39n; u vlastních jmen *Pavlu* – 9n, 23n, *Prokopu* – 77n a *Štěpánu* – 18n, 18d. O-kmenová koncovka se v dativu objevila i u substantiva skloňovaného podle u-kmenové deklinace *syn* > *synu*.

s. 70: *... biskupu poroučeje, aby mše svaté nesloužil, až se on zase z lovu navrátí.*

s. 10: *... který s ním pracoval, aby od toho upustil a zcela se Bohu oddal a život vedl pod správou a poslušenstvím vrchního.*

s. 44: *Náchylnost k svatému Vintíři jakožto kmotru svému Břetislava knížete poznati se může z těch darů ...*

s. 6: *Nyní větším dílem náleží kurfírťu mainckému a knížatům saským.*

s. 9: *Tak vyučen s. Vintíř, zahodil se k s. Vigbertovi opatu kláštera Gellingen řečeného, kdež mu se bydliti líbilo.*

s. 39: ... že to místo nad Hartmanicí, kde nyní Dobrá Voda jest svatého Vintíře, tehdáž se nazývalo Břežnice a patřilo vysoce urozenému svobodnému Pánu z Újezda.

s. 9: Tak učinil i Kristus Pán, který s. Pavlu na době vyvolené, když ho za učitele národu sobě strojil, poručil mu jíti ...

s. 77: Pravda jest, že některým řeholním osobám dávalo se někdy od vrchních dovolení na poušť odjíti a z klášterů na pustá místa se odebrati, jako svatému Prokopu ...

s. 18: ... a k s. Štěpánu králi uherskému strejci svému přijel.

s. 29: On pak modle a postě se, sám do Čech odešel a v Břevňově z vnuknutí božího vyrozuměl, že synu doma slepému zrak navrácen jest i zdraví.

Substantiva patřící k jo-kmenovému typu *oráč* mají důsledně koncovku *-i*: *císaři* – 11d, *čtenáři* – 41s, *králi* – 8d, 18n, *landgraběti* – 7s, *muži* – 11s, 45n, *strejci* – 8d, 18d. Tato koncovka stojí také u vlastního jména *Vintíř* > *Vintíři*.

s. 11: Zatím s. Gothard všechno to oznámil s. Jindřichovi císaři, který povolav k sobě Vintíře, jemu přísně a vážně domlouval, jeho vrtkavost a nestálost vytejkal.

s. 41: Což ačkoliv nejistím, nicméně zdání mé vypisují, zanechávaje laskavému čtenáři zdání jeho.

s. 8: List v německé řeči sepsaný, z kláštera Rinchenau mně onehdá odeslaný oznamuje, že s. Vintíř stroje se k s. Štěpánovi králi uherskému strejci svému jeti ...

s. 7: ... s. Alžběta Ondřeje krále uherského dcera landgraběti z Hessu a turýnskému Ludvíkovi k manželstvu daná ...

s. 11: ... kterými svatému a muži božimu opatovi Gothardovi veliké nepřiležitosti činil; ...

s. 1: Kdežto celý jeho Život se nachází sepsaný od jistého přátelsky známého svatému Vintíři.

Neživotná substantiva o-kmenové, jo-kmenové i u-kmenové deklinace mají dativní koncovky, které známe ze spisovné češtiny dnes: *dvoru* – 18d, *klášteru* – 9d, *světu* – 22d, 67d, *životu* – 9n, 12d; *cíli* – 10n, *kraji* 51d, 53s, *oltáři* – 70s; *domečku* – 64d, *hrobu* – 29n, 31n, *lidu* – 35s, 71n, *moru* – 68n, *oumyslu* – 10d, *podivu* – 80d, *pokrmu* – 19n, *posledku* – 57n, *prospěchu* – 75d, *řádu* – 69d, 78n, *stavu* – 8n, 55s, *svátku* – 31d, *užitku* – 81d, *východu* – 50s, *západu* – 50s. Koncovku *-u* jsme v dativu singuláru našli také u dvou vlastních jmen: *Gelingu* – 55s a *Jordánu* – 62s, 66d.

s. 18: ... aby ke dvoru královskému jeti měl.

s. 67: ... aby se někdy zarmoucené vlasti, ano i všemu světu k potěšení a pomoci vyjevilo ...

- s. 10: ... *umínil sobě k tomu cíli svatou do Říma pouť vykonati* ...
- s. 51: *Ačkoliv tomu kraji na ourodě nic neschází, nicméně všechny jiné kraje hojností dobrých perel někdy převyšoval.*
- s. 64: ... *léta věku svého patnáctého na poušť se vydal a v jeskyni vostával, hrobu více než domečku neb boudě podobná* ...
- s. 68: *Ctí se ta svatá knížecí poustevnice čtvrtého dne měsíce září jakožto patronka proti moru.*
- s. 19: ... *král ho snažně žádal, aby masitého pokrmu požíval, on pak postem svatým zavázán jsa, pokrmu tomu odpíral* ...
- s. 31: *Na poděkování každý rok se postil k svátku svatého Vintíře.*
- s. 50: *K půlnoční straně stýká se s krajem podbrdským, k východu s krajem vltavským a bechýnským, k polední straně s Rakousy, k západu s plzenským.*
- s. 55: ... *pustil se do Niderwaldu na pustá místa k Gelingu* ...
- s. 66: *Když Zozimus v určitý čas k Jordánu se přibližoval* ...

V dativu plurálu se objevuje koncovka **-ům** u maskulin životných i neživotných: *Čechům* – 71n, *historikům* – 37d, *chodcům* – 42d, *kronikářům* – 37s, *Němcům* – 40n, *Pánům* – 50d, *potomkům* – 42d, *přátelům* – 29d; *lesům* – 24n, *obrazům* – 35d, *podvodům* – 75s.

- s. 71: ... *slovo boží Čechům kázal* ...
- s. 42: *Nepochybně žeť pro pohodlí a snadnost, kterou chodcům činí* ...
- s. 50: *Ten kraj před léty počítal dvadeceti a čtyry zámky neb hrady k rozličným Pánům patřící...*
- s. 29: *V Turýnské zemi Petr Vladyka tři léta těžkou nemocí soužen a přátelům obtížný jsa* ...
- s. 24: *Když tehdy jednoho dne k lesům těmto přijížděl a do nich se pustil* ...
- s. 35: ... *chtě prokázati, že čest, která se od katolíkův děje obrazům Matky boží, není než pouhá modloslužebnost Bohu protivná* ...
- s. 75: ... *a proti osidlám d'ábelským a podvodům pekelného hada nástroje a prostředky sobě činili a o ně se radili.*

U maskulina *host* najdeme v dativu plurálu původní tvar i-kmenové deklinace: *hostem* – 16n, ale také nový tvar *hostům* – 55d.

s. 16: *Ačkoliv pak k přicházejícím hostem štědrý a přívětivý byl, nicméně bratry své a tovaryše skrovně choval, taky i vodu podle míry jim uděluje.*

s. 55: *... ačkoliv hostům štědře křesťanskou lásku prokazoval.*

V dativu plurálu maskulin se objevily také tvary *lidem* – 47d a *bratřím* – 47s.

s. 47: *... neboť ta milost budoucím lidem od Boha jest zanechaná ...*

s. 47: *... svým duchovním bratřím nařídil, aby se postili, na modlitbách vroucně trvali ...*

V akuzativu singuláru i plurálu se objevují pravidelné koncovky, které známe z dnešní spisovné češtiny. Životná maskulina cizí i domácí mají v singuláru původní o-kmenovou koncovku *-a*: *anjela* – 25n, *Benedikta* – 69s, *biskupa* – 8s, 70d, *Boha* – 28n, *Břetislava* – 13d, *Dionýsia* – 57n, *Ivana* – 22s, 64d, *Jindřicha* – 38s, *kmotra* – 14s, *magistra* – 57n, *opata* – 20s, 64s, *patrona* – 16s, *páva* – 19s, *Pavla* – 22d, 68d, *probošta* – 57n, *Prokopa* – 44n, *ptáka* – 19s, *syna* – 29s, *synáčka* – 32s, *Štěpána* – 20n.

U životných maskulin, která se skloňovala podle typu *oráč*, nalezneme v akuzativu singuláru koncovku *-e*: *Antoně* – 23s, *Blažeje* – 35n, *krále* – 20n, 55n, *muže* – 21s, *otce* – 35n, 69n, *starce* – 25n, *učitele* – 9n, *Vintíře* – 11d, 30d. Tato koncovka se jako novější pravidelně objevuje u maskulin patřících k typu *duše*: *správce* – 64s, *vůdce* – 61s.

Koncovka *-u* je příznačná pro vlastní jména skloňující se podle typu *žena*: *Břimotu* – 44n, *Cirhu* – 82n, *Strachotu* – 82n.

Neživotná maskulina mají ve všech případech singuláru stejné akuzativní koncovky, které známe z dnešní češtiny.

V akuzativu plurálu životných maskulin jsme zaznamenali případ, kdy došlo k odchylce od dnešního spisovného jazyka, a sice ve tvaru *přátely jeho* – 27d, kdy autor užil původní o-kmenovou koncovku. Dnes převládlo zakončení na měkkou koncovku *-e*.

s. 27: *Kníže Břetislav opatovi Mainhardovi v témž kostele před oltářem daroval tyto vesnice: Nezamyslice, Hyšice, Hejno a jiné v práchenském kraji; žádaje, aby za něho, rod a přátely jeho často k Pánu Bohu se modlili.*

Ve tvaru *neřadí husitské* – 53d došlo pravděpodobně k záměně akuzativu za nominativ plurálu a k dloužení v koncovce pod vlivem mužských i-kmenů. V jiném případě jsme však našli tvar *neřády* – 70n.

s. 53: ... *který svou apoštolskou prací s horlivostí všechny téměř neřádí husitské z toho a plzenského kraje vykořenil a vypudil.*

s. 70: ... *a sotva při tom mladém králi půl léta bydlel, již při něm veliké neřády viděl.*

U neživotného substantiva *den*, které se skloňovalo podle starých n-kmenů, se v akuzativu plurálu vyskytuje původní duálový tvar *dni* – 34n.

s. 34: *Nějaká Drahomilla z Benešova s dcerkou svou, již jedenácte let slepou, do Břevňova přišla, tři dni snažně Pánu Bohu se modlila za ní, i uzdravená jest.*

V ostatních případech plurálu životných i neživotných maskulin byly užity koncovky správné: *časy* – 2s, 56n, *bludy* – 7n, *bratry* – 11n, 58s, *břehy* – 12d, *činy* – 80n, *holomky* – 51n, *hrady* – 50d, *kapouny* – 16d, *kláštery* – 76d, *kraje* – 51d, *krkavce* – 63s, *lesy* – 20d, *lidi* – 32n, *nástroje* – 75s, *obrazy* – 35d, *omyly* – 36d, *opasky* – 10d, *ostatky* – 46d, *ostrovy* – 60d, *oudy* – 28n, *patrony* – 48n, *podvody* – 11n, *poklady* – 68n, *posly* – 18d, 47d, *postevníky* – 44n, 75s, *posty* – 72d, *prostředky* – 75s, *skutky* – 13s, 64s, 80n, *sousedy* – 35n, *spěvy* – 49n, 81d, *tovaryše* – 15d, *vlastence* – 54n, *zámky* – 50d, *zázraky* – 57n, *zisky* – 7n, *žalmy* – 81d, *živly* – 12s, *životy* – 65n, 80n.

Ve vokativu singuláru maskulin jsme objevili tvary, které známe z dnešní spisovné češtiny. Substantivum *kníže* náleželo k nt-kmenové deklinaci a skloňovalo se podle typu *kuř*. Ve vokativu se tedy vyskytl tvar *kníže!* – 25s, který jsme objevili v jednom případě.

s. 25: *Nelekej se, kníže, já jsem Vintíř kmotr tvůj, na rukouch svých při křtu svatém tebe jsem držel.*

Ostatní tvary vokativu singuláru byly: *Břetislave* – 24d, *Martine* – 47d, *synu* – 31d.

s. 31: ... *Muž boží dí k němu: synu, skrze tu ránu sprostěn budeš.*

V lokálu singuláru se objevuje původní koncovka *-e/ě* u následujících neživotných tvarů: *v Břevňově* – 29d, 33s, 49n, 81d, *při dvoře* – 13d, 19n, *v Egyptě* – 59d, 63n, *na hradě* – 44d, *na chlebě* – 16n (dnes užíváme tvar *na chlebu*), *v chrámě* – 35d, *v kostele* – 14n, 27s, *na kameně* – 27n, *v lese* – 36d, *v městě* – 35d, *po/v roce* – 66d, 68n, *v sněmě* – 49s (dnes užíváme tvar *ve sněmu*), *na/ve světě* – 59n, 62d, *o/v životě* – 5s, 36d, 58d. Jiného typu je ovšem koncovka *-e* ve tvaru n-kmenovém *ve dne* – 30d.

s. 16: ... *na ječném chlebě, žaludech, planém ovotci a vodě živ jsa ...*

s. 19: *Když tehdy svatý Vintíř jej navštívil, velmi z toho s. král se radoval a jakž nad jiné jej*

sobě vážil, tak nad jiné o něj péči měl, aby při dvoře náležitě uctěn a chován byl.

s. 44: *Mimo toho taky v Moravě jistou kaplu ke cti ss. Petra a Pavla na hradě Rejhrad, kdežto klášter téhož svatého řádu jest, z ohledu téhož svatého postaviti dal ...*

s. 35: *Když v tom městě v chrámě s. Doroty jeden vyběhlý mnich ... o zázračném obraze Panny Marie v dotčeném chrámě zůstávajícím rouhavé kázání učinil ...*

s. 27: *Jakých pak zásluh před Bohem byl svatý Vintíř mimo toho, co vejš praveno jest, taky i z toho poznati se může, že na kameně, na kterém modle se klekával ...*

s. 49: *Oppat toho kláštera knížecí důstojností obdařen byl a v sněmě po biskupu pražským první místo měl i obdarování, že mohl peníze bítí a svou minci mítí.*

Převažující koncovkou je ovšem koncovka **-u**. Nalezneme ji ve tvarech: *po běhu* – 24s, *v Boru* – 53n, *v červnu* – 54d, *po/při divu* – 29d, 33s, *v dílu* – 4d, 36s, *v duchu* – 77s, *při křtu* – 13s, 25s, *po hábitu* – 10d, *v Irlandu* – 81d, *na Karmelu* – 61n, *na kůru* – 81s, *v listu* – 15s, 41n, 44d, *o obraze* – 35d, *po/v oděvu* – 10d, 28d, *v Pánu* – 68d, *v počtu* – 13s, 80d, *v pořádku* – 27d, *v postu* – 62d, 66s, *v prachu* – 50s, *na sloupu* – 65n, *v smyslu* – 39n, *v způsobu* – 17d, 31d, *v stavu* – 5s, 49d, *v strachu* – 24s, *v Turyngu* – 16d, 55n, *na/v vosku* – 21n, 27n, *na vrchu* – 20d, 21n, *při začátku* – 49d, 60n, *po zrostu* – 59d.

s. 36: *... jak se v druhém dílu povídati bude.*

s. 10: *Po přijatém tedy řeholním hábitu neb oděvu Vintíř zase k svému předešlému oumyslu se navrátil ...*

s. 13: *... a jeho při křtu svatém na ruce své držel.*

s. 41: *... jak vypisuje Beckovský v listu 194.*

s. 35: *Když v tom městě v chrámě s. Doroty jeden vyběhlý mnich ... o zázračném obraze Panny Marie v dotčeném chrámě zůstávajícím rouhavé kázání učinil ...*

s. 62: *... aby Bohu svému, samotní samému, ve světě od světa vzdálení, v příkrostiti života, v ustavičném postu, mrtvením a trýzněním těla, bezevší lidské překážky sloužili ...*

s. 65: *... kteří téměř čtyrydcet let na sloupu stáli, až jim červi nohy prolízali ...*

Obě lokálové koncovky jsme objevili ve tvarech: *po/v čase* – 13n, 20s, 26s, ale i *v času* – 56d; *na/o/při hrobě* – 27d, 28d, 46s, ale i *při hrobu* – 36n; *o/v klášteře* – 12s, 20s, 51s, ale i *o klášteřu* – 49s; *v řádě* – 10n, ale i *v řádu* – 2n.

s. 13: *... nýbrž dáleji a dáleji tak v duchovenstvu prospíval, že v krátkém čase oči všech naň obrácené byly ...*

- s. 56: *V tom času před skonáním svým nalezen byl od Břetislava knížete českého ...*
- s. 27: *Jaké pak v následujících časech divy a zázraky při hrobě svatého Vintíře se zběhly ...*
- s. 36: *Ačkoli pak při hrobu s. Vintíře ti zázraci tehdáž přestali ...*
- s. 51: *O klášteře Zlaté Koruny toto historikové píší ...*
- s. 49: *Mnohé jiné pověstné a chvalitebné památky o tom slavném klášteřu, kdo žádostiv jest věděti, ...*
- s. 10: *Napraven trochu jsa Vintíř, aby v témž řádě k pokání svatému a k službě boží dokonale se odevzdal ...*
- s. 2: *Itém nachází se Život vejtažně vypsany v knize, jejíž titul jest: Dvanácte v řádu rytířův božích.*

U životných maskulin skloňovaných podle původního typu *chlap* najdeme v lokálu singuláru koncovku **-u**: *po biskupu* – 49s, *po Kristu Pánu* – 17s a koncovku **-ovi**: *o Benediktovi* – 17s, *po miláčkově* – 65s, *v poustevníkově* – 17d, *o Prokopovi* – 58n, *v Tamonovi* – 17d; u tvarů skloňovaných podle typu *oráč* se objevuje koncovka **-i**: *po Kristu Ježíši* – 65s, *na koni* – 70s, *při králi* – 70n, *při papeži* – 47s, *o/po Vintíři* – 14n, 48n.

V lokálu plurálu najdeme o-kmenovou koncovku **-ích** ve tvaru *po/v lesích* – 23d, 72n.

- s. 23: *... a tam v hustých a velikých lesích lov sobě držeti oblíbil.*

Jako příznaková se ovšem vyskytuje u takových tvarů, u kterých dnes najdeme pouze u-kmenovou koncovku **-ech**: *v klášteřích* – 82d, *v mravích* – 17s, *v řetězích* – 29n, *v spěvích* – 76d.

- s. 82: *Jaký ale počet duchovních v těch klášteřích se nacházelo a co dobrého skrze ně se působilo, každý sobě pomysliti může a již v jiných vypsáno jest.*
- s. 17: *Byl totižto, co se o svatém Benediktovi (kterého v mravích a ctnostech po Kristu Pánu následoval) píše, uměle neumělý a učeně neučený.*
- s. 29: *Pán jeden jménem Račín d'áblem posedlý, k hrobu svatého Vintíře v řetězích přiveden, hned byl zproštěn: ...*
- s. 76: *... a tam Bohu svému na společných modlitbách a v církevních spěvích dnem i nocí sloužejí.*

U-kmenová koncovka **-ech** se vyskytla u neživotných maskulin *po/v časech* – 21d, 49n, *po dnech* – 72s, *na gruntech* – 67s, *na místech* – 53n, *v oukladech* – 75n, *v postech* – 43d, *v rozdílech* – 54d, *v řádech* – 76s, *v životech* – 75s, *na žaludech* – 16n. V jednom případě jsme ji zaznamenali u životného maskulina *na apoštolech* – 17d.

s. 21: ... *aby v následujících časech podobným způsobem od spoluduchovních obtěžován nebyl* ...

s. 72: *Po třech dnech snázně jich zase prosil, aby jej mezi sebe přijali* ...

s. 67: ... *na gruntech svého Pana otce, na místě Quisquinia řečeném, třicet tisíc kroků od města Panormu o samotě bydlela* ...

s. 53: *Zdravé a hojitedlné vody v tom kraji na mnohách místech se nacházejí* ...

s. 75: *V pokušeních a ďábelských oukladech snadněji sobě pomoci můžeš při společnosti nežli sám sobě zanechaný.*

s. 43: ... *a tam o samotě, všem nepovědomý Panu Bohu v příkrosti života, v postech a modlitbách sloužil až do skonání.*

s. 54: *Často v předešlých rozdílech stala se zmínka o tomto listu* ...

s. 76: ... *najde poušť a samotu také v řeholách, v celle neb komůrce své, obzvláště v řádech poustevnických* ...

s. 75: ... *jak v Životech jejich čteme, nežli zde v společnosti.*

s. 16: ... *na ječném chlebě, žaludech, planém ovotci a vodě živ jsa* ...

s. 17: ... *který z neumělých umělé činí, z neučených učené, jak na svatých apoštolech seznáváme* ...

V jednom případě jsme v plurálu objevili užití nesprávného genitivního tvaru *o proroků a poustevníků* – 61n, místo správného lokálu: *o prorocích a poustevnicích*.

s. 61: *O těch dvouch velikých proroků a poustevníků píše s. Jarolím* ...

V instrumentálu plurálu životných i neživotných maskulin užívá Jiří David náležité koncovky, které známe z dnešní češtiny (*s anjely* – 65s, *s bratry* – 20d, *s lidmi* – 62n, 69d, *s muži* – 9n, *s nebešťany* – 59s, *s neřády* – 82s, *mezi patrony* – 39n, *nad Poláky* – 24n, *mezi Sassy a Hassy* – 5d, *mezi spisovateli* – 38d, *svědky* – 34n, *s tovaryši* – 41n; *bludy* – 7n, *časy* – 59s, 75s, *divy* – 44n, *mezi kraji* – 50s, *mezi lesy* – 59n, *s národy* – 7d, *posty* – 15s, *příběhy* – 50d, *řetízky* – 83s, *vejstupky* – 5n, *vrchy* – 6n, *zázraky* – 44n, *zvony* – 28s, 29n).

Ve dvou případech pronikla do instrumentálu plurálu maskulin ženská plurálová koncovka **-ami**: *kořínkami* – 16s, *přídavkami* – 56n.

s. 16: ... *a tam na modlitbách v vytržení mysle devět dní trval beze všeho jídla a pití, žádnému nejsa povědomí, a když zhubeněl a zlačněl, kořínkami zemskými se posilňoval ...*

s. 56: *Léta 1040. s. Vintíř klášter svůj Rinchenau se všemi případnostmi odevzdal oppatovi Raimundovi v Niderwaldu na vseckny budoucí časy s přídavkami císaře Jindřicha čtvrtého.*

V instrumentálu plurálu najdeme vedle novějšího tvaru *s bratry* – 20d, také starší staročeský tvar *bratří* (skloňovaný podle ěja-kmenové deklinace typu *laní*), tedy *mezi bratřími* – 17n, 20s, *s bratřími* – 37d, *z spolu-bratřími* – 55d.

s. 20: *Pročež s bratry svými se rozžehnav, do Čech se obrátil a tam skrze zlaté stezky tak nazvané, které první našel, mezi hory a lesy se pustil ...*

s. 17: ... *vyrozuměl a poznal z částého poslouchání slova božího mezi bratřími hluboká tajemství spisu evangelického tak, že znamenitým kazatelem učiněn jsa ...*

s. 37: *Neb poněvadž z kláštera Althaenského s některými bratřími na poušť Rinchenau vyšel okolo léta tisícího osmého ...*

s. 55: ... *kdežto s. Vintíř z svými spolu-bratřími přikrý život vedl, nedávaje jim ani hojnost vody, ačkoliv hostům štědře křesťanskou lásku prokazoval.*

Feminina mají v nominativu singuláru většinou koncovky, které známe z dnešní češtiny (např. *ctnost* – 18n, 20d, *čest* – 18d, 35d, *dcera* – 7s, 67s, *hojnost* – 52n, *Hoduše* – 33d, *horlivost* – 36n, *chasa* – 50n, *krev* – 12s, *mast* – 18n, *matka* – 13d, *matrona* – 32n, *Máři* – 65d, *mše* – 70s, *náchylnost* – 44s, *nemoc* – 30d, *odpověď* – 41s, *poustevnice* – 68n, *poušť* – 73n, *rozepře* – 14d, 38d, 56s, *stráž* – 39s, *urozenost* – 12d, *vdova* – 7s, *věc* – 9n, *ves* – 40s, *věž* – 6d, *vůdkyně* – 65d, *vůně* – 18s, 26d, *žena* – 30s).

Odchylka se v nominativu singuláru objevuje u feminina *řehola* – 83s, které se řadilo k ženským a-kmenům a autor ho skloňoval podle typu *žena*. V dnešní češtině se toto substantivum vyskytuje pouze ve tvaru *řehole* a je skloňováno podle vzoru *růže*.

s. 83: *Takový strom hodněji sluje Řehola s. Benedikta, kterou císařové, králové, knížata a kněžny tak zamilovali, že zanechavše slávy své světské, naposledy ji obejmuli a do ní vstoupili, aby ostatní čas živobyť svého, samému Bohu tam sloužíce, ztrávili.*

Femininum *země* jsme v textu v nominativu singuláru našli pouze ve tvaru bez koncovky: *zem* – 68n, 71d.

s. 68: *Měla i česká zem takové skryté poklady jakožto jsou s. Ivan Jeskymula dalmátského krále prvorozený syn, který pro lásku boží všecku knížecí slávu potupiv ...*

s. 71: *Vojensky do jeho království vpadli Uhří, Poláci, Němci i Čechové, hanebně moravskou zem hubíce.*

Genitiv singuláru feminin má ve většině případů také běžné koncovky (např. *církyve* – 59d, 65n, *cti* – 47d, 20s, *ctnosti* – 64n, *duše* – 10d, 25d, *od chasy* – 47n, *chuti* – 49d, *krádeže* – 30d, *lsti* – 12n, *do marnosti* – 11s, *milosti* – 47s, *mučedlnice* – 48d, *náchylnosti* – 49d, *nemoci* – 32n, *za paměti* – 7n, *z pomoci* – 48d, *z řeči* – 3d, 54d, *od smrti* – 4n, 46d, *svattosti* – 46n, 47d, *velikosti* – 24s, *do vlasti* – 11n, *od vlhkosti* – 2n, *podle vůle* – 11s, *ze vsi* – 32d, 53s, *do země* – 60s, 72n, *z zdvořilosti* – 19n).

Odchylka od dnešní spisovné češtiny se u feminina *řehole* objevila také v genitivu singuláru. V textu jsme zaznamenali genitivní příznakový tvar *řeholy* – 14d, skloňovaný podle již zmíněného typu *žena*. Dnes by správný genitivní tvar zněl: *řehole* (podle vzoru *růže*). Novější typ skloňování má také substantivum *laň*, které se objevilo v genitivním tvaru *laně* – 68s (dnes by se skloňovalo podle vzoru *píseň*).

s. 14: *... a on ještě, jak říkáme, kandidátem neb čekancem řeholy byl aneb v prvním skúšení a probě pozůstával.*

s. 68: *... krmem jsa mlékem laně ...*

Jiné zakončení genitivu jsme dále objevili u feminina *mysl*, u kterého dochází ke kolísání vlivem typu *růže* a nově se utvářejícího typu *píseň*. Již ve staré češtině se toto substantivum skloňovalo podle vzoru *kost*.

s. 16: *... a tam na modlitbách v vytržení mysle devět dní trval beze všeho jídla a pití ...*

s. 70: *Král všecken jako z mysle vytržený, když se do svého příbytku navrátil ...*

Působení původního ja-kmenového typu *duše* a i-kmenového typu *kost* mělo za následek genitivní tvary *pouště* – 25s, 58d, 66d, 69s a *poušti* – 16s, 21s, 41n.

s. 25: *... a snázně žádaje, aby z té pouště s ním ke dvoru cestu vážil.*

s. 58: *Poustevníci tak se nazývají od pouště neb místa pustého, na kterém bydlí a život nábožný vedou, sloužíce Pánu Bohu ...*

s. 66: ... a velebnou oltářní svátostí a duchovním potěšením od něho opatřená, zase tím způsobem do své pouště se navrátila.

s. 69: ... který život svůj svatý od pouště začal, jak v Životě jeho se nachází.

s. 16: Jednoho času, jak list Rinchenauský oznamuje, vyšel z kláštera neb z poušti své z Rinchenau mezi větší hustiny ...

s. 21: Pročež on do poušti své s radostí se navrátil.

s. 41: Mohlo se tehdy státi, že pro ty slavné památky s. Vintíř tam tudy cestu vzal, aby ta místa zhlídl a nějaký obraz neb způsob své budoucí poušti sobě učinil.

V genitivu plurálu jsme našli příznakový tvar u substantiva *kniha*. Dnešní tvar by zněl *knih*, autor však v textu užil tvar *kněh* – 82d.

s. 82: *Jaká pak síla učených a v Písmách zběhlých z toho řádu pošlo, z toho se poznati může, že toliko opatů a prelátů od ctností, umění a kněh rozličných vydání sečteno jest 5600 a více.*

Kolísání mezi vzory *kost* a *duše* se v genitivu plurálu projevilo u substantiva *zed'*. Příznakový je tvar *mimo zděch městských běžící* – 52d, kde se předložka *mimo* mylně pojí s genitivem a tvar adjektiva zčásti ovlivnil zakončení substantiva *zděch*.

s. 52: *Odtád' i královské město Sušice nazváno, že tam zlatý písek neb strůsky se vysušovávaly, které z řeky mimo zděch městských běžící vybírali.*

Substantivum cizího původu *regule* má v dnešní spisovné češtině v genitivu plurálu tvar *regulí*. V textu jsme ovšem našli tvar bez koncového *-í*: *regul* – 74d.

s. 74: *Ano, takový život mnohem jest užitečnější pro shromáždění hojnějších zásluh, obzvláště které pocházejí z řeholních slibů a regul zachovávaní, jak obyčejně učí theologové, nežli život svobodný.*

Ostatní tvary genitivu plurálu pocítujeme jako nepříznakové (*císařoven* – 83d, *ctností* – 82d, *dcer* – 83d, *hrůz* – 64s, *krajín* – 7d, 52n, 78d, *královen* – 83d, *marností* – 62d, *osob* – 32d, 81n, *ouhon* – 77s, *perel* – 51d, 52n, *poustevníc* – 65d, *rad* – 71d, *rozkoší* – 17n, 62d, *z rukou* – 19s, *studnic* – 53n, *vesnic* – 6n, *zásluh* – 27n, 63d, 74d).

V dativu singuláru jsme našli příznakový tvar opět u feminina *řehole*, které se podle a-kmenové deklinace (typu *žena*) objevilo v podobě *řehole* – 81s.

s. 81: *V klášteře řečeném Cisenesienském v Normandii bylo jich nalezeno devět set, mimo tisíc a pět set sloužících, kteří však tak své práce vykonali, že i řehole i Bohu zavázání sloužili.*

V dativu singuláru se také objevil příznakový tvar *k manželstvu* – 7s. Nominativ singuláru zní *manželstvo*, proto se substantivum skloňuje podle o-kmenového typu *město*. Dnešní substantivum *manželství* má deklinaci podle vzoru *stavení*.

s. 7: ... s. *Alžběta Ondřeje krále uherského dcera landgraběti z Hessu a turýnskému Ludvíkovi k manželstvu daná ...*

V dativu plurálu se příznakové tvary nevyskytovaly. Feminina, která se skloňovala podle a-kmenového typu *žena*, měla v dativu důsledně koncovku **-ám**: *modlitbám* – 17n, *osobám* – 14s, 71s, 77n, *perlám* – 52n, *službám* – 68s. Feminina, která náležela k i-kmenové deklinaci, zachovávala koncovku **-em**: *věcem* – 17d.

s. 17: ... a bratry své k poustevnickému životu, k potupě světa a všech jeho rozkoší, k horlivým **modlitbám**, k postům, k mrtvení a bdění vzbuzoval dlé příkladu s. Jana Křtitele ...

s. 77: *Pravda jest, že některým řeholním osobám dávalo se někdy od vrchních dovolení na poušť odjíti ...*

s. 52: ... ozdobu hlavní z samých perel mohl by jí na hlavu postaviti, které nemnoho **perlám** krajin východních ustupují ...

s. 68: ... posledních čtrnácte let v přehrozné jeskyni blíž Tetína v podbrdském kraji **službám** božím vynaložil ...

s. 17: ... o kterém Kristus Pán řícti ráčil: *onť vás vyučí všem věcem.*

V akuzativu singuláru jsme zaznamenali příznakový tvar u feminina *kaple*, které se skloňovalo podle a-kmenového typu *žena*, mělo tedy v nominativu singuláru tvar *kapla* a v akuzativu singuláru tvar *kaplu* – 44d. V dnešní spisovné češtině se toto femininum skloňuje podle vzoru *růže*.

s. 44: *Mimo toho taky v Moravě jistou kaplu ke cti ss. Petra a Pavla na hradě Rejhrad, kdežto klášter téhož svatého řádu jest, z ohledu téhož svatého postaviti dal, jak sám Břetislav v listu svém mluví, který se zachovává v Braunovském klášteře.*

Ve starší době se častěji užívalo genitivu místo dnešního akuzativu, příklad nalezneme i v našem textu:

s. 24: *Když tehdy jednoho dne k lesům těmto přijížděl a do nich se pustil, dvořenínové jeho onde i onde zvěři hledající, nic neprospívali* (dnes by zde byl tvar akuzativní *zvěř*).

s. 71: *... svých rad povolal a jich se tázal, co činiti má? Ale oni žádné jemu raddy proti vůli boží dáti neuměli.*

s. 66: *... a velebnou svátostí, které od vyjití svého na poušť nepoživala, ji zaopatřil.*

s. 60: *Vida pak, že by žádných jistých pravidel neměli, jim regule neb pravidla sepsal, kterých nyní rád poustevníků s. Augustýna užívá.*

Ve všech těchto případech se vyskytuje tzv. genitiv záporový. Dnes užíváme pouze prostý akuzativ.

V akuzativu plurálu se v jednom případě u feminina cizího původu vyskytla zkrácená koncovka *-í*, která se objevovala u substantiv rodu ženského přejatých z latiny, adaptovaných počestěnou příponou *-cí* (*fundatio* > *fundaci*): *nějaké fundaci mají* – 74n (vlastně *nějaké fundací mají*).

s. 74: *Nacházejí se sice mnozí poustevníci, kteří při některých kapličkách a posvátných místech jako nějakí strážní bydlejí, z almužen živi jsou a nebo nějaké fundaci mají, z kterýchžto někteří jsou třetího řádu s. Františka neb jiného svatého, ale ti vejš jmenovaným podobní nejsou.*

V ostatních případech se objevily tvary nepříznačové: *cesty* – 62s, *ctnosti* – 13d, *dědiny* – 55s, *finty* – 11n, *hlavy* – 19s, *hodinky* – 81s, *hory* – 43s, 52d, 65n, *hvězdy* – 84n, *jeskyně* – 65n, *knihy* – 81s, *koroptvičky* – 16d, *krajiny* – 82n, *kvíčaly* – 16d, *marnosti* – 5n, 55n, *meze* – 13d, *modlitby* – 49n, *mše* – 70s, *nepravosti* – 66n, *nohy* – 65n, *památky* – 41n, 49s, *pobožnosti* – 14n, *potřeby* – 9d, *pouště* – 65n, 69n, *práce* – 81s, *ratolesti* – 83s, *regule* – 60n, *rozkoše* – 67s, *ruce* – 19s, *skrytosti* – 8d, *společnosti* – 76s, *stezky* – 20d, *strany* – 24d, *škody* – 4s, *trouby* – 71d, *tváře* – 59n, *vesnice* – 27s, *vojny* – 51n, *zásluhy* – 28s, 32d, 42d.

V lokálu singuláru jsme opět zaznamenali odlišnou deklinaci u feminin *kaple* a *řehole* (podle a-kmenového typu *žena*), proto se v textu vyskytly lokálové tvary *v kaple* – 2n a *v řehole* – 81n.

s. 2: *Nachází se taky jeho svatý Život vypsáný v kaple Svatého Vintíře u Dobré Vody, na jedné*

tabulce v české řeči a na druhé v řeči německé, však tak od vlhkosti zamazaný, že málo se z něho čísti může.

s. 81: *Osob pak, které se v té řehole pod regulí s. Benedikta nacházelo, takový počet byl, že se téměř zčísti nemůže, jen některé kláštery tuto připomenu.*

Stará i-kmenová koncovka se vyskytla v lokálovém tvaru *v husi* – 52s. Podle dnešního úzu by tvar zněl *v huse*.

s. 52: *Že v tom kraji leckdes po zemi taková hojnost malých perel, kterým granátky říkáme, se nacházela, že husy je s trávou požíraly, a sám o sobě praví, že v jedné husi takových perel neb granátků nalezených přes šedesáte viděl.*

V lokálu plurálu jsme objevili příznakový jev ve tvaru *v řeholách* – 76s. Správný tvar by podle dnešního úzu byl *v řeholích*.

s. 76: *A jistě kdo Bohu upřímně o samotě sloužiti chce, najde poušť a samotu také v řeholách, v celle neb komůrce své, obzvláštěně v řádech poustevnických ...*

Femininum *rozkoš* mělo v lokálu plurálu i-kmenovou koncovku **-ech**: *v rozkošech* – 5n. Toto substantivum se v současné češtině skloňuje podle vzoru *ruže*.

s. 5: *... že v mladosti své marný a rozpustilý život vedl a v světských rozkošech a marnostech se kochal, kteréžto marnosti královský prorok, delicta juventutis a ignorantias, vejstupky mladosti a nevědomosti nazývá.*

I-kmenovou koncovku **-ech** jsme v lokálu plurálu našli ještě v těchto tvarech: *v ctnostech* – 17s, 76d, 77n, *v kajícnostech* – 22d, 76d, *v marnostech* – 5n, *o příkrostech* – 76d, *na věcech* – 12s, 59d, 75s.

s. 76: *... málo se ví o jejich ctnostech, příkrostech a kajícnostech ...*

s. 12: *Má to obyčejně udatná urozená krev, že na obyčejných věcech nepřestává, nýbrž ve všech cvičeních vejš a vejš vystupuje ...*

A-kmenová koncovka **-ách** je typická pro tvary *na horách* – 59d, 64d, *při kapličkách* – 74n, *v krajinách* – 60d, 78d, 79n, *v kronikách* – 47n, *na modlitbách* – 16n, 22s, 34s, *v památkách* – 35s, *po prozbách* – 21s, *po pustotínách* – 66s, 76d, *v řekách* – 52s, *v skalách* – 76n, *o stezkách* – 42n, *v školách* – 63n, *v zásluhách* – 19d.

s. 59: *Těch i druhých mnoho se nacházelo brzo po zrostu církve svaté v Egyptě na horách Thebaitských a okolo řeky Jordána, kterých Životy vypsal s. Jarolím Damiánus a vysvětlil Heriberrus Rofweidus.*

s. 74: *Nacházejí se sice mnozí poustevníci, kteří při některých kapličkách a posvátných místech jako nějací strážní bydlejí ...*

s. 60: *Poustevníci, kteří v krajinách východních a okolo Jordánu se nacházeli ...*

s. 47: *Týž v českých kronikách zběhlý Historicus Balbinus při konci toto o hrobě s. Vintíře z jedné psané starožitné knihy vypisuje ...*

s. 16: *... v trýznění těla a trpělivosti ustavičně Pánu Bohu slouže a na modlitbách svatých trvaje.*

s. 35: *Tak ten zběhlý v českých památkách spisovatel poznamenal.*

s. 21: *Nicméně po velkých prozbách svolil.*

s. 66: *Stalo se potom po mnoha letech, že oppat Zozimus jistého poustevníka po pustotínách hledaje, Marii od země na loket vyzdviženou modlíci se nalezl ...*

s. 52: *To jistá pravda jest, že zlatý a stříbrný písek v řekách tohoto kraje se nacházel ...*

s. 76: *... čehož všeho zbavení jsou poustevníci daleko v lesích a skalách ...*

s. 42: *Všickni téměř, který jen nětco piší o životě s. Vintíře, zmínku činí o zlatých stezkách, které on první nalezl a po nich do Čech přišel.*

s. 63: *První byl s. Pavel poustevník, mládenec patnácti neb osmnácti letý v Alexandrii v školách již vycvičený ...*

s. 19: *Z čehož také všickni poznali, v jakých by zásluhách ten boží muž před Bohem byl.*

Koncovku **-ich** najdeme např. u feminina *jeskyně* – 59n, 76n, 76d a *poušť* – 76n.

s. 76: *... čehož všeho zbavení jsou poustevníci daleko v lesích a skalách, v jeskyních a pouštích o samotě bydlící, kteří ani v neděli ani ve svátek mši svaté přítomní býti, ani roční spověď a přijímání těla božího vykonati nemohli ...*

U substantiv *noha* a *ruka* užil Jiří David ve shodě s tehdejší hovorovým územ koncovky plurálové: *na nohách* – 28d, *po rukách* – 28d, nebo duálové: *na rukouch* – 13d; k těm ovšem připojil plurálové **-ch**.

s. 28: *... ani na horu nemohl hleděti ani na nohách choditi, toliko po rukách lezl.*

s. 13: *Že pak toho Břetislava s. Vintíř při křtu svatým na svých rukouch držel a jemu kmotrem byl, znamená jest, že i v Čechách známý byl ...*

Instrumentál singuláru má koncovky náležité. Zeměpisný název vesnice *Hartmanice* by dnes v instrumentálu správně zněl *nad Hartmanicemi*. V textu jsme ovšem našli toto jméno v singulárovém tvaru (skloňovalo se podle ja-kmenového typu *duše*): *nad Hartmanicí* – 37n.

s. 37: *Čemuž kdyby tak bylo, nemohl by s. Vintíř ... ani u Dobré Vody nad Hartmanicí ... přebývati.*

Jako plurálium tantum se vyskytlo např. v akuzativu: *nad Hartmanice* – 22n nebo v genitivu: *od Hartmanic* – 42s.

s. 22: *Vydal se tedy k západní straně do hustých lesů nad Sušici a nad Hartmanice ...*

s.42: *... byly mi sice některé ouzké stezky ukázáně, kterými od Hartmanic a okolních míst do Passova a do Bavor se jde, ale zdali ty jsou, které svatý Vintíř první našel, nic se řícti nemohlo.*

Instrumentál plurálu feminin má vedle náležité a-kmenové koncovky **-ami**: *krajinami* – 5d, *modlitbami* – 29s, *přisahami* – 32d, *skálami* – 67s, *záponami* – 83s, *zásluhami* – 26s, *s žalobami* – 11s; také ja-kmenovou koncovku **-emi**: *náušnicemi a náramnicemi* – 83s.

s. 5: *Mezi jinými německými krajinami jest Turingia mezi Sassy a Hassy ležící.*

s. 29: *... z čehož tu přítomní duchovní dali zvoniti, spíváním a modlitbami Pána Boha chválíce.*

s. 32: *... a div tento přísahami před biskupem stvrzen.*

s. 67: *však ale potom blíž Panormu na jeden vrch vůkol příkrými skálami rozsedlý se přestěhovala; ...*

s. 83: *... ratolesti pak jeho drahými záponami, náušnicemi a náramnicemi ozdoboval.*

s. 26: *... který v předpověděným čase v přítomnosti knížete Břetislava a Severa biskupa duši svou mnohými zásluhami obohacenou Bohu svému odevzdal, maje věku svého devadesáte let.*

s. 11: *Že pak častěji Vintíř k opatovi Gothardovi přicházel s žalobami, stěžováním a mnohými těžkostmi, kterými svatému a muži božimu opatovi Gothardovi veliké nepřiležitosti činil ...*

Feminina skloňovaná dle původního i-kmenového typu *kost* mají v instrumentálu plurálu koncovku **-mi**: *ctnostmi* – 44n, 84n, *marnostmi* – 67d, *případnostmi* – 56n, *svátostmi* – 26s, 68d, *těžkostmi* – 11s.

s. 44: *... kteří ji svou svattostí, mnohými ctnostmi, divy a zázraky velmi zvelebili.*

- s. 67: ... *ale aby tím udatněj každodenně nad sebou a nad marnostmi* světskými svítězila.
- s. 56: *Léta 1040. s. Vintíř klášter svůj Rinchenau se všemi případnostmi* odevzdal opatovi Raimundovi v Niderwaldu na všeckny budoucí časy s přídávkami císaře Jindřicha čtvrtého.
- s. 26: ... *po duchovním rozmlouvání a společném se žehnání mši svatou sloužil, svátostmi* posledními Vintíře opatřil a posledně svatým olejem pomazal ...
- s. 11: *Že pak častěji Vintíř k opatovi Gothardovi přicházel s žalobami, stěžováním a mnohými těžkostmi*, kterými svatému a muži božimu opatovi Gothardovi veliké nepřiležitosti činil ...

Femininum *nemoc* se skloňuje také dle i-kmenové deklinace (typ *kost*). V textu jsme našli tvar instrumentálu plurálu *nemocmi* – 34d. Podle dnešního úzu by tvar instrumentálu plurálu měl koncovku vzoru *píseň*, tedy *nemocemi*.

- s. 34: *Pocivá žena ze vsi Blatnice jménem Bolezilla již půl léta nemá a jinými nemocmi* až k smrti souzená, od přátel s pobožností u svatého Vintíře byla složená a k zdraví svému přišla.

U feminina *marnost* jsme v jednom případě v instrumentálu plurálu objevili nesprávný tvar akuzativní *marnosti* – 9n. Správný instrumentálový tvar by zněl *marnostmi* (viz výše).

- s. 9: ... *zajel jest do Hirsfeldu k s. Gothardovi a od něho vyučen, svetskýma marnosti* pohrdl a je potupil.

Nesprávný tvar jsme zaznamenali také u feminina *výsada* > *vejsada*. V instrumentálu plurálu se vyskytl tvar s mužskou koncovkou o-kmenovou: *mnohými vejsady* – 6d, na místě původní a-kmenové koncovky *-ami*: *výsadami* > *vejsadami*.

- s. 6: *Vyšší školy zde založené jsou léta 1392. od Dagoberta franckého krále a od papeže Bonifácia devátého a Pia druhého mnohými vejsady a privilegiemi obdarovaný.*

Femininum *slza* mělo v instrumentálu plurálu ja-kmenovou koncovku *-emi*: *slzemi* – 17s (toto substantivum mělo vedle dnešního tvaru *slza* také měkkou variantu *slze*). Dnes má substantivum koncovku a-kmenovou: *slzami*.

- s. 17: ... *což obzvláště činil před jeho svátkem tak, že oči všech bratrů a poslouchačů slzemi* hojně polité bývaly.

Ostatní feminina měla v instrumentálu plurálu duálovou koncovku *-ama*: *mezi horama* – 22d, 59n, 67s, *nohama* – 43n, 66d, *obludama* – 62n, *skálama* – 59n, *stezkama* – 43s, *zásluhama* – 4d, 63d.

s. 22: *Svatého Ivana, který z Dalmácie do Čech přešel a o samotě po mnohá léta mezi horama v neznámosti trval ...*

s. 43: *... ačkoliv taky zlaté nazývati se mohou pro drahé zásluhy s. Vintíře, který je svýma nohama vyšlapal ...*

s. 62: *... který před veřejným s lidmi obcováním veden byl od Ducha svatého na poušť a tam mezi zvěří, jak píše s. Marek, a obludama lesníma čtyřycet dní a nocí beze vši potravy a nápoje bydlel.*

s. 59: *... sloužíce Pánu Bohu na pustých místech, mezi horama, skálama, lesy ...*

s. 43: *Těma tehdy zlatýma stezkama když na Břežnici (kdekoliv ona byla) přišel ...*

s. 4: *Byl v dílu krajiny turínské udatný rytíř, hodností, vznešeností a zásluhama vzáctný, jménem Guntherus.*

Neutra mají až na dvě výjimky ve všech pádech singuláru náležitě koncovky. Příznakový jev jsme našli ve tvarech *v předsevzetím* – 72s a *o vítězstvím* – 76d, kde se ve tvaru lokálu singuláru objevily tvary instrumentálu singuláru. V prvním případě může jít o atrakci podle adjektiv.

s. 72: *I přijali jsou ho a davše kápi poustevnickou, jej jsou oholili i také snažně za něho Pánu Bohu se modlili, aby mu dal v začatém dobrém předsevzetím setrvání.*

s. 76: *Nad to všechno o těch, kteří o samotě v jeskyních, skálách, v horách a lesích poustevnický život vedou, nic, aneb málo se ví o jejich ctnostech, příkrostech a kajícnostech, vítězstvím nad světem tělem a ďáblem, což by sloužilo jiným ku příkladu a vzdělání duchovnímu a k ozdobě církve svaté, jakož o některých málo víme.*

V genitivu plurálu jsme našli jev obdobný. Ve tvaru *okolo letech* – 3d se na místě správného genitivu plurálu *let* objevil tvar lokálový.

s. 3: *Že pak okolo vejš postavených letech splozen byl, příčina jest, že prostředkem smrti z tohoto světa vykročil léta Páně 1045. ...*

Ostatní plurálové genitivní tvary byly náležité: *let* – 14n, 68s, 72d, *měst* – 6n, *městeček* – 6n, *osidel* – 17s, *pravidel* – 60n, 74d, *suken* – 7s.

s. 72: *V kteréžto těžkosti a v činění pokání trval na té poušti osmnácte let, žádnému se nezjeviv, kdo by byl.*

s. 6: *Počítalo se v ní někdy hrabství 12, opatství 12, měst 144, městeček tolikéž, dva tisíce vesniv, zámků 150.*

s. 17: *Dostal taky dar od Boha rozeznání duchův, aby poznati mohl lest a chytrost osidel d'áblův v spůsobu anjelův světla se zjevujících ...*

s. 60: *Vida pak, že by žádných jistých pravidel neměli, jim regule neb pravidla sepsal, kterých nyní řád poustevníků s. Augustýna užívá.*

s. 7: *Roste tu taky barvínek, kterého barvíři suken užívají ...*

V dativu plurálu neuter jsme v jednom případě zaznamenali plurálovou koncovku feminin: *osidlám* – 75s.

s. 75: *A proto i staří poustevníci když rozmnožení byli, svýma časy se scházeli, o věcech svatých jednali a proti osidlám d'ábelským a podvodům pekelného hada nástroje a prostředky sobě činili a o ně se radili.*

Plurálová a-kmenová koncovka se v jednom případě vyskytla také v lokálu plurálu. Jedná se o tvar v *Písmách* – 82d, který by podle dnešního spisovného úzu měl původní o-kmenovou koncovku *-ech*: v *písmech*.

s. 82: *Jaká pak síla učených a v Písmách zběhlých z toho řádu pošlo, z toho se poznati může, že toliko opatů a prelátů od ctností, umění a kněh rozličných vydání sečteno jest 5600 a více.*

V lokálu plurálu se také vyskytl tvar *po poledních* – 70s s *jo*-kmenovou koncovkou podle vzoru *znamení* (patrně vlivem staršího neutrového *polední* – (nominativ singuláru) vedle *poledne*). Obvyklý byl také tvar pomnožný s koncovkou *-ách*: *po polednách*.

s. 70: *I očekával biskup jeho navrácení až do poledne a rozváživ, co práva duchovní ukazují, že mše svatá nemá býti po poledních sloužená, k oltáři přistoupil, mši sloužiti začal ...*

V instrumentálu plurálu se ve tvaru *s rejstrama* – 35n objevila koncovka duálová.

s. 35: *P. Balbín navrhuje, že takových zázraků přes tři sta u hrobu s. Vintíře poznamenáno bylo, ale ty skrz rozličný příhody s rejstrama zahynuly.*

Ženská plurálová ja-kmenová koncovka se v instrumentálu plurálu vyskytla u přejímky z latiny, která změnila rod střední na rod ženský *privilegiemi* – 6d.

s. 6: *Vyšší školy zde založené jsou léta 1392. od Dagoberta franckého krále a od papeže Bonifácia devátého a Pia druhého mnohými vejsady a privilegiemi obdarovaný.*

V ostatních tvarech instrumentálu plurálu se objevily náležité koncovky, např. *lety* – 48s a *slovy* – 47s.

s. 48: ... *který dokládá, že ten psaný spis, z kterého toto vypsáno jest, psaný byl nejméně před sto lety a nalezen byl v zákristii kostela Břevňovského, však nepřipsal, kterého léta nalezen byl.*

s. 47: ... *což také z téhož pramene Beckovský ... připomíná těmito slovy:*

Gramatický rod střední je ve většině případů zachován u substantiva *kníže*. Dnes je toto substantivum přirozeného i gramatického rodu mužského.

s. 24: *Což když kníže uslyšelo, náramně se leklo a sotva duch popadaje, ohlédlo se na všechny strany i spatřilo zdaleka pramen vody rychle běžící a vůkol zelenající trávu s přepěkným polním kvítím, z vrchu pak toho místa kámen veliký a nad ním jeskyňku, ku kteréžto když přišlo, vůni líbeznou z té jeskyňky vycházející cítilo. I ačkoli v strachu bylo, však požehnaje se znamením svatého kříže, vešel do té jeskyně, co by v ní bylo viděti, chtěje. I uzřelo starce šedivého ... an se modlí. I leklo se tím více, nevěda, co by to bylo.*

Na místě instrumentálu se v textu objevuje nominativ: *všem všech ctností obraz, příklad a zrcadlo učiněn byl* – 13n, *všem příklad, ano, podivení učiněn byl* – 15s.

s. 13: ... *nýbrž dáleji a dáleji tak v duchovenstvu prospíval, že v krátkém čase oči všech naň obrácené byly a všem všech ctností obraz, příklad a zrcadlo učiněn byl ...*

s. 15: ... *pod kázní a cvičením s. Gotharda takový život vedl, že přísností, mrtvením, bděním, posty, horlivou a téměř ustavičně trvajícím modlitbou všem příklad, ano, podivení učiněn byl.*

Přídavná jména přivlastňovací typu *otcův, otcova, otcovo; matčín, matčina, matčino* se v textu nevyskytují. Autor místo přivlastňovacích adjektiv užívá formu genitivu substantiva rozvitého adjektivem: *život s. Vintíře* – 3n, 12s, 84s (nikoli *Vintířův život*), *pod kázní a cvičením s. Gotharda* – 15s (nikoli *pod Gothardovou kázní a cvičením*), *pod správou duchovní svatého Gotharda* – 12s (nikoli *pod Gothardovou duchovní správou*), *dovolení od opata svého* – 15s, 20d (nikoli *opatovo dovolení*), *dlé příkladu s. Jana Křtitele* – 17n (nikoli *dle Křtítelova příkladu*), *o tak vznešeném a svatém obcování s. Vintíře* – 18s (nikoli *o Vintířově obcování*), *manželku s. Štěpána krále* – 19d (nikoli *královu manželku*), *navrácení s. Vintíře* – 20n (nikoli *Vintířovo navrácení*), *šlápěje oslíčka* – 21n (nikoli *oslíčkovo šlápěje*), *nalezení s. Vintíře od knížete Břetislava* – 23n (nikoli *Břetislavovo nalezení s.*

Vintíře), *poslední živobyti s. Vintíře* – 24n (nikoli *Vintířovo poslední živobyti*), *svaté skonání s. Vintíře* – 26n (nikoli *Vintířovo svaté skonání*), *v přítomnosti knížete Břetislava a Severa biskupa* – 26s, 27s (nikoli *v Břetislavově a Severově přítomnosti*), *u hrobu svatého Vintíře* – 28n (nikoli *u Vintířova hrobu*), *skrze zásluhy svatého Vintíře* – 28s (nikoli *skrze Vintířovy zásluhy*), *na hrobě svatého Vintíře* – 28d (nikoli *na Vintířově hrobě*), *památka jest svatého Vintíře* – 28d, 39s (nikoli *Vintířova památka jest*), *mezi ochtábem svátku svatého Vintíře* – 30s (nikoli *mezi ochtábem Vintířova svátku*), *druhý pak syn téhož Oldřicha* – 32s (nikoli *druhý pak Oldřichův syn*), *pro drahé zásluhy s. Vintíře* – 43n (nikoli *pro Vintířovy zásluhy*), *s. Václava šlápěje* – 43n (nikoli *Václavovy šlápěje*), *Dobrá Voda s. Vintíře* – 53s (nikoli *Vintířova Dobrá Voda*), *v Životě s. Prokopa* – 84s (nikoli *v Prokopově Životě*) apod.

V textu jsme našli pouze jediný příklad adjektiva přivlastňovacího: *Kristův* – 43d.
s. 43: ... *neb co jiní evangelistové opustili, s. Jan Kristův miláček doložil.*

Příznakové tvary jsme zaznamenali u některých přivlastňovacích adjektiv, která mají v nepřímých pádech deklinaci složenou: *v Kristovém zákoně* – 43d, *Kristovou propovídku* – 64n, *víru Kristovou* – 71n, *Podivínové nohy* – 43n.

s. 43: *Čemuž se není co diviti, neb co jeden kronikář opustil, druhý to doložil, jest toho příklad i v Kristovém zákoně, neb co jiní evangelistové opustili, s. Jan Kristův miláček doložil.*

s. 64: *Z rodičů urozených v Egyptě splozen, když někdy na kázání onu Kristovou propovídku slyšel: chceš-li dokonalým býti, jdi a rozprodej všechno, což máš, a dej chudým a pod', následuj mně.*

s. 71: *Biskup ta slova slyšíc, ihned z města Velehradu do Čech k Bořivojovi šel, slovo boží Čechům kázal, víru kristovou rozmnožoval, lidu českého mnoho pokřtil ...*

s. 43: ... *ačkoli taky zlaté nazývati se mohou pro drahé zásluhy s. Vintíře, který je svýma nohama vyšlapal, neb jako s. Václava šlápěje teplé byly a Podivínové nohy zahřívaly, tak i šlápěje s. Vintíře pro jeho zásluhy zlaté slouti zasloužily.*

Starobylý tvar přivlastňovacího adjektiva *páně*, které se skloňovalo podle původní jmenné jo-kmenové deklinace, se v textu vyskytuje především ve spojení *léta Páně* – 13s, 24n, 27n, 54d, 60s nebo *cesty Páně* – 62s.

s. 13: *Narodil se léta Páně 1007.*

s. 55: *Stalo se léta po narození Páně 1006.*

s. 62: ... a anjel připravující cesty Páně ... připravte cesty Páně dle proroctví s. Izaiáše, jak píše Lukáš v 1. a 3. kapitole.

Jmenné tvary se v textu často objevují u participií n-ových: např. *hoden* – 47d, *chován* – 19n, *krmen* – 68s, *nadán* – 49n, *nalezen* – 63s, 68s, *napraven* – 10n, *narozen* – 64d, *nazván* – 4s, *obdařen* – 49s, *poctěn* – 49n, *pokoušen* – 31d, *pohřben* – 48d, 49s, *posvěcen* – 58n, *potěšen* – 8d, *prozrazen* – 43s, *rozkopán* – 47n, *rozmnožen* – 78d, *splozen* – 3s, 64n, *spokojen* – 58n, *sproštěn* – 30s, *uctěn* – 19n, *vyhlášen* – 47s, *vysvobozen* – 31s, *vyučen* – 8d, 9n, *založen* – 49d, *zarmoucen* – 33d, *zbořen* – 47n; *dosazeno* – 79n, *dovoleno* – 14s, *navrženo* – 76n, *nazváno* – 38d, 52s, *praveno* – 27n, 64s, *poznamenanáno* – 35n, 38n, 80s, *přeneseno* – 71n, *působeno* – 27s, *rozmnoženo* – 84n, *řečeno* – 11n, 37d, *učiněno* – 80n, 83d, *uzdraveno* – 27s, *vypsáno* – 43s, 55d, 60d, *vysvědčeno* – 34n; ve dvou případech u participia t-ového: *hnut* – 64d, *odjato* – 71n. Participia n-ová však často podlehla adjektivizaci, měla tedy tvary složené a náležela ke složené deklinaci.

s. 47: ... a na zemi kleče žádal, zdaliž **hoden** jest té milosti, kterou před sebe vzíti míní ...

s. 58: ... neb jistotně o tom byl by někdo psal, od koho a kdy **posvěcen** byl ...

s. 33: **Zarmoucen** jsa, šel předce s mrtvou k hrobu svatého Vintíře, kdežto obživla.

s. 27: Jakých pak zásluh před Bohem byl svatý Vintíř mimo toho, co vejš **praveno** jest ...

s. 84: ... tak se stalo s. Benediktovi, kterého duchovní símě **rozmnoženo** bylo ...

s. 34: Mnohými svědky to **vysvědčeno** jest ...

s. 64: Třetí byl svatý Hilarion v městečku Thabata v Palestině **narozen**, podivným životem Antoně velikého **hnut** ...

Jmenné skloňování jsme zaznamenali také u jmenného tvaru adjektiva *žádostiv* – 49s a *živ* – 8n, 30d, 74n.

s. 49: Mnohé jiné pověstné a chvalitebné památky o tom slavném klášteřu kdo **žádostiv** jest věděti, najde je u Hájka, Balbína ...

s. 30: Zloděj, který často kradl med v klášteře Břevňovském, od d'ábla posedlý byl: **sproštěn** jsa, zakázal se pod přísahou, že nejmenší krádeže dokud' živ, nechce se dopustiti.

s. 74: ... poustevníci, kteří při některých kapličkách a posvátných místech jako nějáci strážní bydlejí, z almužen **živí** jsou ...

Jmenný tvar adjektiva *živ* se změnil v adjektivní tvar složený *živý* – 59n.

s. 59: *Poustevníci tak se nazývají ... od měst a lidí vzdálení, jsouce na světě jako ven z světa živý o samotě, a proto jinak se nazývají samotní neb samotníci.*

Adjektiva složená mají příznakové tvary zejména v instrumentálu plurálu maskulin a feminin, kdy se u adjektiv objevuje duálová koncovka **-ma**: *před husitskýma a kacírskýma neřády* – 82s, *mezi požehnanýma* – 10d, *jistýma časy* – 59s, *rozličnýma příběhy* – 50d, *zlatýma řetízky* – 83s; *mezi skalnatýma horama* – 67s, *světskýma marnosti* – 9n, *zlatýma stezkama* – 43s.

s. 82: *... naši vlast českou opominouti nesluší, která od nich skrze ss. Cirhu a Strachotu (kteří téhož s. řádu byli) ... z pohanstva na víru křesťanskou obrácená byla ještě před husitskýma a kacírskýma neřády ...*

s. 10: *... přijal na sebe hábit s. Benedikta, aby mezi požehnanýma požehnaný jedinému Pánu Bohu ... sloužiti mohl.*

s. 59: *... od kterého navštěvování bývali a jistýma časy k jednání duchovnímu se scházivali ...*

s. 50: *... který ho velmi ozdobovaly, ty nyní větším dílem rozličnýma příběhy a obzvláště skrz vojny, oheň a žiškovské holomky skažené bolestně vidíme ...*

s. 83: *... neb Javor nazvaný, že i jej objímal, líbal, zlatýma řetízky obtahoval, šarlatem přiodíval ...*

s. 67: *... na poušť se vydala a nejprv mezi skalnatýma horama v jedné ouzké a těsné jeskyni, na gruntech svého Pana otce ... o samotě bydlela ...*

s. 9: *... o od něho vyučen, světskýma marnosti pohrdl a je potupil.*

s. 43: *Těma tedy zlatýma stezkama když na Břežnici (kdekoliv ona byla) přišel ...*

Duálová koncovka **-ma** je zachována také u adjektiva, které je spojeno se substantivem noha: *suchýma nohama* – 66d.

s. 66: *... poznamenajíc se svatým křížem, přes Jordán suchýma nohama přešla a velebnou oltářní svátostí a duchovním potěšením od něho opatřená, zase tím způsobem do své pouště se navrátila.*

V ostatních případech se v instrumentálu plurálu adjektiv mužských i ženských vyskytuje správná koncovka **-ými**: *dvořeníny biskupskými* – 34n, *s muži ctnostnými a svatými* – 9n, *mezi patrony českými* – 39n, *dobrymi příklady* – 84n, *jinými řeholníky* – 34n, *mnohými*

svědky – 34n, s mnohými jinými německými národy – 7d; drahými záponami – 83s, jinými nemocmi – 34d, mezi jinými německými krajinami – 5d, mnohými ctnostmi – 44n, s mnohými těžkostmi – 11s, mnohými zásluhami – 26s, příkrými skálami – 67s, nad marnostmi světskými – 67d; mnohými vejsady a privilegiemi – 6d.

s. 34: *Mnohými svědky to vysvědčeno jest; ... též jinými řeholníky a dvořeníny biskupskými.*

s. 9: *... totižto jak užitečná a prospěšná k spasení a k životu svatému věc jest jednati s muži ctnostnými a svatými a s takovými se raditi o povolání svém.*

s. 39: *V Životě pak jeho krátkým, v české řeči léta 1630. vydaným mezi patrony českými čtu, že do českých lesů přišel na místo Břežnice nazvané.*

s. 84: *... jako hvězdy, které ctnostmi, uměním, horlivostí a dobrými příklady církev svatou a téměř celý svět pohanský osvítily.*

s. 7: *K víře katolicko-křesťanské s mnohými jinými německými národy první tu krajinu přivedl s. Bonifácus z řádu s. Benedikta, potom mohučský biskup a německých krajin apoštol.*

s. 83: *... ratolesti pak jeho drahými záponami, náušnicemi a náramnicemi ozdoboval.*

s. 34: *Poctivá žena ze vsi Blatnice jménem Bolemilla již půl léta nemá a jinými nemocmi až k smrti soužená ...*

s. 5: *Mezi jinými německými krajinami jest Turingia mezi Sassy a Hassy ležící.*

s. 44: *... kteří ji svou svatostí, mnohými ctnostmi, divy a zázraky velmi zvelebili.*

s. 11: *Že pak častěji Vintíř k opatovi Gothardovi přicházel s žalobami, stěžováním a mnohými těžkostmi, kterými svatému a muži božimu opatovi Gothardovi veliké nepřiležitosti činil; ...*

s. 26: *... duši svou mnohými zásluhami obohacenou Bohu svému odevzdal, maje věku svého devadesáte let.*

s. 67: *... však ale potom blíž Panormu na jeden vrch vůkol příkrými skálami rozsedlý se přestěhovala; ne aby otcovským domem a dvorem se potěšila, ale aby tím udatněj každodenně nad sebou a nad marnostmi světskými svítězila.*

s. 6: *Vyšší školy zde založené jsou léta 1392. od Dagoberta franckého krále a od papeže Bonifácia devátého a Pia druhého mnohými vejsady a privilegiemi obdarovaný.*

Koncovka adjektiva se zúženým -é se vyskytla v lokálu singuláru maskulina: v předpověděném čase – 26s.

s. 26: *... který v předpověděném čase ... duši svou mnohými zásluhami obohacenou Bohu svému odevzdal ...*

V textu jsme ve dvou případech zaznamenali užití nesprávného tvaru adjektiva, který neodpovídal danému tvaru substantivnímu: *do stromu Platanus neb Javor nazvaný* – 83n, *vyhlašování příští spasitele světa* – 62s. V obou případech by měl být místo nominativního tvaru užit tvar genitivní (*nazvaného, příštího*).

s. 83: ... *že král perský Xerxes tak se zamiloval do jednoho stromu Platanus neb Javor nazvaný, že i jej objímal, líbal ...*

s. 62: ... *a k veřejnému kázání, kteréž toliko o pokání bylo a vyhlašování příští spasitele světa a pravého mesiáše, kterého předchůdcem byl ...*

Tendence k unifikaci se v některých případech projevila v nominativu a akuzativu plurálu maskulin životných a neuter. V textu jsme např. zaznamenali tvary, ve kterých je zároveň užitá koncovka unifikovaná spolu s koncovkou správnou, která odpovídá rodu daného substantiva (jde o spojení dvou adjektiv nebo adjetiva a zájmena): *poustevníci od měst a lidí vzdálení, jsouce na světě jako ven z světa živý o samotě* – 59n; *jiný poustevníci byli, kteří sice samotný život vedli* – 59s; *ale ti tak v samotě živý byli, že svým časem i do měst docházeli* – 59d.

Unifikovaná koncovka se např. nachází ve tvaru: *Však nicméně abychom zde v té příčině němý nebyli* – 78s.

Unifikovanou koncovku jsme objevili také u zájmena *který*: *všickni téměř, který jen něco píše o životě s. Vintíře* – 42n; *a učiněn byl hrůz a pekelných duchů, který i jména jeho se báli* – 64s; *bylo jiných čtyřysta duchovních, který nebo jiné vyučovali* – 81s.

V ostatních případech je odlišení rodu mužského životného v nominativu plurálu (díky tvaru adjektiva či zájmena) dodrženo: např. *velicí svatí a divotvorní byli* – 58s; *ti staří poustevníci, když rozmnožení byli* – 45s; *jako nějací strážní bydlejí* – 74n; *jiní poustevníci těm podobní* – 74s; *kterí mši s. přítomní býti nemohli* – 76n; *ti museli býti již v ctnostech velmi vycvičení, v duchu silní a zbrani duchovní velmi zaopatření; odevšech ouhon a zlých nákloností vyčištění* – 77s; *svatí pod pravidlem neb regulí kanonizovaní neb za svaté vyhlášení jsou ... tam taky pohřbení* – 80d; *kterí na sloupu stáli ... a nezčíslní jiní, kteří ...* – 65n; *osvícení potom od Ducha svatého nábožní lidé obojího pohlaví* – 62d; *na tom se horliví Čechové snesli* – 47s; *a proto jinak se nazývají samotní neb samotníci* – 59n; *jak někteří píše* – 79s; *svých věrných služebníků, kteří* – 23n; *dva vzáctné a svaté poustevníky ..., kteří ji zvelebili* – 44n; *Poustevníci, kteří v krajinách východních se nacházeli* – 60d apod.

Maskulina neživotná, kterým byla v nominativu plurálu přisouzena koncovka životných maskulin *-ové*, *-i*, mají zživotňující koncovku také u rodově shodných adjektiv a zájmen, dokonce někdy jen u nich: *dva slavní klášterové* – 51n, *kláštery porušení a zohavení* – 51s, *takoví divové* – 35s, *ti zázraci* – 36n.

s. 51: *Počítali se v tom kraji dlé Stránskýho a Balbína dva slavní klášterové řádu cistercienského: Vysoký, jinak Višňový Brod, latinsky Altoyadum, a Trnové, jinak Zlaté Koruny, Spineae feu Aureae Coronae.*

s. 51: *... ale oba (kláštery) od husitsko-táborské zběře léta 1420. porušení a zohavení.*

s. 35: *Starožitný pak český kronikář Hájek píše, že takoví divové trvali až do krále Václava syna Karla čtvrtého jména toho císaře, za jehožto času povstali bludní kněží ...*

s. 36: *Ačkoli pak při hrobu s. Vintíře ti zázraci tehdáž přestali, však potom na jiném místě počali, jak se v druhém dílu povídati bude.*

U neuter se v nominativu a akuzativu plurálu jak u adjektiva, tak u zájmena prosadil v některých případech tvar nezúžený, který byl však rodově neshodný s následujícím substantivem a uplatnila se u něj ženská koncovka *-é*: *královské města* – 50d, *vytlačené znamení* – 27n; *některé poznamenání* – 57s, *hrabství své* – 6s. Správný tvar by musel mít rodově shodnou koncovku *-á*.

s. 50: *Královské města v tom kraji jsou Písek, Sušice, Vodňany a Prachatice ...*

s. 27: *... na kameně, na kterém modle se klekával neb odpočíval, jako na vosku vytlačené znamení jeho těla se spatřují.*

s. 57: *Však některé poznamenání na ten list učiniti musím.*

s. 6: *Měli tu taky hrabství své hrabata, nyní knížata z Švarcenburgu a hrabata z Mansfeldu.*

Rodově shodnou koncovku *-á* neuter v plurálu jsme zaznamenali u tvaru *hrozná pokušení d'ábelská* – 64s, *po mnohá léta* – 22d, *mnohá osvícení a zjevení* – 69d, *mnohá znamení* – 52d, *některá potřebná poznamenání* – 2d, *na pustá místa* – 77n, *Písma svatá* – 81d, *tvá pokušení a zlá vnuknutí neb lstivá d'ábelská nabádání* – 75n, *veliká tělesná pokušení* – 66s.

s. 64: *... kdežto hrozná pokušení d'ábelská vystál, však vždycky hrdinský vítěz ...*

s. 22: *Svatého Ivana, který z Dalmácie do Čech přešel a o samotě po mnohá léta mezi horama v neznámosti trval ...*

s. 69: ... *kdežto mnohá osvícení a zjevení od Boha nabyl dříve, nežli svému řádu počátek učinil.*

s. 52: *Že doly, z kterých zlato a stříbro na horu se vynášelo, v tom kraji hojně byly, ještě mnohá znamení vydáváme ...*

s. 2: ... *za dobré jsem uznal, abych ... raději vysvětlil a některá potřebná poznamenání na něj učinil ...*

s. 77: *Pravda jest, že některým řeholním osobám dávalo se někdy od vrchních dovolení na poušť odjítí a z klášterů na pustá místa se odebrati ...*

s. 81: ... *nebo Písma svatá k obecnému církve užitku a osvícení vykládali.*

s. 75: *Neb v společnosti máš se s kým poraditi, máš komu tvá pokušení a zlá vnuknutí neb lstivá ďábelská nabádání vyjeviti, což nemáš o samotě na poušti ...*

s. 66: ... *v kterémžto čase veliká tělesná pokušení s pomocí boží udatně přemohla.*

Rodově shodná koncovka *-ú* neuter v plurálu se také objevila ve spojení *jako apoštolové učinění jsou knížata kněžská* – 61s. U n-ového participia ve složeném tvaru ovšem zůstala zachována rodově neshodná koncovka mužská.

V jednom případě jsme zaznamenali neshodu adjektiva se substantivem v gramatickém rodě, shoda v rodě přirozeném se zachovala.

s. 6: *Páni té krajiny nazývají se landgráfové jako zemští hrabata.*

Koncovka se zúženým *é > ý* se objevila ve tvaru, který se adverbializoval (*za časté*): *za častý velebná svátost se přijímá* – 75d. Správný tvar by zněl: *za častou velebná svátost se přijímá.*

s. 75: *V společnosti každodenně mše svatá ne jedna, ale mnohé se vykonávají, za častý velebná svátost s předcházející spovědí se přijímá ...*

V plurálu jsme zaznamenali shodu v gramatickém rodě ženském, která je vyjádřená nezúženými tvary:

s. 42: *Které ale ty stezky jsou a proč se zlaté nazývají, žádný neoznamuje ... že jsou ty ouzké a těsné stezky ... než které jsou ty? ... byly mi sice některé ouzké stezky ukázáně ... ale zdali ty jsou, které svatý Vintíř první našel, nic se řícti nemohlo.*

Duálová koncovka **-ma** se objevila rovněž u několika zájmen nacházejících se v instrumentálu plurálu: *nad kterýma* – 6n, *před nima* – 44n, *s nima* – 21n, 65d, *svýma časy* – 75s. V jednom případě jsme ji objevili také ve spojení zájmena a substantiva *noha*: *svýma nohama* – 43n.

s. 6: *Počítalo se v ní někdy hrabství 12, opatství 12, měst 144, městeček tolikéž, dva tisíce vesnic, zámků 150. Nad kterýma panovali králové řečení Sorabi ...*

s. 44: *... totižto s. Prokopa a svatého Vintíře a několik let před nima pobožného Břimotu z téhož řádu, kteří ji svou svattostí, mnohými ctnostmi, divy a zázraky velmi zvelebili.*

s. 21: *Zvědouce o něm řeholníci kláštera Břevňovského, pustili se po něm a hledali jej, naleznouce, snažně ho žádali, aby s nima do jejich kláštera se odebral a opatství na sebe přijal.*

s. 65: *... i ona se s nima na cestu vydala, však chtěc do chrámu vjíti, podruhý i potřetí neviditedlnou mocí odstrčená byla.*

s. 75: *A proto i staří poustevníci, když rozmnožení byli, svýma časy se scházeli, o věcech svatých jednali ...*

s. 43: *... pro drahé zásluhy svatého Vintíře, který je svýma nohama vyšlapal ...*

Ostatní tvary zájmen ve tvaru instrumentálu plurálu měly koncovky správné: *kterými* – 42s, *některými* – 37d, *svými* – 20d, 41n, 41s, 55n, 70n, *s takovými* – 9n.

s. 42: *Raderus in Bavaria Sancta píše, že jsou ty ouzké a těsné stezky, kterými s. Vintíř do Čech šel a je první našel, než které jsou ty?*

s. 37: *Neb poněvadž z kláštera Althaenského s některými bratřími na poušť Rinchenau vyšel okolo léta tisícího osmého ...*

s. 20: *Pročež s bratry svými se rozžehnav, do Čech se obrátil ...*

s. 41: *... v kterém svatý Vojtěch navracující se z Říma do Čech s tovaryši svými se zastavil ...*

s. 9: *... jak užitečná a prospěšná k spasení a k životu svatému věc jest jednati s muži ctnostnými a svatými a s takovými se raditi o povolání svém.*

Zájmena bezrodá se vyskytují v textu jen ojediněle. Jejich tvary odpovídají dnešnímu spisovnému úzu. Zájmeno první osoby singuláru je užito pro zdůraznění tvrzení, zájmeno první osoby plurálu k vyjádření autorské skromnosti: *já* – 25s, 39s, 84s, *nám* – 23d, 69n (tzv. plurál skromnosti).

s. 25: *Nelekej se, kníže, já jsem Vintíř kmotr tvůj ...*

s. 84: **Já** toliko toto sem chtěl zde přiložiti, aby i tím ozdobený byl život s. Vintíře.

s. 23: Píší někteří, že by to vyjetí jeho mělo se státi ... Ale **nám** se zdá, že několik let později ...

Zvratné zájmeno *si*, respektive *sobě* chybí u slovesného tvaru *sloužiti si umínil* – 18d, *jednati si umínil* – 56d a *zamilovali si* – 83s, zvratné zájmeno *se* nenajdeme ani ve tvaru *opomenouti se nesluší* – 82n.

s. 18: ... a na poušti jemu v samotě a přísnosti života **sloužiti umínil** ...

s. 56: Léta potom 1261. Heřman Nidrwaldský opat s králem českým Ottonem u Innocencia papeže **jednati umínil** a po něm u Alexandra čtvrtého ...

s. 83: Takový strom hodněji sluje Řehola s. Benedikta, kterou císařové, králové, knížata a kněžny tak **zamilovali**, že zanechavši slávy své světské ...

s. 82: ... však ale poněvadž jmenované kláštery cizozemský jsou, naši vlast českou **opominouti nesluší**, která od nich skrze ss. Cirhu a Strachotu ...

Tam, kde bychom dnes použili krátký tvar zvratného zájmena *si*, užil autor tvar delší *sobě*:

s. 10: ... **umínil sobě** k tomu cíli svatou do Říma pouť vykonati ...

s. 15: ... **oblíbil sobě** na poušť vyjítí ...

s. 19: ... a jakž nad jiné jej **sobě** vážil, tak nad jiné o něj péči měl ...

s. 20: ... **umínil sobě** jinam se vystěhovati ...

s. 22: a tam **sobě** vedle studánky, jenž nyní Dobrou Vodou jmenujeme, bydleti oblíbil, novou jeskyňku neb poušťku **sobě** vystavil ...

s. 25: Tak se s ním rozloučivši kníže na ten den, přemejšleje **sobě** tu podivnou příhodu ...

s. 41: ... a nějaký obraz neb způsob své budoucí poušti **sobě** učinil.

s. 72: ... poručil **sobě** tajně osedlati koně ...

s. 82: ... každý **sobě** pomyslití může ...

U rodových zájmen vztažných jsme v textu našli několik případů, kdy se vyskytly zájmenné tvary, které již dnes ve spisovné češtině nepoužíváme nebo jsou příznakem vyššího stylu. Jedním z takových tvarů je vztažné zájmeno *jenž*, *jež*, *jež*; plurál *již*, *jež*, *jež*, které se v textu objevuje v nesprávných tvarech: *již* místo *jenž* – 81n, *jenž* místo *již* – 22s a *jenžto* místo *jižto* – 3n.

s. 81: ... byt' v každým klášteře jen jeden svatý byl, **již** by ten počet svatých převýšil.

s. 22: *Vydal se tedy ... na veliký a přísný vrch, který nyní s. Vintíře nazýváme, a tam sobě vedle studánky, **jenž** nyní Dobrou Vodou jmenujeme, bydleti oblíbil ...*

s. 3: *Narodil se s. Vintíř okolo léta Páně 954. neb 55. v Turyngii krajině německé z vysoce urozeného stavu zemských hrabat, **jenžto** se landgrabata nazývají.*

Z náležitých tvarů zájmena *jenž, jež, jež* jsou v textu ještě genitiv plurálu z *nichžto* – 52d, 62d, 82s a instrumentál plurálu: *mezi nimižto* – 82d.

s. 52: *Že doly, z kterých zlato a stříbro na horu se vynášelo, v tom kraji hojné byly ... z **nichžto** ještě pozůstává hora Kašparská ...*

s. 62: *... lidé obojího pohlaví ... na pouště se vydávali ... z **nichžto** některé přednější k našemu podivení uznávám za slušné předložiti.*

s. 82: *... kolik ale klášterů toho s. řádu zde se nacházelo ... všechny téměř od husitů zrušené a skažené, z **nichžto** přednější byli Břevňovský, Kladrubský ...*

s. 82d: *Mezi **nimižto** jest Alphonsus Toftatus hispalenský biskup ...*

Z genitivů singuláru a plurálu vzniklé tvary *jehožto* – 63s, 68d, *jejichžto* – 79s, 80n jsou však *n e s k l o n n é*.

s. 63: *...a tam téměř sto let samotný, od lidského pohlezení vzdálený setrval, **jehožto** nápoj voda byla ...*

s. 68: *Následuje s. Prokop již známý všem, **jehožto** Život obšírně vypsany vydán jest ...*

s. 79: *... o kterých se ví, že jistě toho řádu byli, **jejichžto** jména jsou ...*

s. 80: *... s. Sergius čtvrtý, Alexander čtvrtý, **jejichžto** slavné skutky a činy krátce týž Englgrave vypisuje ...*

Autor častěji užívá novějšího tvaru vztažného zájmena *který*, a to někdy i na místě vhodnějšího *jenž*:

s. 7: *... pro čest a slávu s. Vintíře, **který** té sličné krajiny kvítek jest ...*

s. 23: *Tak mnohým jiným svatým, **kterých** svaté obcování podivně vyjeviti ráčil.*

*Tak i s. našemu Vintíři, **kterého** svattost (ačkoliv již předešle známá) před skončením života na tento způsob pronešená byla.*

s. 59: *Těch i druhých mnoho se nacházelo ... v Egyptě na horách Thebaitských a okolo řeky Jordána, **kterých** Životy vypsál s. Jarolím ...*

s. 60: *Ale ti tak v samotě živý byli ... a lidem v věcech duchovních slouživali, **kterých** obcování s. Augustýn nejprv schválil ...*

s. 84: *... jako hvězdy, **které** ctnostmi, uměním, horlivostí ... celý svět pohanský osvítily.*

Starší tvary vztažných zájmen *kterýž* a *což* jsou z dnešního pohledu knižní až archaické: *kterýžto* – 6d, 78d, *kterážto* – 3s, 56s, *kteréžto* – 39s, 72d, *na kteroužto* – 58n, *kteréhožto* – 28d, 50s, *v kterémžto* – 4s, 66s, *kterýchžto* – 59n, 74n; *kterýž* – 26n, 29n, *kteráž* – 31d, *kteréž* – 21n, 62s, *v kterémž* – 73n; *což* – 24d, 63, *z čehož* – 5n, 39n, *čemuž* – 19s, 72d:

s. 6: ... Zvon Zuzanna nazvaný léta 1497. litý, **kterýžto** 270 centnýřů váží ...

s. 3: Příčina toho dumnění jest ..., **kterážto** nic nedokazuje ...

s. 39: ... že nejprv na Břežnici ... přišel, **kteréžto** jméno až posavád místu tomu pozůstává.

s. 59: Někteří tak samotní byli ... žádnému se neukazovali, **kterýchžto** jednání a obcování s samým toliko Bohem a nebešťany bylo.

s. 26: ... Břetislav s biskupem pražským Severem neb Šebířem, **kterýž** při něm tenkrát v Prácheňsku byl ...

s. 31: ... nějaký Ondřej měl dceru němou a vzteklou, **kteráž** lidi bila a kousala ...

s. 62: ... až do svého k Jordánu vyjití a k veřejnému kázání, **kteréž** toliko o pokání bylo ...

s. 24: **Což** když kníže uslyšelo, náramně se leklo ...

s. 39: Z **čehož** se domejšlím, že spisovatel Vestigii Bohemiae piae v tom smyslu byl ...

s. 72: ... a že jest on byl Svatoboj král moravský zjevně vyznal, **čemuž** se oni velmi divili ...

V textu se důsledně objevuje osobní zájmeno *on* – 9d, 22s, 25d, 49d.

s. 25: **On** pak, že smrt jeho nastávala, za to jedinké knížete žádal ...

Pouze v jednom případě jsme objevili zájmenný tvar *ont'* – 17d.

s. 17: ... o kterém Kristus Pán řícti ráčil: **ont'** vás vyučí všem věcem.

V akuzativu singuláru osobního zájmena *on* se vyskytl stažený tvar *naň* – 13n. Často jsme zaznamenali také tvar *jej* – 10n, 19n, 22n, 24d, 72n a *ho* – 9n, 72s.

s. 13: ... že v krátkém čase oči všech **naň** obrácené byly ...

s. 72: ... když se již rozednívati počalo, koně zabil, **jej** do země mečem zakopal ...

s. 24: ... ano, i všem **jej** budoucně hledajícím velmi vinšovaný.

s. 9: ... když **ho** za učitele národu sobě vystrojil ...

s. 72: I přijali jsou **ho** a davše kápi poustevnickou ...

V jednom případě autor užil jiný pád zájmena, než bychom očekávali (vyplýnul z jiné vazby slovesa): *o ně* – 75s.

s. 75: ... a proti osidlám dábelským a podvodům pekelného hada nástroje a prostředky sobě činili a **o ně** se radili.

V textu jsme našli pouze tři tvary zájmena přivlastňovacího *můj, moje/má, moje/mé*, a sice neutrový tvar genitivní *mého* – 40d, akuzativní *mé* – 41s a femininní tvar akuzativní *mou* – 47d.

s. 40: *(Což může sloužiti k potvrzení mého zdání).*

s. 41: *... nicméně zdání mé vypisují, zanechávají laskavému čtenáři zdání jeho.*

s. 47: *... který mou svatost světa vyjeví ...*

Naopak nadměrné (téměř v každé větě) je užití zvrátého přivlastňovacího zájmena *svůj*: *že v mladosti své marný a rozpustilý život vedl* – 4d, *že jmění své, které od předků svých nabyt, dovolením svých dědiců svatému Vigbertovi odevzdal* – 5s, *tu krajinu mimo jiných mnohých svatých svým svatým životem a obcováním velmi někdy ozdobila* – 7s, *který té sličné krajiny kvítek jest a v ní svůj počátek a zrost vzal* – 7d, *ohlídna se na rozpustilost života svého v mladosti své zmařeného, počal srdečně oplakávat hříchů svých* – 8s, *o svém budoucně duchovním stavu se poradil* – 8d, *s takovými se raditi o povolání svém* – 9n, *všecko své zboží jmenovanému klášteru s povolením dědiců svých zanechati a odevzdati, však s vejminkou tou, aby on Guntherus neb Vintír se vším svým zbožím vládl* – 9d, *když někoho od povolání svého odvrátiti nemůže* – 10d, *zase k svému předešlému oumyslu se navrátil a žádal od s. Gotharda navrátiti se do své vlasti ... bratry tam z svého zboží živiti* – 11n, *podle své vůle živ byl* – 11s, *všechno své zboží zanechav* – 11d, *Takové pokušení někdy Pán Bůh dopouští taky na vyvolené své* – 12d, *vyslal k němu posly své* – 18s, *na poručení svých vrchních na cestu se vydal a k s. Štěpánu králi uherskému strejci svému přijel* – 18d, *skloniv hlavu na ruce své* – 19d, *navrátil se do svého předešlého kláštera* – 20n, *všeliké cti, kterou v svém klášteře mezi bratřími měl* – 20s, *s bratry svými se rozžehnav* – 20s, *do poušti své s radostí se navrátil* – 21s apod.

Z ukazovacích zájmen jsme zaznamenali např. tvary *onen* – 12d a *ten* – 13s, 23n, 81n.

s. 12: *Není spokojená býti jako jiní lidé, nýbrž nětko víc, nebo králem nebo ničím, jak onen říkával.*

s. 13: *Byl pak ten Břetislav první toho jména české kníže ...*

s. 23: *Má ten obyčej prozřetedlnost boží svých věrných služebníků ...*

Dále pak identifikační zájmeno *týž* – 36n, 38s, 80n, *téhož* – 38n, 69n, 82n, *témž* – 53d.

s. 36: *... hned byl konec všech zázraků skrze týž obraz od Boha činěných.*

s. 82: *... skrze ss. Cirhu a Strachotu (kteří téhož s. řádu byli) ...*

s. 53: ... ve vsi Sviradice v **témž** kraji z urozených rodičů splozený ...

V jednom případě jsme našli zájmeno *sám* – 29d, které má ve větě zesilující a vytýkací význam:

s. 29: *On pak modle a postě se, sám do Čech odešel ...*

Neurčitá zájmena užívá autor většinou ve správném tvaru, který známe z dnešního spisovného jazyka. Příznakovým tvarem z běžné mluvy je ovšem zájmeno *ňáký* – 55d, 60n a *ňáké* – 46d, které vzniklo stažením dvou slabik. Jindy je však zájmeno užito v základní podobě.

s. 55: *S. Vintíř na ňáký čas z Rinchenau vyšel ...*

s. 60: ... vezma na sebe jejich oděv, jich na ňáký čas následoval.

s. 46: ... že řeholníci ten hrob před nebezpečností husitskou skrývali, aby k ňáké nepočestnosti nepřišel ...

s. 41: ... a nějaký obraz neb způsob své budoucí poušti sobě učinil.

s. 32: *Léta 1258. dne 8. července nějaká žena ze vsi Hostihorní ...*

Z ostatních neurčitých zájmen v náležitém tvaru uvádíme ještě:

s. 20: ... a tam zase za některý čas v předešlé života příkrostiti pozůstával.

Po některým tehdy čase s. Vintíř, aby všeliké cti, kterou v svém klášteře mezi bratřími měl, ustranil ...

s. 69: ... který blíž hory Serrátské v jeskyni Manréza řečené některý čas strávil ...

s. 3: *Některých zdání bylo, že by v Uhřích splozen byl.*

S postfixem *-si* se objevují zájmena *jakéhosi* – 31s a *jakousi* – 32n:

s. 31: *Léta Páně 1248. dne 2. září jakéhosi Bohuslava Čecha manželka jménem Gertrudis ...*

s. 32: ... poctivá matrona paní Barbora z Prahy jakousi vzteklostí poražená ...

V textu se často vyskytuje neurčité zájmeno *všechen* vymezující množství. Objevili jsme např. dnes obvyklé tvary *všichni* – 61d, *všechny* – 53s, 82s, *všecku* – 68n, *všecko* – 9d a tvary z dnešního hlediska příznakové, knižní: *všeliké* – 20s, *všickni* – 50n, 61s, *všeckny* – 53d, 56n.

s. 61: *Však ať zkrátka povím, všichni Nového zákona poustevníci ...*

s. 53: *Zdravé a hojitedlné vody v tom kraji se nacházejí ... ale všechny svou pověstí a dobročinním převyšuje Dobrá Voda s. Vintíře ...*

s. 68: ... *který pro lásku boží **všecku** knížecí slávu potupiv ...*

s. 9: *Pročež umínil sobě **všecko** své zboží jmenovanému klášteru ... zanechati a odevzdati ...*

s. 20: *Po některým tehdy čase s. Vintíř, aby **všeliké** cti, kterou v svém klášteře mezi bratřími měl, ustranil ...*

s. 50: ... *(čehož **všickni** nábožní želi) ...*

s. 56: ... *klášter svůj Rinchenau se **všemi** případnostmi odevzdal oppatovi Raimundovi v Niderwaldu na **všeckny** budoucí časy ...*

V jednom případě jsme našli zájmeno *jedenkaždý* – 74s, které má ve větě zesilující význam:

s. 74: ... *kdežto podobného těla mrtvení jako právě o samotě na poušti **jedenkaždý** užívati může.*

Záporné zájmeno *žádný* vystupuje ve významu záporného zájmena *nikdo*:

s. 49: ... *neb o tom **žádný** nepíše.*

s. 72: *V kteréžto těžkosti a v činění pokání trval na té poušti osmnácte let, **žádnému** se nezjeviv, kdo by byl ...*

s. 80: *Což **žádnému** ku podivu býti nemá ...*

V textu se objevuje množství číslovek, které ještě zachovávají některé starší tvary:

s. 78: ... *že Benedikt IV. toho jména papež jej na **třidceti sedm** provincií neb krajin rozdělil.*

s. 79: *V kterýchžto krajinách počítalo se mužských a prelátských neb opatských klášterů **třidceti sedm tisíc** ...*

s. 66: ... *a na poušti samotná **čtyrydceť sedm** let ... život vedla*

s. 38: ... *na poušť samotný vyšel léta **tisícího čtyrydcátého** ...*

s. 72: ... *od nich on žádal až do dne **třetího** odpočínutí.*

s. 71: ... *a král **jedno i druhé** obeslání potupiv ...*

V některém případě ovšem nejsou vyskloňovány všechny číslovky:

s. 49: ... *neb léta 933., když založen byl, s. Vintíř počítal okolo **třidceti sedm** neb **osm** let ...*

Základní číslovky končí na *–sáte* a *–nácte*, v některých případech mají už tvar bez koncového *–e*:

s. 80: *Svatých toho řádu počítá Rujánus **padesáte** tisíc a více ...*

s. 81: ... *počítalo se duchovních devět set **devadesáte** devět.*

s. 64: ... *který **šedesát** let na poušti strávil a skonal devadesáti letý* ...

s. 34: ... *s dcerkou svou již **jedenácte** let slepou*

s. 79: *V kterýchžto krajinách počítalo se ... klášterů ... proboštských neb převorských **čtrnácte** tisíc, panenských **patnácte** tisíc.*

s. 65: ... *tři bochničky chleba ... přes **sedmnáct** let jí vytrvaly* ...

V textu jsme objevili příznakové tvary u číslovek *dvamecitma* – 80d a *čtyrmecitma* – 71s, které jsou pozůstatkem staršího způsobu počítání od *dvaceti* do *třiceti*:

s. 80: ... *neb za svaté vyhlášení jsou v počtu čtyrydceti čtyry tisíce a **dvamecitma**, z kterýchžto pět tisíc pět set a pět bylo mnichů kláštera Rassinenského, tam taky pohřbení.*

s. 71: ... *a před papežem svou příhodu, která se mu od moravského krále **čtyrmecitma** let majícího stala, vyjevil.*

Základní číslovka *sedm* se ve složené číslovce *třidceti sedm* objevuje jak ve tvaru *třidceti sedm* – 78n, tak ve tvaru *třidceti sedum* – 36d. Stejný případ jsme zaznamenali také u řadové číslovky *sedmnáctý* – 44s a *sedumnáctý* – 44n. Základní číslovka *osm* se vyskytla ve tvaru *osum* – 32d, v číslovkách vyšších se ovšem vyskytuje pouze tvar bez vloženého *-u*: *osmnácte let* – 72d, *osmdesátého* – 65s.

s. 78: ... *jej na třidceti **sedm** provincií neb krajin rozdělil.*

s. 36: ... *že v lese Rinchenau třidceti **sedum** let přebýval* ...

s. 44: *Rozdíl **sedmnáctý**. // s. 44: Rozdíl **sedumnáctý**.*

s. 32: *Žena jedna ze Špitála skoro **osum** let nemoc krvotočnou trpěla: ...*

s. 72: ... *trval na té poušti **osmnácte** let* ...

s. 65: ... *umřela okolo léta Páně **osmdesátého*** ...

Číslovka *čtyři* se často, pravděpodobně pod vlivem mluveného jazyka, objevuje ve tvaru *čtyry* – 43s (jako součást číslovek vyšších): *čtyrysta* – 81s, *čtyrydceti čtyry tisíce a dvamecitma* – 80d, *čtyrycet* – 62n apod.

s. 43: ... *na Rabí **čtyry** míle od Břežnice se odcnul* ...

s. 81: *V Němcích v jednom toliko klášteře fuldenském ... bylo jiných **čtyrysta** duchovních* ...

s. 80: ... *neb za svaté vyhlášení jsou v počtu **čtyrydceti čtyry** tisíce a dvamecitma* ...

s. 62: ... *a tam ... **čtyrycet** dní a nocí beze vší potravy a nápoje bydlel.*

Místo správného genitivního a lokálového tvaru duálu *dvou/obou* jsme ve dvou případech našli tvar *dvouch* – 31d, 61n.

s. 31: ... *člověk od **dvouch** d'áblův v spůsobu muže a ženy pokoušen ...*

s. 61: *O těch **dvouch** velikých proroků a poustevníků píše s. Jarolím ...*

Příznakovým jevem je výskyt zdvojnásobené soliterní číslovky *jediný* ve tvaru *jedinký* – 25d.

s. 25: *On pak, že smrt jeho nastávala, za to **jedinké** knížete žádal, aby v klášteře Břevňovském tělo jeho po vykročení duše dalo pochovati ...*

Rodově neshodný tvar neurčité číslovky *mnoho* jsme objevili v případě lokálu plurálu *na mnoho místech* – 21n a v genitivu singuláru *mnoho panstva* – 27s.

s. 21: *Tam se spatřují šlápěje oslíčka v skále na mnoho místech vytisknuté ...*

s. 27: *Když to svaté tělo v kostele kláštera Břevňovského pochované bylo v přítomnosti Břetislava knížete, Severa biskupa a mnoho panstva, mnoho nemocných uzdraveno bylo a mnoho jiných zázraků působeno.*

SLOVESNÉ TVARY

Jiří David ve svém textu zachovává ve všech případech formu staršího infinitivu končícího na *-ti*. V celém textu jsme zaznamenali 203 případy, např. *že málo se z něho čísti může* – 2n, *počal srdečně oplakávati* – 8s, *začal se poddávati a jinou hráti* – 11d, *kterého nepřítel zlý oklamati přišel* – 17d, s. *Vintíř obávati se moudře začal* – 21d, *taky i z toho poznati se může* – 27n, *ani nohou hnouti nemohla* – 34d, *zlaté slouti zasloužily* – 43n, *mohl peníze bítí a svou minci mítí* – 49s, *selský lid obyčej míval vodu bráti a do svých domácích studnic přilívati* – 53n, *strojil se do Uher vyjeti* – 55n, *kdyby mi Bůh dovolil vybrati* – 63d, *ještě na jednoho vzáctného poustevníka zapomenouti nemohu* – 69d, *podivnou prozřetelnost boží poznati a velebiti musíme* – 73n, *když v Tassínském klášteře bydleti začal* – 78d, *každý sobě pomyslití může* – 82d, *komu se líbí více vědeti* – 84s apod.

Hyperkorektní jev jsme našli u ostatních 9 tvarů infinitivů sloves první třídy, jedná se o slovesné tvary *řícti*, *védsti* a *pomociti*.

s. 4: *Nazván byl při křtu svatém Gunther, jako bys **řícti** chtěl Gutther, dobrý Pán.*

s. 11: *... a podivně svatý život **védsti** začal.*

s. 14: *Anebo **řícti** se může, že se to stalo ...*

- s. 17: ... o kterém Kristus Pán **řičti** ráčil ...
- s. 28: ... ráčil k prvnímu zdraví ho **přivédsti** ...
- s. 37: Poněvadž déleji poustevnícký život **védsti** nemohl ...
- s. 42: ... ale zdali ty jsou, ... nic se **řičti** nemohlo.
- s. 66: ... přislibujíc se polepšiti, marností zanechati a čistý život **védsti** ...
- s. 75: V pokušeních a ďábelských oukladech snadněji sobě **pomocti** můžeš ...

V 1. osobě plurálu indikativu přezenta sloves nedokonavých i futura sloves dokonavých je užita koncovka **-me**: *jmenujeme* – 22s, *nazýváme* – 22s, *postavíme* – 3s, *přidáme* – 78s, *říkáme* – 14d, *seznáváme* – 17d, *vidíme* – 51n a *znaménáme* – 5n.

Koncovka **-m** nalezena nebyla.

U sloves 4. slovesné třídy, která náleží ke vzorům *prosit* a *trpět*, jsme ve 3. osobě plurálu indikativu přezenta ve dvou případech objevili koncovku **-ejí**. Ta sem pronikala vlivem vzoru *sázet*. Jedná se o tvary *bydlejí* – 74n a *sloužejí* – 76d. V jednom případě se ovšem vyskytl i slovesný tvar *bydlí* – 58d a *slouží* – 22d.

- s. 74: ... poustevníci, kteří při některých kapličkách a posvátných místech jako nějakí strážní **bydlejí**, z almužen živi jsou ...
- s. 58: *Poustevníci tak se nazývají od pouště neb místa pustého, na kterém bydlí a život nábožný vedou, sloužíce Pánu Bohu ...*
- s. 76: ... a tam Bohu svému na společných modlitbách a v církevních spěvích dnem i nocí **sloužejí**.
- s. 22: ... služebníky své, kteří mu v mrtvení těla, v soukromí a v rozličných kajícnostech **slouží**, o kterých ani svět neví ...

Ze slovesných tvarů 4. třídy jsme dále ve 3. osobě plurálu objevili tvary *se nacházejí* – 6s, 73d, *pocházejí* – 74d a *odnáší* – 7n. Ty ovšem známe z dnešní spisovné češtiny.

- s. 73: *Nacházejí se sice mnozí poustevníci, kteří ...*
- s. 74: ... pro shromáždění hojnějších zásluh, obzvláště které **pocházejí** z řeholních slibů ...
- s. 7: ... *barvínek, kterého barvíři suken užívají a hojně odtad' odnáší, z kterého ...*

Sloveso *psát* 1. slovesné třídy se ve 3. osobě plurálu důsledně vyskytuje ve tvaru *píší* – 13s, 15s, 19s.

s. 19: ... *neb jak jiní píší, ptáka vzáctného jemu předložil.*

Přechodníkové konstrukce se v některých případech neshodovaly se jmenným rodem substantiva, se kterým byly spojeny: *Gunther panství své řídíc a spravujíc* – 4d, s. *Vintíř vodu jim udělujíc* – 16n, *král pak nastupujíc* – 19s, *nějaká žena dceru majíce slepou* – 32d, *(já) zanechavše jiným svého smyslu* – 40s, *biskup ta slova slyšíc* – 70d, *papež prikazujíc* – 71s. Náležitý přechodníkový tvar byl užít u nepravidelného slovesa *chtíti*, které má některé tvary podle vzoru *mazati* a některé podle vzoru *trpěti* (podle toho je utvořen i přechodník přítomný: *chtě, chtíc, chtíce*): *jeden vyběhlý mnich chtě prokázati* – 35d.

Podle dnešního spisovného úzu mají shodné přechodníkové tvary neutra a feminina singuláru. Původně byla ovšem situace jiná, společné, respektive shodné tvary měla neutra a maskulina. U substantiva *kníže* zachovává autor gramatický rod střední, který měl tedy podle staršího úzu společné tvary s maskuliny: *kníže honiti počna ... pak rozjímaje ... dech popadaje ... požeňaje se ... co by v ní bylo viděti, chtěje ... nevěda, co by to bylo ... tu kníže se potěše ... tázaje se ... a snázně žádaje ... přemejšleje sobě tu podivnou příhodu ...* - 24s – 25d. Nesprávnou příponu však užil Jiří David ve tvaru přechodníku minulého: *Tak se s ním rozloučivši kníže na ten den ...* - 25d.

Ostatní přechodníkové tvary (přítomné i minulé) jsou tvořeny správně, shodují se tedy se jmenným rodem substantiva, ke kterému se vztahují. V celém textu jsme našli 74 přechodníkových tvarů přítomných (z toho se 54 tvarů vztahovalo k singuláru rodu mužského, 7 tvarů k singuláru rodu ženského a 13 tvarů k plurálu všech tří rodů) a 41 přechodníkových tvarů minulých (29 tvarů pro singulár rodu mužského, 5 tvarů pro singulár rodu ženského a 7 tvarů pro plurál všech tří rodů).

s. 8: *Za toho tehdy času s. Vintíř vnuknutím božím ohlídna se na rozpustilost života svého v mladosti své zmařeného ... a raddy svaté hledaje, přijel do Hirsfeldu ...*

s. 15: *Maje věku svého s. Vintíř nejméně padesáte tři léta ...*

s. 31: *Mezi ochtábem svátku svatého Vintíře přibrála se žena jménem Božena ... uschlou ruku majíc, již zdravou ukazovala.*

s. 65: ... *Maria neb Mářa egyptská ... i ona se s nima na cestu vydala, však chtíc do chrámu vjíti, podruhý i potřetí neviditedlnou mocí odstrčená byla.*

s. 31: *Dva malomocní před Prahou **bydlíce** do Břevňova odešli ... třetího dne opět **se modlíce** a zdraví dostavše ...*

s. 24: *... dvořenínové jeho onde i onde zvěři **hledajíce**, nic neprospívali.*

s. 10: *Po vykonané pouti z Říma se šťastně **vrátiv** (Vintíř) ... a **složiv** rytířský oděv, přijal na sebe hábit s. Benedikta ...*

s. 70: *... že král **opustiv** služby boží, s služebníky svými na lov do jednoho lesa Křečín nazvaného odjel, biskupu **poroučeje** ...*

s. 22: *... jako i svatou Rozálii knížetci podobně dceru, která královského dvora **zanechavši** ...*

s. 65: *... Maria neb Mára egyptská ... neviditedlnou mocí odstrčená byla. **Poznavši** to pro své nepravosti býti, před obraz Panny Marie padla ...*

s. 62: *... z učení a kázání apoštolského nábožní lidé obojího pohlaví **zanechavše** marností a rozkoší světských ...*

s. 71: *I **zvěděvše** okolní národové, že král moravský jest v zlořečení ...*

Přítomné přechodníkové tvary byly tvořeny od sloves nedokonavých, vyjadřovaly tedy současnost určitého děje s dějem jiným:

s. 21: *... kterěz na vrchu dotčeného svatého oslíček **slouže** mu vytiskl ...*

s. 27: *Jakých pak zásluh před Bohem byl svatý Vintíř ... taky i z toho poznati se může, že na kameně, na kterém **modle se** klekával neb odpočíval ...*

s. 30: *... Petr Vladyka ... jehožto zdraví lékaři opustili, **slyše** o zázracích svatého Vintíře, vroucnou modlitbou jemu se poroučel, ke zdraví přišel ...*

s. 47: *... když Martin oppat k hrobu téhož svatého muže přišel a na zemi **kleče** žádal, zdaliž hoden jest té milosti ...*

s. 34: *... člověk jeden jménem Letník ... dceru měl dvanácte let již slepou, u hrobu svatého Vintíře několik dní a nocí na modlitbách s ní **trvaje**, zraku zdravého jí vyprosil ...*

Přechodníky přítomné se však v dřívější době utvářely i ze sloves dokonavých, vyjadřovaly potom předčasnost děje:

s. 8: *Za toho tehdy času s. Vintíř vnuknutím božím **ohlídna se** na rozpustilost života svého v mladosti své zmařeného ...*

s. 8: *... s. Vintíř přijel do Hirsfeldu k s. Gothardovi ... kterému skrytosti srdce svého zjevna **učině**, duchovně od něho potěšen a vyučen byl.*

s. 40: ... že s. Vintíř **vejda** naposled do Čech na místo, o kterém píši, již tehdáž Břežnice nazvané ... **jest** přišel léta 1040.

s. 60: **Přijda** do Affriky s. Augustýn, velmi poustevnícký a mnišský řád rozmnožil ...

s. 70: ... král z lovu se navrátil ...všechn proti němu hněvem zapálený vskočil, v trouby lovecké troubiti poručil, s koně **ssedna** meč vytrhl, chtěje biskupa u oltáře zamordovati ...

Indikativ préterita má ve 3. osobě singuláru či plurálu v některých případech pomocné sloveso *být*. V celém textu jsme našli 16 případů:

s. 4: A takovým ovšem žeť **jest byl**, rošafně a vážně panství své řídíc a spravujíc ...

s. 8: ... snad aby od něho ... raddu žádal a o svém budoucně duchovním stavu se poradil, **zajel jest** do Hirsfeldu k s. Gothardovi ...

s. 17: ... aby poznati mohl lest a chytrost osidel d'áblův v spůsobu anjelův světla se zjevujících, jakož **jest poznal** v poustevníkovi Tamonovi ...

s. 22: ... kdežto až do skonání života svého **jest zůstával** ...

s. 28: Z naučení předústojnë Panny Marie, kterou **jest** za pomoc **prosil** ...

s. 40: ... na místo, o kterém píši, již tehdáž Břežnice nazvané... **jest přišel** ...

s. 45: ... že to darování těch vězňů se stalo při smrti s. Vintíře léta 1045., že **je** se s ním nikdy před tím **neshledal** ...

s. 49: V tom pak oslaveném klášteře ačkoliv s. Vintíř pohřben chtěl býti, však v něm nikdy život duchovní nevedl ... a on do Čech přijížděl, žeť **je** někdy jej **navštívil** ...

s. 58: ... zdali s. Vintíř byl knězem ... odpovídám, že **jest nebyl** ...

s. 72: I **přijali jsou** ho a davše kápi poustevníckou, jej **jsou oholili** ...

s. 72: ... a že **jest on byl** Svatoboj král moravský zjevně **vyznal** ...

s. 73: Že Bůh nejmoudřejší za lepší věc **jest uznal** z věcí zlých dobré činiti ...

s. 77: ... aby se v větší nebezpečnosti, nežli **jsou byli**, nevydali.

Většina slovesných tvarů se však ve 3. osobě indikativu préterita objevuje bez pomocného slovesa:

s. 14: **Umřel** Břetislav v městě Chrudimi ...

s. 27: Život tehdy svůj **dokonal** svatý Vintíř léta Páně 1045. ...

s. 35: ... bludní kněží ... lidu **přikazovali**, aby tam nechodili ...

s. 81: ... kteří ustavičně na kůru hodinky církevní **spívali** a domácí práce **vykonávali** ... nebo jiné **vyučovali** nebo knihy **spisovali** nebo Pisma svatá ... **vykládali**.

V jednom případě se v textu vyskytl hovorový tvar slovesa 3. osoby singuláru bez koncového **-I**: *nemoh* – 31d.

s. 31: ... *člověk od dvou d'áblův v způsobu muže a ženy pokoušen, **nemoh** jich pozbyti ...*

V textu jsme našli stažený tvar spojky a sponového slovesa *být*:

s. 12: ... *nýbrž ve všech cvičeních vejš a vejš vystupuje jako oheň, **byt's** ho skryl ...*

Podmiňovací způsob má, co se týče použití kondicionálního morfu, stejné tvary, které známe z dnešního spisovného jazyka. Ve 2. osobě singuláru se již vyskytl nový kondicionální morf *bys* – 4s.

s. 4: *Nazván byl při křtu svatém Gunther, jako **bys** řícti chtěl Gutther, dobrý Pán.*

Kondicionální morfy jsou často psány dohromady s předcházejícím slovem (určitý slovesný tvar, příslovce, předložka): *jistěby o tom někdo byl nětco poznamenal* – 5s, *žeby to neslušelo na jednoho poustevníka* – 18s, *musilby tedy míti více nežli devadesáte let věku svého* – 37d, *žeby některé místo tak se nazývalo* – 40s, *žeby on první je našel* – 43s, *ozdobu hlavní z samých perel mohlby jí na hlavu postaviti* – 52n, *žádnému nezjeviv, kdoby byl* – 72d, *v každém klášteře jen jeden svatý byl, jižby ten počte svatých převýšil* – 82n.

V jednom případě jsme zaznamenali poněkud odlišný tvar kondicionálního morfu:

s. 37: *Čemuž **kdydby** tak bylo, nemohlby s. Vintíř ani na Rabí ... přebývati.*

Opisné pasivum užívá autor často, zřejmě díky vlivu latinského jazyka. V celém textu jsme našli 148 tvarů opisného pasiva, většinou jde o tvary n-ové (t-ové pasivum se vyskytlo pouze dvakrát *hnut* – 64d a *bylo odjato* – 71n): *pokoušen bývá* – úvodní strana, *splozen byl* – 3s, *potěšen a vyučen byl* – 8d, *nebyl spokojen* – 12d, *vystaven byl* – 15d, *naplněn byl* – 18n, *dosazen jest* – 20s, *dovezeno bylo* – 26d, *praveno jest* – 27n, *vyzdvižen a uzdraven jest* – 29n, *sproštěn jsa* – 30s, *zarmoucen jsa* – 33d, *poznamenáno bylo* – 35n, *by nazváno býti mohlo* – 39d, *hoden jest* – 47d, *vypsáno jest* – 55d, *povědíno jest* – 56s, *představen byl* – 64s, *krmen jsa* – 68s, *podivno býti nemá* – 69s, *živi jsou* – 74n, *rozmnoužen byl* – 78d, *sečteno jest* – 82d apod.

V 78 případech se také vyskytly opisné tvary, které obsahovaly participium ve složeném tvaru:

s. 12: ... a poznalo se, kterak svatí svatým a sobě vespolek k nabytí veliké svátosti **nápomocní** bývají.

s. 59: ... který Archimandrita neb oppat nazván byl, od kterého **navštěvování** bývali ...

s. 18: ... aby snad nějaká čest a sláva světská, které se dobrovolně zbavil, jemu **prokázaná** nebyla neb se ho nějak nechýtila.

s. 71: ... aby žádná mše před králem nebyla **sloužená**.

s. 27: Když to svaté tělo v kostele kláštera Břevňovského **pochované** bylo ...

s. 42: ... byly mi sice některé ouzké stezky **ukázáně** (vlastně **ukázané**), kterými od Hartmanic ... se jde ...

s. 67: Tělo její panenské ... od anjelů **pohřbené** bylo ...

V souvětí se v následující větě mohla uplatnit shoda podle smyslu, nebo byla porušena shoda mezi podmínkem a přísudkem:

s. 28: ... na poděkování Pánu Bohu kněžstvo toho kláštera spěv radostný spívalo a všemi zvony **dalí** zvoniti ...

s. 33: Měšťan pražský jménem Putna s dcerkou svou nemocnou do Břevňova šel, když pak nedaleko již kláštera bylo, dcera mu umřela.

s. 35: ... bludní kněží ... lidu **přikazovali**, aby tam nechodili, pravíce rouhavě ...

s. 81: Osob pak, které se v té řehole pod regulí s. Benedikta **nacházelo** ...

s. 82: Jaký ale počet duchovních v těch klášteřích se **nacházelo** ...

s. 82: Jaká pak síla učených a v Písmách zběhlých z toho řádu **pošlo**, z toho se poznati může

Příznakovým jevem u příslovcí je tvoření komparativu pomocí přípony **-ěji**, tu jsme objevili u komparativu adverbia *dobře*: *lépeji* – 11n, 74d, *daleko*: *dáleji* – 13n, 21s, *dlouho*: *déleji* – 37n a *mnoho*: *víceji* – 70d:

s. 11: ... aby *finty* a *dábelské podvody* tím **lépeji** skusil.

s. 74: Že **lépeji** a bezpečněji jest bydleti v nějaké duchovní společnosti ...

s. 13: ... nýbrž **dáleji** a **dáleji** tak v duchovenstvu prospíval ...

s. 21: ... a **dáleji** jíti nemohl.

s. 37: Poněvadž **déleji** poustevnický život *védsti* nemohl ...

s. 70: ... aby **víceji** před oči jeho nechodil.

Předložky jsou v některých případech psány dohromady se zájmenem či substantivem, které následuje:

s. 2: *Však bez ourazu vejš **odemně** jmenovaných kronikářů ...*

s. 13: *... že v krátkém čase oči všech **naň** obrácené byly ...*

s. 62: *... a tam mezi zvěří ... a obludama lesníma čtyrycet dní a nocí **bezevší** potravy a nápoje bydlel.*

s. 65: *... na sloupu stáli, až jim červi nohy prolízali, **bezevšeho** pohodlí těla ...*

s. 76: *... a tam **osamotě**, všem nepovědomý Pánu Bohu ... sloužil až do skonání.*

s. 75: *... máš komu tvá pokušení a zlá vnuknutí ... vyjeviti, což nemáš **o samotě** na poušti ...*

Naopak některá spojení procházející adverbializací, utvářející se spojovací výrazy či spřežky z předložkového pádu substantiv jsou na rozdíl od dnešní češtiny ještě psány odděleně:

s. 26: *Z toho pak jeho svatého těla **i hned** líbezná vůně pocházela ...*

s. 24: *... i spatřilo z **daleka** pramen vody rychle běžící ...*

s. 12: *... vejš a vejš vystupuje jako oheň, **byť's** ho skryl, **na horu** vystupuje a plápolá ...*

s. 14: ***A nebo** řícti se může, že se to stalo před profesí ...*

s. 65: *... **nic méně** po **na nebe vstoupení** spasitele v Masílii na vysoké a pusté hoře ... celých třidcet let setrvala ...*

Předložky se často objevují pouze v nevokalizovaných podobách: v světě – 5n, v svobodném stavu – 5n, z svého zboží – 11n, v městě – 14n, v vystavení a nadání mnohých klášterů – 14n, v vytržení mysle – 16s, v svém klášteře – 20s, v spůsobu – 31d, v sněmě – 49s, z samých perel – 52n, ven z světa – 59n, s služebníky svými – 70s, v zlořečení – 71d, v společnosti – 75s, v větší nebezpečnosti – 77s apod.

V textu nalezneme starší podoby spojek, které se v dnešním spisovném úzu již nevyskytují nebo jsou příznakem vyššího stylu. Jde např. o spojky *neb*, *byť*, *pročež*, *protož*, *žet'*.

s. 3: *... kterážto nic nedokazuje, **neb** může býti kníže turýnské sprízněné s králem uherským ...*

s. 12: *... nýbrž ve všech cvičeních vejš a vejš vystupuje jako oheň, **byť's** ho skryl ...*

s. 9: ***Pročež** umínil sobě všecko své zboží jmenovanému klášteru ... zanechati a odevzdati ...*

s. 32: *... **protož** ten den každoročně nejedl, jedině kus chleba a vody se napil.*

s. 49: *... a on do Čech přijížděl, **žet'** je někdy jej navštívil ...*

Po důkladném prozkoumání textu z hlediska tvaroslovného jsme došli k těmto závěrům: u maskulin jsme např. v plurálu nominativu zaznamenali příznakovou koncovku **-ové** u těch životných i neživotných substantiv, která mají podle dnešního spisovného úzu koncovku jinou (**-i, -é, -y**): *Čechové, evangelistové, kazatelové, obyvatelové, divové, klášterové, národové, životové*. V genitivu plurálu se vedle dnešní koncovky **-ů** zase často vyskytla starší koncovka **-ův**: *anjelův, d'áblův, hříchův, zázrakův*. Lokál plurálu se ve čtyřech případech objevil s koncovkou **-ích** u těch substantiv, která dnes mají důsledně od u-kmenů převzatou koncovku **-ech**: *v klášteřích, v mravích, v řetězích, v spěvích*. V instrumentálu plurálu maskulin se ve dvou případech vyskytla koncovka a-kmenová: *kořínkami, přídávkami*. Co se týče singuláru, našli jsme např. v genitivu starší koncovku o-kmenovou u tvarů *ze Špitála* a *okolo Jordána*. Feminina měla v singuláru příznakové tvary zejména u přejatých substantiv *řehole, kaple* a dále u substantiv *mysl, husa*, která se skloňovala podle jiného typu než dnes. V plurálu se odlišné skloňování uplatnilo u feminin *nemoc, rozkoš, kniha, slza, zed', regule, vejsada*. Častou koncovkou v instrumentálu plurálu feminin je duálová koncovka **-ama**: *horama, stezkama, skálama, zásluhama*. Neutra měla v dativu, lokálu a instrumentálu plurálu příznakové tvary s ženskými koncovkami: *osidlám, v písmách, privilegiemi*, s duálovou koncovkou *rejstrama* a s bjo-kmenovou koncovkou *po poledních*.

Prívlastňovací adjektiva se až na jedinou výjimku *Kristův miláček* v textu nevyskytují, zastupuje je genitiv substantiva rozvitý adjektivem: *život s. Vintíře, navrácení s. Vintíře* apod. Složená deklinace se uplatnila např. v pádových tvarech *víru Kristovou, Podivínové nohy*. Četné jsou tvary participiální a z nich vzniklá slovesná adjektiva. Tendence k unifikaci koncovek se projevila hlavně v nominativu a akuzativu plurálu maskulin životných (i neživotných) a neuter. U mužského rodu životného v nominativu plurálu ovšem ve většině případů převládají náležité tvary rozlišující životnost. Rodově neshodná koncovka **-é** je příznačná pro nominativ či akuzativ plurálu neuter: *královské města, vytlačené znamení, hrabství své*. Častější je však koncovka rodově shodná. Zájmena rodová mají v instrumentálu plurálu také duálovou koncovku **-ma**: *nad kterýma, s nima*.

Číslovky se většinou skloňují, v základním tvaru mají na rozdíl od dnešního úzu koncové **-e**: *padesáte, jedenácte*.

Slovesný infinitiv končí na **-ti**: *býti, stavěti, učiniti, věděti*. Hyperkorektní tvary infinitivu jsou např. *řícti, vědsti, pomocti*. Ve 3. osobě plurálu (jde o indikativ prézenta) slovesných tvarů 4. třídy ovlivněných vzorem *sází* se vyskytla příznaková koncovka **-ejí** u tvarů *bydlejí* a *sloužejí*. V několika případech jsme konstatovali nesprávné tvary u

přechodníků, kdy autor přisoudil slovesný tvar rodově neshodnému substantivu: *král pak nastupujíc, nějaká žena dceru majíce slepou*. Převládaly ovšem přechodníky správně tvořené. V préteritu se ve 3. osobě singuláru a plurálu vyskytlo pomocné sloveso *být*: *jest byl, jest poznal, jsou byli*. Převládalo však préteritum bez tohoto pomocného slovesa: *dokonal, klekával, odpočíval, vyučovali*. Kondicionálové morfy se objevily již ve tvarech, které známe dnes: *bych sobě vyvolil, jako bys řícti chtěl*, avšak s odlišným pravopisem. Pod vlivem latiny a výkladové funkce textu užívá autor, jak již bylo řečeno, množství participií n-ových. Ta se často objevují ve složeném tvaru: *jsou uzdravení, nápomocní bývají*. Neohebné slovní druhy jsme zmínili jen okrajově. Zaznamenali jsme ku příkladu tvoření komparativu adverbii, nebo příklady spojek, které již dnes ve spisovném jazyce neužíváme.

Závěr

Tématem naší jazykovědné práce byla analýza barokní legendy z počátku 18. století. Důkladný jazykový rozbor díla *Medicus Hercinius, to jest: Velko-lesní hojitel a uzdravitel, aneb Život S. Vintíře, jináč Gunthera neb Guntýře, ...* z roku 1713 nám pomohl dospět k zadanému cíli - přispět k poznání českého jazyka doby barokní - alespoň částečně, dílčím způsobem. Částečně proto, že se nám bohužel nepodařilo prozkoumat všechny čtyři jazykové roviny. Podrobně jsme vyexcerpovali jevy roviny hláskoslovné a tvaroslovné, jejichž rozbor ovšem vyžadoval dosti rozsáhlý popis, a proto jsme ostatní dvě roviny (syntaktickou a lexikální) ponechali otevřené pro další zpracování, respektive jako návrh jiné zajímavé diplomové práce.

V úplném závěru bychom tedy na základě podrobné analýzy barokního textu, respektive analýzy jevů příznakových, měli stanovit, zda Jiří David byl, či nebyl ve svém psaném jazykovém projevu ovlivněn češtinou mluvenou, anebo se jeho psaný jazyk pohyboval spíše na úrovni odpovídající jazyku spisovnému.

Než jsme přistoupili k samotné praktické části, tedy k rozboru legendy, uvedli jsme nejprve některé důležité informace z osobního života Jiřího Davida, zmínili jsme se o jeho současnících tzv. třetí barokní generace, stručně jsme se věnovali legendistické tvorbě u nás a samozřejmě také samotnému hlavnímu aktérovi celého Davidova díla, o jehož životě celý text pojednává, a tím nebyl nikdo jiný než svatý Vintíř. V dalších dvou kapitolách jsme zaměřili pozornost k humanistickým a také k barokním jazykovědcům a k jejich hlavním hláskoslovným a tvaroslovným pravidlům, která ve svých gramatikách upřednostňovali a kterými byl zároveň český jazyk ovlivňován. V těchto dvou kapitolách jsme právě mohli dobře pozorovat, který z autorů měl díky užívání příznakových jevů blízko spíše k jazyku mluvenému a který se naopak důsledně držel češtiny spisovné a jevy příznakové u něj byly pouze náhodné nebo omylné.

V neposlední řadě jsme teoreticky popsali jednotlivé příznakové hláskoslovné i tvaroslovné jevy, kterým jsme se poté věnovali v praktické části. Za stěžejní část celé práce považujeme analýzu příznakových rysů hláskoslovných. Pojdme si tedy podrobněji shrnout, jaké příznakové rysy jsme v legendě o svatém Vintíři našli a k čemu jsme dospěli.

První důležitou hláskoslovnou změnou bylo užití protetického *v-*. Proteze se v textu uplatnila u vlastního jména *Voldřich* (ve 3 případech), i když jednou jsme objevili také tvar bez protetického *v-* *Oldřich*. Protezi jsme dále zaznamenali u názvu řeky *Vatava*, u dokonavého slovesného tvaru *vostal* a u jeho vidového protějšku *vostával* (oba tvary se

objevily ve 2 případech). Ostatní tvary, u kterých se mohlo protetické *v-* dále vyskytnout, se důsledně uplatnily bez proteze: jedná se o 142 substantiva (86 maskulin, 20 feminin, 36 neuter), 43 adjektiva (21 maskulin, 16 feminin, 6 neuter), 33 zájmen (osobní zájmenné tvary *on, onen, onť, ona, oni*), 13 číslovek (např. *osum, osmého, osmdesátého, oba*), 96 slovesných tvarů (z toho 70 slovesných tvarů určitých, 13 slovesných tvarů neurčitých, 9 přičestí n-ových a t-ových, 4 tvary přechodníkové), 32 příslovce (např. *obzvláště/obzvláště, obyčejně, odtád', obšírně, opět*), 222 předložky (95 případů předložky *o* a 127 případů předložky *od*), 14 případů spojky *okolo* a 3 případy částice *ovšem*. Všimli jsme si také slov, která by mohla mít protetické *v-* po předponě, ale opět se objevila bez proteze (jde o adjektivum *neobyčejné*, o slovesné tvary *neodpověděl, se neomejlím, neoznamuje, vyobrazil, zaopatřil*, o přičestí *zaopatřen* a o přičestí ve složeném tvaru *zaopatření*). Celkem jsme v celém textu napočítali 608 případů, které by mohly protezi podlehnout, ale důsledně se vyskytují bez ní. Můžeme tedy konstatovat, že Jiří David se protetickému *v-* vyhýbal, *o* zachovával na počátku i uprostřed slov po předponách.

Druhou hláskoslovnou změnou byla diftongizace *ú > ou*, kterou lze chápat jako příznakovou na počátku slova v náslovné pozici, protože se v této podobě později nezařadila mezi jevy spisovného jazyka. Změnu jsme zaznamenali u maskulin *oud, ouklad, oumysl* a *ouraz* (poslední dvě substantiva se vyskytla ve 2 případech), u feminin *ouhona, ouroda*, u adjektiv *ourodny, ouzký*, u slovesného tvaru určitého *oučinkoval* a u participia opisného tvaru *oučastní*. Diftongizace nebyla ve 2 případech provedena u vlastního zeměpisného jména *Újezd* přesto, že toto substantivum má na počátku *ú*. Ke změně *ú > ou* nedošlo ani na tzv. švu složeniny adjektiva *zlatoustý*. Za nepříznačnou můžeme považovat diftongizaci uprostřed či na konci slov, jejichž podoby běžně známe ze spisovného jazyka (např. tvary *sloužili, pouhá, susedy, husitskou, božskou*). V celém textu jsme takových slov zaznamenali 393. Diftongizace na počátku slova byla tedy jako příznakový jev provedena pouze u 4 maskulin, 2 feminin, 2 adjektiv ženského rodu a 2 slovesných tvarů.

Diftongizace *ý/i > ej* byla jako příznakový jev pozorována v předponě, v základu a v koncovce slova. V předponě slova (jedná se o předponu *vyj-*) se změna projevila celkem u 6 slov, a to u 2 maskulin *vejpis, vejstupky*, u 2 feminin *vejsady, s vejminou* (ve 2 případech) a u adverbia *vejažně*. V základu slova se diftongizace vyskytla ve 3 případech u substantiva *strýc* (ve tvarech *strejce, strejci*), u adjektiv *Tejnohoršovský* a *zejtřejšího*, u slovesných tvarů určitých *domejšlim se, smejšlel, neomejlím se, vytejkal, zejskal*, neurčitých *smejšleti*, přechodníkových *přemejšleje* a u adverbia, respektive komparativu a superlativu adverbia *vejš*

(celkem v 15 případech), *nejvejš*. Koncovka adjektiv zaznamenala změnu pouze v jednom případě, a sice v genitivu plurálu feminin ve tvaru *do Thebaitsejch hor* (našli jsme ovšem i lokálový tvar nediftongizovaný *na horách Thebaitských*). K diftongizaci *ý/í > ej* tedy došlo pouze u 35 slov, a to se některá z nich opakovala. Ostatní slova změnou zasažena nebyla i přesto, že se možnost diftongizace v koncovce adjektiv, rodových zájmen i číslovek mnohokrát nabízela. Opět tedy můžeme konstatovat, že Jiří David důsledně zachovával starší humanistickou normu češtiny a diftongizované výrazy užíval pouze díky nepatrnému vlivu jazyka mluveného či spíše díky náhodě.

Poslední významnou hláskoslovnou změnou bylo úž en í *é > í*, které se uplatnilo především v koncovce slova. V základu slova se úžení objevilo pouze u substantiva *símě* (ve 2 případech), v adaptované přejímce z německého jazyka u maskulina *talíř*, u 2 slovesných tvarů určitých *prolízali*, *zhlídl*, u slovesného tvaru neurčitého *přilívati*, u adverbializovaného tvaru *podruhý* a u spojky *nýbrž*. Nezúžené zůstaly např. komparativy příslovčí *déleji*, *lépeji*, *méně* či spojka *nicméně*. Více příkladů úžení jsme zaznamenali v koncovkách adjektiv (celkem 32 případy), a to zejména u adjektiv mužského a ženského rodu stojících v nominativu plurálu: *kláštery cizozemský*, *ostatky nalezený*, *plachý koně*, *ustavičný posty*, *zázraky zběhlý*; *školy obdarovaný*, *stezky protřeny a vyšlapany*, *cesty snadný*, *pohodlný a krátký*; dále pak u adjektivních vlastních jmen rodu mužského stojících v genitivu singuláru: *u Beckovskýho*, *od Jeronýma Zigmunda Fialy Budínskýho*, *dle Stránskýho*; v akuzativu plurálu maskulin a feminin: *jiný kláštery*, *rozličný příhody*; v lokálu singuláru adjektiv rodu středního: *po vítězství obdrženým*, *v hlavním městě slezským*, *v ustavičným s anjely jednáním* a v lokálu singuláru adjektiv rodu mužského: *v klášteře Altahenským*, *v brzkým čase*, *při císařským dvoře*, *v životě krátkým*, *vydaným*, *v klášteře nazvaným*, *v předpověděným čase*, *o příkrým životě*, *v poustevnickým životě*, *po biskupu pražským*, *na pustým hradě*, *při křtu svatým*, *v ustavičným postu*. Úžení se uplatnilo také v koncovce zájmen (celkem v 10 případech), a to v nominativu plurálu: *zámky neb hrady, který ho ozdobovaly*; *divy a zázraky ...*, *některý následují*; a v lokálu singuláru: *v každým klášteře*; *poustevník Břimota, o kterým*; *biskup, o kterým*; *v kterýmžto roce*; *po některým tehdy čase*; *po svým miláčkovi*; *na tý hoře*; *v tý cestě*. Ve 3 případech jsme excerpovali úžení *é > í* také u řadové číslovky v *díle druhým* a ve 13 případech u příslovce *taky>taký>také*. Ostatní adjektiva, zájmena i číslovky se vyskytly pouze ve tvarech nezúžených (celkem jsme zaznamenali 790 tvarů, které změně mohly podlehnout).

Pozornost jsme věnovali i změně téžeslabičného *aj > ej*, která již nebyla tak

významnou hláskoslovnou změnou jako právě čtyři změny výše zmíněné, ale jistě si zaslouží povšimnutí. Změnou prošel místní název *Rejhrad*, příslovce *nejprv* (v 6 případech), *ponejprv* (ve 2 případech), *tejně* (i když jsme objevili také tvar nezměněný *tajně*) a superlativ *nejméně*.

Od významných hláskoslovných jevů přejdeme nyní ke shrnutí hláskoslovných jevů méně důležitých, které již nebyly tak frekventované a v textu se vyskytovaly spíše náhodně, ale přesto si naši zmínku (alespoň výčtem) zaslouží. Jedná se hlavně o záměnu jednotlivých samohlásek (*měsíce prasince, šlépěje - šlápěje*), o změny ovlivněné kvantitou (*domnění > dumnění*), o alternace při deklinaci (*průpovídka > propovídka, půst > posty*), o změny ovlivněné provedením či neprovedením přehlásky (*Ludmila > Lidmila*), o změny ovlivněné slovotvornou strukturou (*krvetočná > krvotočnou, polomrtvá > polumrtvá*), o různé tvary téhož slovesa (*musel by > musil by, opomenouti > opominouti*), o modifikované tvary adverbii (*onehdy > onehdá, tehdy > tehdáž*), o různý způsob psaní souhlásek u přejatých slov, která podléhala postupné adaptaci na český hláskoslovný a tvaroslovný systém (*anjel, landgrabě, mohutský*), o působení znělostní asimilace (*řehtání > řechtání, srbské > srpské*) či výskyt různých tvarů morfologických (*všichni - všickni, bylo odňato - bylo odjato*). Slova, která dnes na svém počátku mají znělou souhlásku *z*, se v textu důsledně objevují s neznělým *s*, písmo tedy respektuje znělostní asimilaci (*zpěvy > spěvy, zplozený > splozený*). Zaznamenali jsme také přesmyk souhlásek (*se octnul > se odcnul*). Ze souhláskových změn se projevila zejména depalatalizace některých souhlásek (*jeskyňka - do jeskyňky, poušťka - pouštka, plzeňský - plzenský*), záměna sykavek (*rodičů - rodiců, veršiček - versiček*) a palatalizace některých souhlásek (*zástup - žástup, Březnice - Břežnice, Břevnov - do Břevňova*). Slovesný tvar *jsem* se v 1. osobě singuláru i plurálu vyskytuje bez náslovného *j* ve tvaru *sem*. Často jsme objevili tzv. pobočné slabiky (*hojitedlné, mučedlnice, prozřetedlnost*) či přechodné *t* (*nětco, vzáctný*). U některých slov bývá vypuštěna určitá hláska, u jiných je zase do slova navíc vsunuta (někdy se jedná o tiskovou chybu, jindy jde o zjednodušení, které je dáno běžnou výslovností: *zříceniny > říceniny, rozšafně > rošafně, vlídně > vhlídně, nemohl > nemoh*). Adaptované přejímky mají často různé varianty (proprium *Alexandr - Alexander*, toponymum *Španěly - do Špaňhel*). Skupina hlásek byla vypuštěna u toponyma *Karlštejn > Kařtejn*, slabika u zájmena *nějaký > náký*. Jindy byly hlásky prohozeny (*obzvláštní > z obzvláštního, obzvláště > obzvláště*) či byla do slova navíc vsunuta souhláska *d* (*vésti nemohl > védsti nemohl*). Často se také objevuje zdvojená souhláska, a to nejen u slov cizích (propria *Gotthard, Ottogar*, toponyma *do Affriky, do Portugallu*, adaptovaná substantiva *oppat, v celle*), ale i u slov domácích (proprium *Drahomilla*) apod.

Z hlediska příznakových jevů byla ovšem dosti zajímavá i rovina tvaroslovná. Věnujme nejprve pozornost substantivům. Příznakové jevy se objevily zejména v nominativu plurálu maskulin, kde se v několika případech životných maskulin projevilo dloužení pod vlivem nominativní koncovky mužských i-kmenů: *Pání, Uhří, kartuziáni*. Často se také bez rozlišení životnosti vyskytla koncovka **-ové**, např. *dvořeninové, apoštolové, historikové, svědkové, císařové, dědicové, kazatelové, obyvatelové, evangelistové, vůdcové, otcové, Čechové; divové* (ale také *divy*), *klášterové, národové, životové*. Plurál dnešního neživotného maskulina *zázraky* jsme objevili i s tzv. zživotňující koncovkou **-i**: *zázraci*. Genitiv singuláru maskulin měl až na 2 výjimky koncovky, které odpovídají dnešnímu spisovnému úzu. Za příznakové považujeme tvary vlastních jmen *ze Špitála* a *okolo Jordána*, které obsahují starší koncovku o-kmenovou (vyskytl se ovšem i tvar *okolo Jordánu*). Genitiv plurálu končí ve většině případů na **-ů**, často ovšem nalezneme (opět bez rozlišení životnosti) také archaičtější zakončení na **-ův**: *anjelův, apoštolův, bratrův, duchův, ďáblův, katolíkův, poslův, poustevníkův, předkův, svědkův, orlův, psův, rytířův; divův, hříchův, národův, zázrakův, žalmův*. V dativu plurálu najdeme jak dnešní tvar *hostům*, tak původní tvar i-kmenový *hostem*. Dva příznakové tvary jsme našli v akuzativu plurálu maskulin, kde se objevil původní o-kmenový tvar *přátely jeho* a díky vlivu úžení mužských i-kmenů také tvar *neřadí husitské* (vedle tvaru dnešního *neřády*). Lokál singuláru maskulin zahrnoval 2 příznakové tvary, a sice tvar *na chlebě* a *vsněmě* se starou o-kmenovou koncovkou. Obě singulárové lokálové koncovky jsme zaznamenali u tvarů *v čase, v času; při hrobě, při hrobu; o klášteře, o klášteřu; v řádě, v řádu*. Příznakovou koncovkou byla v lokálu plurálu koncovka **-ích** u těch substantiv, u kterých se podle dnešního úzu objevuje původem u-kmenová koncovka **-ech**: *v klášteřích, v mravích, v řetězích, v spěvích*. Nesprávný plurálový genitivní tvar se objevil na místě lokálu: *o proroků a poustevníků*. Instrumentál plurálu maskulin ve 2 případech obsahoval ženskou plurálovou koncovku **-ami**: *kořínkami, přídavkami*.

Feminina sice nevykazovala tolik příznakových tvarů jako maskulina, ale přesto je nutné se o nich zmínit. Značná rozkolísanost deklinace je způsobena především vzory *kost, růže* a nově se utvářejícím vzorem *píseň*. V nominativu singuláru se objevilo přejaté femininum *řehola*, které se skloňovalo podle původního a-kmenového typu *žena*. Toto a-kmenové skloňování mělo za následek i tvar genitivní, dativní a lokálový, tedy *řeholy, řehole, v řehole*. V genitivu singuláru jsme našli tvar *z mysle*, který se zde objevil vlivem vzoru *duše*. Působení původního ja-kmenového typu *duše* a i-kmenového typu *kost* mělo za následek genitivní tvary *pouště* a *poušti*. Genitiv plurálu obsahoval příznakové tvary *kněh*,

regul, *zděch* (tvar vznikl míšením vzorů vzorů *kost* a *duše* a adjektivním zakončením na **-ch**). V dativu singuláru jsme zaregistrovali tvar *k manželstvu* podle vzoru *město*. V akuzativu singuláru se objevil tvar přejatého feminina *kaplu*, který se stejně jako feminina *regule* a *řehole* původně skloňoval jako a-kmenový typ *žena* (nominativ tedy zněl *kapla*, *regula*, *řehola*). Není proto překvapující, že lokál singuláru obsahoval tvar *v kaple*. Akuzativ plurálu feminina *fundací* (s počestěnou koncovkou **-cí**): *nějaké fundací mají* je utvořen podle vzoru *laní*. Dnes již neobvyklý lokál singuláru *v husi* je od původu i-kmenový. V lokálu plurálu jsme zaznamenali příznakové tvary *v řeholách* a *v rozkošech* (zde se uplatnila původní i-kmenová koncovka). Substantiva *noha*, *ruka* měla ve shodě s tehdejšími hovorovými územími jak koncovky plurálové *na nohách*, *po rukách*, tak koncovky duálové, ke kterým bylo přidáno plurálové **-ch**: *na rukouch*. Plurálium tantum *Hartmanice* se skloňovalo také jako singulár podle původního ženského ja-kmenového typu *duše*: *nad Hartmanicí*. V instrumentálu plurálu se vyskytl tvar *nemocmi* skloňovaný podle původního i-kmenového typu *kost*. Dnešní spisovné instrumentálové tvary *marnostmi* a *výsadami* byly v textu zaměněny za tvar akuzativní *světským marností pohrdl* a za tvar s původní o-kmenovou koncovkou *mnohými vejsady*. Původní ja-kmenová koncovka **-emi** se objevila u tvaru *slzemi*. Typická byla duálová koncovka **-ama**: *mezi horama*, *nohama*, *obludama*, *skálama*, *stezkama*, *zásluhama*.

U neuter v singuláru se ve dvou případech na místě správného lokálu objevily tvary instrumentálové: *v předsevetím*, *o vítězstvím*. Podobný případ se vyskytl také v genitivu plurálu, kdy se na místě správného tvaru genitivního objevil tvar lokálový: *okolo letech*. Dativ plurálu neuter zahrnoval příznakový tvar *osidlám* s ženskou plurálovou koncovkou. Ta byla znovu užita i ve tvaru lokálu plurálu *v písmách*. Příznakový byl v lokálu plurálu také tvar *po poledních* s *ɣjo*-kmenovou koncovkou podle vzoru *znamení* (patrně vlivem staršího neutrového *polední* – (nominativ singuláru) vedle *poledne*). V instrumentálu plurálu jsme zaznamenali ještě duálovou koncovku **-ama**: *s rejstrama* a původní plurálovou koncovku ja-kmenovou **-emi**: *privilegiemi*. Substantivum *kníže* zachovává důsledně gramatický rod střední.

Adjektiva individuálně posesivní typu *otcův*, *matčin* v textu nenalezneme. Jedinou výjimkou je tvar *Kristův*. Jiří David často místo přivlastňovacích adjektiv užívá tvary genitivní, např. *navrácení s. Vintíře* (nikoli *Vintířovo navrácení*) či *s. Václava šlápěje* (nikoli *Václavovy šlápěje*) apod. Adjektiva individuálně posesivní mají v nepřímých pádech tvary podle deklinace složené: *v Kristovém zákoně*, *Kristovou propovídku*, *víru Kristovou*, *Podivínové nohy*. Adjektiva složená mají příznakové tvary zejména v instrumentálu plurálu maskulin a feminin, kde se v několika případech objevila duálová koncovka **-ma**: *před*

husitskýma a kacířskýma neřády, mezi požehnanýma, jistýma časy, rozličnýma příběhy, zlatýma řetízky; mezi skalnatýma horama, světskýma marnosti, zlatýma stezkama, suchýma nohama. V textu se také uplatnila tendence k unifikaci koncovek, např. *však nicméně abychom zde v té příčině němý nebyli; všickni téměř, který jen nětco píše o životě s. Vintíře.* Můžeme ovšem říci, že u maskulin životných v nominativu plurálu stále převládají náležitě tvary rozlišující životnost; výjimečně jsou mužské životné tvary také u maskulin neživotných (*dva slavní klášterové, ti zázraci*). U neuter v plurálu se u adjektiv a zájmen vyskytla rodově neshodná ženská koncovka *-é*: *královské města, vytačené znamení, některé poznamenání, hrabství své*, převažuje ovšem rodově shodná podoba s koncovkou *-á*. V jednom případě se objevila neshoda adjektiva se substantivem v gramatickém rodě: *jako zemští hrabata*.

Duálová koncovka *-ma* se objevila i v instrumentálu plurálu u některých zájmen: *nad kterýma, před nima, s nima, svýma časy, svýma nohama*. Místo kratšího tvaru bezrodého zvratného zájmena *si* se důsledně objevuje tvar delší *sobě*: *oblíbil sobě na poušť vyjít, umínil sobě jinam se vystěhovati*. Z rodových zájmen se často vyskytují již dnes neobvyklé tvary *kterýžto, kterážto, kteréžto, kterýž, kteráž, kteréž, týž, onť*. Obvyklým jevem je nadměrné užívání zvratného přivlastňovacího zájmena *svůj*: *že v mladosti své marný a rozpustilý život vedl, do poušti své s radostí se navrátil* apod. Ve dvou případech jsme zaznamenali příznakový tvar neurčitého zájmena *ňáký, k ňáké*. Neurčité zájmeno *všechn* se vyskytovalo ve tvarech *všeliké, všickni, všeckny*.

Základní číslovky končí ve většině případů na *-e*: *padesáte tisíc, jedenácte let*. V textu jsme našli např. příznakové tvary *dvamecitma, čtyrmecitma, osum, čtyry, čtyrysta, dvouch* a zdobnělou soliterní číslovku *jedinký*.

V celém textu se důsledně vyskytují (u 203 případů) formy infinitivů končící na *-ti*: *počal oplakávati, oklamati přišel, poznati a velebiti musíme* apod. Hyperkorektní jev jsme zaznamenali u 9 infinitivních tvarů sloves *řicti, vědsti, přivědsti a pomocti*. V 1. osobě plurálu se uplatnila koncovka *-me*, např. ve tvaru *jmenujeme*, koncovku *-m* jsme nezaregistrovali. Některá slovesa 4. slovesné třídy typu *prosit, trpět* mají ve 3. osobě plurálu indikativu přezenta tvary podle vzoru *sázeti*: *bydlejí a sloužejí* (objevily se ovšem také tvary *bydlí a slouží*). Přechodníkové tvary se v 8 případech neshodovaly se jmenným tvarem substantiva, ke kterému přináležely: *Gunter panství své řídíc a spravujíc, s. Vintíř vodu jim udělujíc, král pak nastupujíc, nějaká žena dceru majíce slepou, (já) zanechavše jiným svého smyslu, biskup ta slova slyšíc, papež příkazujíc*. Ostatních 116 přechodníkových tvarů (75 tvarů přechodníku přítomného a 41 tvar přechodníku minulého) bylo utvořeno správně. Indikativ préterita má ve

3. osobě singuláru i plurálu v 16 případech pomocné sloveso *být*: *jest byl, zajel jest, jest přišel, jest poznal, jest zůstával, jest prosil, jest nebyl, jest uznal, přijali jsou ho, jej jsou oholili, jsou byli*. Ostatní tvary préterita se vyskytují bez pomocného slovesa. Kondicionálové morfy mají stejné tvary, které známe z dnešního spisovného jazyka, často se ovšem píší dohromady s předcházejícím slovem: *jakobys řícti chtěl; kdybychom měli odehnati, bychom vinni byli; žeby on první je našel* apod. Obvyklé je slovesné pasivum n-ové (nalezli jsme 148 tvarů): *pokoušen bývá, splozen byl, praveno jest, krměn jsa*. V 78 případech se objevily opisné tvary s participiem ve složeném tvaru: *nápomocní bývají, nebyla sloužená* apod. Pouze v jednom případě l-ového participia se objevil tvar bez koncového *-l*: *nemoh*.

Příslovečné komparativy byly tvořeny příponou *-ěji*: *lépeji, déleji, dáleji, víceji*. Předložky se v některých případech psaly dohromady s následujícím zájmenem či substantivem: *však bez ourazu vejš odemně jmenovaných kronikářů, bezevší potravý a nápoje*. Naopak neustálené adverbializované a spojovací výrazy se vyskytovaly v oddělené podobě: *i hned, z daleka, a nebo*. Předložky se obvykle objevily v nevokalizovaných podobách: *v sněmě, v městě, s služebníky svými* apod.

Nesmíme ovšem zapomenout na to, že ty jevy, které v dnešní době považujeme za příznakové, neobvyklé, chybné, byly v době minulé obvykle jevy náležitě tvořenými či gramatikami stanovenými a doporučovanými. Nejsme dnes bohužel schopni přesně určit, do jaké míry byl Jiří David ovlivněn pravidly barokních gramatiků a do jaké míry naopak běžně mluveným územ, můžeme ovšem předpokládat, že byl zasažen oběma vlivy.

Co říci na úplný závěr? Přestože jsme v legendě o svatém Vintíři zaznamenali určité hláskoslovné i tvaroslovné jevy odchýlné od humanistické normy, musíme na základě naší analýzy konstatovat, že do autorova textu proniklo z celkového pohledu dosti málo změn. Jiří David se pevně držel starší humanistické normy českého jazyka, dobovými prvky mluveného jazyka se ovlivnit nenechal, jeho čeština je velmi dobrá.

LITERATURA

PRAMENY:

David, Jiří: *Medicus Hercinius, to jest: Velko-lesní hojitel a uzdravitel, aneb Život S. Vintíře, jináč Gunthera neb Guntýře, z landgrabat turýnských pošlého, svatého Štěpána prvního uherského krále strejce a svatého Jindřicha druhého toho jména císaře přítele, potom řádu s. Benedikta a poustevníka, který v Českém lese nad Hartmanicí, jenž nyní slove u Dobré Vody, v kraji Práchenském, v přítomnosti Břetislava knížete českého a Severa neb Šebíře pražského biskupa svatě život dokonal léta 1045 dne 9. října. Z rozličných kronikářů sebrany, sepsany a vysvětlený, od pátera Jiříka Davida z Tovaryšstva Ježíšova. S dovolením vrchnosti vytištěný v Praze v Impresi Universitatis, v Koleji Societati Jesu blíž Mostu. Léta 1713.*

Pracovali jsme s kopií originálu uloženého v Národní knihovně v Praze (signatura 54 F 75).

Bělič, J., Kamiš, A., Kučera, K.: *Malý staročeský slovník*. SPN, Praha 1978.

Holub, J., Lyer, S.: *Stručný etymologický slovník jazyka českého*. SPN, Praha 1967.

Jungmann, J.: *Slovník česko – německý*, Díl I., II., III., IV., V. Druhé, nezměněné vydání. Academia, Praha 1990.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Academia, Praha 2005.

Slovník cizích slov. Encyklopedický dům, Praha 1996.

Štejer, M. V., Nečas, D. (ed.): *Žáček aneb Výborně dobrý způsob, jak se má dobře po česku psáti neb tisknouti*. Akropolis, Praha 2001.

Tobolka, Z. (red.): *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Díl II., tisky z let 1501 – 1800, část III., Praha 1946.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

Bittnar, V.: *O českém baroku slovesném*. Lidová akademie v Plzni, Praha 1932.

Cuřín, F.: *Vývoj spisovné češtiny*. SPN, Praha 1985.

Cuřín, F. a kol.: *Vývoj českého jazyka a dialektologie*. SPN, Praha 1964.

Černý, V.: *Až do předsíně nebes. 14 studií o baroku našem i cizím*. Mladá fronta, Praha 1996.

David, M. (red.): *K jazyku a stylu českých barokních textů I*. Sborník katedry bohemistiky Pedagogické fakulty JU v Českých Budějovicích. České Budějovice 1998.

David, M. (red.): *K jazyku a stylu českých barokních textů II*. Sborník katedry bohemistiky Pedagogické fakulty JU v Českých Budějovicích. České Budějovice 2000.

- Dostál, A.: *Historická mluvnice česká. Tvarosloví*. SPN, Praha 1967.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Hláskosloví*. NČAV, Praha 1963.
- Gebauer, J.: *Historická mluvnice jazyka českého. Tvarosloví, skloňování*. NČAV, Praha 1960.
- Havránek, B.: *Vývoj českého spisovného jazyka*. SPN, Praha 1980.
- Hrabák, J.: *Studie ze starší české literatury*. SPN, Praha 1956.
- Janečková, M.: *Legenda o svatém Vintíři v pojetí pátera Jiřího Davida z Tovaryšstva Ježíšova*. In: *K jazyku a stylu českých barokních textů I*, Sborník katedry bohemistiky Pedagogické fakulty JU v Českých Budějovicích. České Budějovice 1998, s. 90 – 109.
- Jirásko, L.: *Církevní řády a kongregace v zemích českých*. Klášter premonstrátů na Strahově, Praha 1991.
- Kadlec, J.: *Poustevník Vintíř*. In: *Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel božích*. Zvon, Praha 1990, s. 140 – 146.
- Kalista, Z.: *České baroko*. Evropský literární klub, Praha 1941.
- Kalista, Z.: *Století andělů a ďáblů (jihočeský barok)*. První vydání. H&H, Jinočany 1994.
- Kalista, Z.: *Z legend českého baroka*. Krystal, Olomouc 1934.
- Karlík, P., Nekula, M., Rusínová, Z.: *Příruční mluvnice češtiny*. NLN, Praha 1995.
- Komárek, M.: *Historická mluvnice česká, Hláskosloví*. SPN, Praha 1985.
- Komárek, M.: *Nástin morfologického vývoje českého jazyka*. SPN, Praha 1981.
- Kopecký, M.: *Slovesnost českého baroka*. FF MU, Brno 1997.
- Kopecký, M.: (red.): *O barokní kultuře*. UJEP, Brno 1968.
- Kopecký, M.: *Nic stálého přítomného. K literárnímu baroku*. FF MU, Brno 1999.
- Kosek, P.: *Jazyk kancionálu Harfa nová Jana Liberdy*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. FF MU, Brno 2004, s. 95 – 108.
- Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN, Praha 1986.
- Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Historický vývoj češtiny*. SPN, Praha 1977.
- Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: *Vývoj mluvnického systému českého jazyka*. SPN, Praha 1968.
- Martincová, O. a kol.: *Pravidla českého pravopisu*. Pansofia, Praha 1993.
- Novák, A.: *Nové bádání o českém baroku slovesném*. Melantrich, Praha 1935.
- Novák, J. V., Novák, A.: *Přehledné dějiny literatury české*. Atlantis, Brno 1995.
- Porák, J.: *Humanistická čeština, Hláskosloví a pravopis*. Univerzita Karlova, Praha 1979.
- Porák, J.: *Příspěvek k hláskosloví češtiny 17. století*. In: *Studia Comeniana et historica*, I/1971, č. 2, s. 41 – 48.

- Porák, J.: *Vytváření normy a její vztah ke kodifikaci v humanistické češtině*. Slovo a slovesnost, XLII, 1981, s. 219-227.
- Porák, J.: *Rosova mluvnice a vývoj češtiny a české lingvistiky v 17. století*. In.: *Studia Slavica Pragensia*, Praha 1973, s. 39 – 53.
- Pracný, P.: *Český kalendář světců*. EWA Edition, Praha 1994.
- Rosa, W. J.: *Czech grammar (Čechořečnost) (1672)*. Porta, Prague 1991.
- Royt, J.: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Univerzita Karlova, Praha 1999.
- Schauber, V., Schindler, H. M.: *Rok se svatými*. Karmelitánské nakl., Kostelní Vydří 1994.
- Trávníček, F.: *Historická mluvnice československá*. Melantrich, Praha 1935.
- Vašica, J.: *České literární baroko*. Vyšehrad, Praha 1938.
- Vážný, V.: *Historická mluvnice česká, Tvarosloví*. SPN, Praha 1964.
- Vintr, J.: *Zásady transkripce českých textů z barokní doby*. Listy filologické, 121, 1998, s. 341 – 346.
- Vintr, J.: *Lima linguae Bohemicae. To jest Brus jazyka českého*. Listy filologické, 115, s. 159 – 169.
- Vintr, J.: *Barokní česká legenda o svatém Vintíři*. In: *Wiener slavistisches Jahrbuch*, 10, Wien 1982, s. 43 – 56.
- Vlašín, Š.: *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel, Praha 1984.
- Vlček, P., Sommer, P., Foltýn, D.: *Encyklopedie českých klášterů*. Libri, Praha 1997.

PŘÍLOHY:

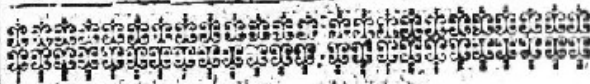
Do přílohy jsme zařadili začátek předmluvy legendy o svatém Vintíři spolu s latinsko-českým citátem svatého Augustina. Dále závěrečný list dílu prvního *Život svatého Vintíře*, který již obsahuje počátek dílu druhého (*Důležitá a pravdivá správa o zázračném obrazu svatého Vintíře a o Dobré Vodě*), a portrét svatého Vintíře samotného.

mnohých Náródů (což znamená jeho Omeňo) tak Swatý Benedykt učiněn byl Otcem Duchovním mnohých Náródů / a jako Abrahámovi přislíbyl Bůh že jeho Syné rozmnoží / jako hvězdy nebeské. Genes. 22. v. 17. tak se stalo S. Benedyktovi / kterého duchovní Syné rozmnoženo bylo / jako hvězdy / které ctivostí / uměním / horlivostí a dobrými příklady Cerkew Swatou / a téměř celý Swět pohanský osvojili. Komu se libí více o Sláve Swatého Benedykta věděti / ať mímá gláhu čte Engelgave, a w životě S. Prokopa Dílu Druhého Kapitolu Čtrvrtou. Gá toliko toto sem chtěl zde přiložiti / aby y tím ozřejbený byl život S. Wintýře.

Díl

Díl Druhý.

Důležitá a Pravdivá Správa o záračném Obrazu Swatého Wintýře

o Dobré Vodě.

Kozdíl První.

O nalezenj Obrazu S. Wintýře.

A gednom papjrovém listu w Repli Swatého Wintýře po stras wyspěl w Řeči Německé wpsaný gest původ a nalezenj Obrazu neb postavy S. Wintýře že totižto před mnoha Lety Pastýři pa sau w tom Lesě dobytek / ten důvtvorný a podvny Obraz w gednom wyschlém / a prázdný stromě neb dřevě našli / a geg z něho wzar

§ 3

Chrámový svátek kostela sv. Vintíře

na Dobré Vodě u Hartmanic
6. - 7. října 2007

Program

Sobota, 6. října

18.00 Večerní chvály
ke svátku
sv. Vintíře

Neděle, 7. října

10.30 Slavnostní mše svatá
v českém a německém jazyce

Farnost Dobrá Voda – Hartmanice srdečně zve všechny hosty ke společnému slavení bohoslužeb. Můžete se zde setkat s lidmi, kteří jdou po stopách stavitele mostů mezi lidmi – svatého Vintíře.

Po bohoslužbách se nabízí možnost posezení v restauraci v přilehlém Domě sv. Vintíře.

